

*Заповідна справа в Україні:
абсолютна заповідність
чи європейська модель
гармонії людини і природи?*

Всеукраїнська громадська організація
«Асоціація природоохоронних територій України»
Громадська організація «Карпатське екологічне товариство»
Карпатський біосферний заповідник

ЗАПОВІДНА СПРАВА В УКРАЇНІ: АБСОЛЮТНА ЗАПОВІДНІСТЬ ЧИ ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ГАРМОНІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ?

Збірник вибраних матеріалів

**Під загальною редакцією заслуженого природоохоронця України
М.П. Стеценка та доктора біологічних наук, професора,
заслуженого природоохоронця України Ф.Д. Гамора**

Тиса
Львів, 2017

УДК 502.7 : [502+316.334.5]
ББК 28.088л6(4Укр.) 3-33

Заповідна справа в Україні: абсолютна заповідність чи європейська модель гармонії людини і природи? Збірник вибраних матеріалів / [за ред. М.П. Стеценка, Ф.Д. Гамора]. – Львів: «Тиса», 2017. – 238 с.

У пропонованому збірнику розглянуто дискусійні питання становлення й розвитку заповідної справи в Україні. Проаналізовано проблеми активної та пасивної охорони природи, запровадження в практику роботи режиму абсолютної заповідності. Порушено основні проблеми функціонування природоохоронних установ, зонування та менеджменту на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду. Окреслено перспективи розвитку установ природно-заповідного фонду як модельних територій для сталого розвитку та необхідність удосконалення природоохоронного законодавства в Україні.

Видання розраховане на науковців та фахівців у галузі природно-заповідної справи, працівників органів влади та місцевого самоврядування, громадськості, активістів охорони природи. Опубліковано за фінансової підтримки Проекту що впроваджується Програмою розвитку ООН в Україні.

Думки, висновки, рекомендації належать авторам, упорядникам видання і необов'язково відображають погляди Програми розвитку ООН в Україні.

ISBN 978-7-693-97271-5

- © Програма розвитку ООН в Україні, 2017
- © Ф.Д. Гамор, М.П. Стеценко., упорядкування, 2017
- © Ю.А. Андрущенко, В.Є. Борейко, О.М. Бригинець, Г. Вакуленко, О.В. Василюк, В.С. Гавриленко, Ф.Д. Гамор, М. Губаш, Я.П. Дідух, С.М. Жила, М.Л. Клестов, О.М. Колосок, Я.І. Мовчан, В.І. Нитка, Г.В. Парчук, М.П. Стеценко, П.С. Тестов, Т.В. Тимочко, В.А. Толкачов, М.Г. Чорний, Д.А. Шабанов, 2017
- © ВГО «Асоціація природоохоронних територій України, 2017
- © ГО «Карпатське екологічне товариство», 2017
- © Карпатський біосферний заповідник, 2017

*...Такі вони уперті – птах отой,
І та трава, – такі вони уперті!
Де плуг пройшов, там тирса не росте,
Де зорано – там не гніздиться стрепет...*

*... Не хочу жодних висновків робити,
Та думаю, що треба на землі
Хоч клаптики маленькі зберегти,
Де міг би стрепет звить собі кубло,
І де могла б рости срібляста тирса.*

«Тирса і хохітва». Максим Рильський

ЗМІСТ

Заповідна справа має знову стати одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України (<i>М.П. Стеценко, Ф.Д. Гамор</i>)	8
Довідково про визначення та сучасний стан природно-заповідної справи в Україні (<i>Ф.Д. Гамор</i>)	12
АКТИВНА ТА ПАСИВНА ОХОРОНА ПРИРОДИ, АБО КУДИ ЙДЕМО: В ЄВРОПУ ЧИ В АБСОЛЮТНО ЗАПОВІДНУ РОСІЮ?	
Про зміну парадигми у заповідній справі України (<i>Ф.Д. Гамор</i>)	14
Деякі зауваження Мінприроди України щодо діяльності Володимира Борейка із впровадження в Україні ідеї «абсолютної заповідності» (<i>Г.В. Парчук</i>)	16
Заповідна справа в контексті європейського екологічного дискурсу (<i>М.П. Стеценко</i>)	18
Проблеми установ природно-заповідного фонду (<i>О.М. Бригинець</i>)	33
Проблеми функціонування природоохоронних територій в Україні та шляхи їх розв'язання (<i>Т.В. Тимочко</i>)	38
Основні наукові принципи та критерії формування та оцінки заповідних об'єктів (<i>Я.П. Дідух</i>)	44
П'ятий Всесвітній конгрес із природоохоронних територій в м. Дурбан – результати та завдання (<i>М.П. Стеценко</i>)	51
Заповідна справа залишилась без державної уваги та підтримки (<i>М.П. Стеценко</i>)	54
Абсолютна заповідність там, де її не може бути, або дещо про теорію і практику В. Борейка (<i>В.С. Гавриленко</i>)	56
У прямому ефірі телеканалу «Рада» на комітетських слуханнях у Верховній Раді України обговорено проблеми природно-заповідного фонду України (<i>Ф.Д. Гамор</i>)	59
Питання державного управління національними парками, біосферними та природними заповідниками України (<i>М.П. Стеценко</i>)	63

Куди йдемо: в Європу чи абсолютно заповідну Росію? (<i>М.П. Стеценко</i>)	67
Заповідній справі – європейські стандарти (<i>Ф.Д. Гамор</i>)	70
Про деякі питання удосконалення Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (<i>Ф.Д. Гамор</i>)	74
Збереження біорізноманіття в біосферному заповіднику «Асканія-Нова» як концентроване відображення проблем заповідної справи України (<i>В.С. Гавриленко</i>)	80
Абсолютно заповідні степи: а чи є дискусія? (<i>Ю.А. Андрющенко</i>)	89
Природа більше не потрібна державі? (<i>О.В. Василюк</i>)	96
Екологи: в Україні більше не можна створити заповідні території (<i>О.В. Василюк</i>)	100
Нова влада почала ліквідувати нацпарки (<i>Г. Вакуленко, Я.І. Мовчан</i>)	103
Про деякі проблеми функціонування Чорнобильського радіаційного біосферного заповідника (<i>М.П. Стеценко</i>)	104
Питання неузгоджених дій із природоохоронним законодавством під час навчань військових підрозділів збройних сил України (<i>М.П. Стеценко</i>)	108
Керівник Держлісагентства України Христина Юшкевич разом із директором одіозного «Кедра» Гордійчуком саботують організацію Дніпровсько-Тетерівського національного парку і вводять в оману громадськість (<i>В.Є. Борейко</i>)	109
Депутати вирішили знищити «Асканію-Нову» та дозволити «царські полювання» (<i>П.С. Тестов</i>)	112
У наявних умовах абсолютна заповідність – це не охорона степів. Це підтримка перетворень на ділянках, де був степ! (<i>Д.А. Шабанов</i>)	114
Екологічно шкідливі для збереження природно-заповідного фонду закони та законопроекти треба переглянути (<i>В.С. Гавриленко</i>)	118

**ПРИРОДУ ТРЕБА ОХОРОНЯТИ НЕ ВІД ЛЮДЕЙ,
А ДЛЯ ЛЮДЕЙ**

- Проблеми розвитку природно-заповідної справи розглянуто на Всеукраїнській нараді під головуванням Президента України (Ф.Д. Гамор) 123
- Зауваження до критики діяльності В. Гавриленка – директора біосферного заповідника «Асканія-Нова» деякими «теоретиками» заповідної справи (М.П. Стеценко) 126
- Азово-Сиваський національний парк – міфи та реалії сьогодення (М.П. Стеценко) 128

ЗАПОВІДНИКИ ЧИ ЛІСОСІКИ?

- На об'єктах природно-заповідного фонду України щорічно заготовлюється більше 1 мільйона кубічних метрів деревини (В.Є. Борейко) 136
- Банальна заготівля дров виявляє глибину кризи в заповідній справі і оголює перепони бюрократії, що виплодила навколо лісів Карпатського краю «кишенькову мафію» (В.І. Нутка) 137

МОДЕЛЬНІ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

- Біосферні заповідники (резервати) як модельні території для сталого розвитку та деякі аспекти вдосконалення їхньої діяльності в Україні (Ф.Д. Гамор) 146
- Регіональний ландшафтний парк «Ніжинський» – модель сталого розвитку місцевих громад (М.П. Стеценко) 165

**ЗАПРОВАДЖУВАТИ ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ
ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ**

- Національні природні парки. Вживати навчили – створить умови для повноцінного життя (М.П. Стеценко) 167
- Результати діяльності проекту програми розвитку ООН та Глобального екологічного фонду із зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні (М.П. Стеценко, В.А. Толкачов, О.М. Колосок) 171
- Нові підходи до зонування природно-заповідних територій (М.Г. Чорний) 177

Особливості менеджменту на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду України <i>(М.Г. Чорний)</i>	183
Про деякі аспекти збереження букових пралісів Карпат як об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та сталого розвитку регіону їх розташування <i>(Ф.Д. Гамор)</i>	188
ЗАПОВІДНА СПРАВА І МИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО – ПАРТНЕРИ ЧИ ВОРОГИ?	
Чим суворіші обмеження, тим сильніша протидія місцевих громад і конфронтація <i>(М.П. Стеценко)</i>	196
Полювання в Поліссі <i>(С.М. Жила)</i>	201
Наслідки заборони полювання на території національного природного парку «Нижньосульський» <i>(М.Л. Клестов)</i>	205
Обережно – непрофесіоналізм! <i>(М.П. Стеценко)</i>	207
НАЩАДКАМ МАЄМО ЗАЛИШИТИ УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ЕКОСИСТЕМИ ТА РІДКІСНІ ВИДИ ФЛОРИ І ФАУНИ	
Місія традиційних медіа в екологічній тематиці <i>(М.П. Стеценко)</i>	212
Організаційно-правові аспекти збереження біорізноманіття в Україні <i>(Ф.Д. Гамор)</i>	214
Двічі Міністр екології України, професор Василь Шевчук: «Екологією треба займатися, вона має стати стилем життя» <i>(М. Губаш)</i>	220
З врахуванням історичного досвіду США, варто б подумати про створення в Україні Громадянського корпусу охорони навколишнього середовища <i>(Ф.Д. Гамор)</i>	226
ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	228
РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА	233
ПРО АВТОРІВ	235

ЗАПОВІДНА СПРАВА МАЄ ЗНОВУ СТАТИ ОДНИМ ІЗ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПРІОРИТЕТІВ ДОВГОСТРОКОВОЇ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У цьому динамічному світі, українське суспільство потребує нових, міжнародно визнаних, іноваційних підходів до збереження територій й об'єктів природно-заповідного фонду, підвищення їх ролі у розв'язанні складних проблем охорони природи, реалізації завдань передбачених Конвенцією про охорону біологічного різноманіття, як основи для сталого розвитку.

Ми є свідками нової світової парадигми збереження та розвитку територій й об'єктів, що потребують особливої охорони, у відповідності до якої заповідні території і природні ландшафти, це не стільки важливий компонент у структурі категорій природних земельних угідь, скільки останній реальний шанс порятунку людства, як біологічного виду і, в той же час, його духовності, менталітету тощо.

Важливо, що така категорична оцінка на початку цього століття була визнана товариством професіоналів, у таких фундаментальних сферах людської діяльності, як наука, культура, політика, управління і бізнес.

Значення національної мережі територій і об'єктів природно-заповідного фонду для збереження та відновлення біологічного різноманіття, підтримки екологічної рівноваги і сталого розвитку суспільства в цілому, надзвичайно вагоме і принципово незаміниме. В економічному відношенні їх діяльність оцінюється в десятки мільярдів гривень, у вигляді екосистемних послуг, збережених і відновлених природних ресурсів та унікальної безцінної наукової інформації. Тут зберігаються, особливо цінні, типові та мальовничі куточки природи України. Серед них всесвітньо відомі біосферні заповідники (Карпатський, Дунайський, Чорноморський та Асканія-Нова), національні природні парки (Шацький, Карпатський, Азово-Сиваський), дендрологічні парки (Софіївський, Качанівський, Олександрія) та багато інших.

З передачею місцевим органам влади більших повноважень з управління земельними ресурсами та політикою із децентралізації влади, виникає вкрай небезпечна тенденція щодо перегляду меж заповідних об'єктів, зміни їх статусу, функцій, підпорядкування господарським органам тощо.

Відслідковуються спроби державних інституцій звалити із себе фінансові та організаційні зобов'язання, щодо збереження та розвитку понад 8 тисяч територій і об'єктів природно-заповідного фонду на площі майже в 4,2 млн. га. А заповідні об'єкти є гордістю нації, природним надбанням і національним символом України. Держава несе моральну, правову і політичну відповідальність перед світовим співтовариством, власним народом, за збереження цього надбання і має гарантувати передачу його прийдешнім поколінням.

М.П. СТЕЦЕНКО

Ми усвідомлюємо, які важкі випробування випали на нашу економіку та соціальну сферу. Шляхи виходу з них ускладнюються війною на східних теренах нашої країни. Але при цих обставинах не можна більше виправляти власні помилки за рахунок природи.

Проблема ускладнюється, ще і тим, що в країні все більше проявляються тенденції бездумних і безвідповідальних спроб юридичного і бюрократичного характеру, звести до мінімуму можливість установ природно-заповідного фонду (ПЗФ) заробляти собі додаткові кошти за рахунок регульованого надання екосистемних послуг.

Стримується розробка та впровадження еколого-економічних, фінансових та інших механізмів зростання добробуту місцевого населення, що проживає в зоні їх діяльності.

Особливо недоречно на тлі цих проблем, дискусія щодо впровадження ідеї «абсолютної заповідності», у вітчизняну практику заповідної справи.

Розпочата дискусія окремими, радикально налаштованими природолюбцями, які не мають практичного і наукового досвіду у заповідній справі, носить не професійний характер і, нажалі, лише відволікає фахівців від конкретних справ.

Однак ситуація в природоохоронній сфері надзвичайно складна, адже зараз природно-заповідна справа переживає глибоку системну

Ф.Д. ГАМОР

кризу. Уже давно закінчилися терміни дії, затвердженої свого часу Верховною Радою України «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні» («Заповідники»), а питання розробки і прийняття нової блокується. Забуто, що розвиток природно-заповідного фонду належить до держаних пріоритетів...

Але, ми не повинні опускати руки, а навпаки треба активізувати зусилля для збереження унікальних природних цінностей. Тим більше, що в Україні в цьому напрямку – значний позитивний досвід. Ми маємо порозуміння з цього приводу в європейської спільноти.

До речі, німецький проект фінансової підтримки розвитку установ природно-заповідного фонду, який зараз реалізується в Україні, якраз і є підтвердженням цього. Тому, нам необхідно зосередитися на вдосконаленні системи управління територіями та об'єктами ПЗФ, інтеграції її в інші галузі економіки, відповідно до кращих зразків міжнародної практики. Потрібно до чинного природоохоронного законодавства, імплементувати європейські стандарти. Вкрай важливо налагодити добір та систему підготовки професійних кадрів заповідної справи, планового підвищення кваліфікації фахівців з охорони природи. Необхідно активізувати еколого-освітню та просвітницьку діяльність, серйозно посилити державний контроль за охороною та використанням природних ресурсів на територіях ПЗФ тощо.

Але найважливіше – слід ужити термінових заходів щодо забезпечення виконання чинного Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року), яким визнано «розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України».

І по-друге, в редакції ще одного Указу Президента «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» (№ 600

від 14 серпня 2009 року) необхідно невідкладно, з метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи удосконалити управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розробити та прийняти відповідну Державну програму, у якій визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

А загалом, слід створювати такі умови, щоби природоохоронні території, особливо біосферні заповідники, відповідно до програмних документів ЮНЕСКО, забезпечували не тільки збереження унікальних природних цінностей, але й ефективно виконували роль модельних територій для сталого розвитку.

Будемо сподіватись, що підібрані в цій книзі матеріали та рекомендації спеціалістів, будуть використані зацікавленими органами державної влади всіх рівнів, бізнесменами, вченими, представниками громадянського суспільства, для пошуку ефективних шляхів подолання кризи в заповідній справі України.

М.П. Стеценко, Ф.Д. Гамор

ДОВІДКОВО ПРО ВИЗНАЧЕННЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ

Природно-заповідна справа в Україні – це сукупність теоретичних та практичних аспектів збереження й відновлення природних комплексів і їх компонентів, а також їх раціонального використання в межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду (ПЗФ).

А відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», ПЗФ становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонових моніторингу навколишнього природного середовища. У зв'язку із цим законодавством України ПЗФ охороняється як національне надбання, щодо якого встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною.

До ПЗФ належать природні (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища) та штучно створені (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва) території та об'єкти.

ПЗФ поділяється на території та об'єкти місцевого та загальнодержавного значення, а біосферні заповідники, які включені до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО, набувають статусу міжнародного значення.

В склад ПЗФ України входить 8102 території та об'єкти площею понад 3,7 млн. гектарів (в т.ч. понад 400 тисяч гектарів акваторії Чорного моря), або більше шести відсотків від її території. Із них, 54,7 відсотків або 645 мають статус загальнодержавного значення а саме: 19 природних і 5 біосферних заповідників, 48 національних природних парків, 309 заказників, 132 пам'ятки природи, 18 ботанічних садів, 7 зоологічних парків, 19 дендрологічних парків, 89 парків-пам'яток садово-паркового мистецтва.

Створення територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення оголошується Указом Президента України. Їх утримання здійснюється за рахунок Державного бюджету України.

Для управління територіями та об'єктами ПЗФ (природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади та зоологічні парки) утворюються спеціальні адміністрації.

Установи ПЗФ підпорядковані шістьом міністерствам та відомствам (Міністерству екології та природних ресурсів – 45; Держлісагенству – 11; Міністерству освіти і науки – 2; Державному управлінню справами – 5; Національній академії наук України – 5; Національній академії аграрних наук – 2; 4 перебувають у складі АР Крим).

Найбільший відсотки ПЗФ зосереджені в Івано-Франківській, Хмельницькій та Закарпатській областях (понад 12 відсотків їх територій), у містах Київ (14,9%) та Севастополь (30,3%). Найменше природоохоронних територій (до 5%) знаходиться у Вінницькій, Дніпропетровській, Донецькій, Житомирській, Запорізькій, Київській, Кіровоградській, Луганській, Миколаївській, Одеській, Полтавській, Черкаській та Харківській областях.

Відповідно до Закону України «Про основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року», розширення площі ПЗФ до 2020 року має досягти 15 відсотків території України.

Виконання вимог цього Закону а також Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року, є надзвичайно важливим, адже зараз показник природоохоронних територій в Україні є майже в три рази нижчим ніж у середньому в Європі, а для порівняння, площі несанкціонованих сміттєзвалищ перевищують території ПЗФ.

Ф.Д. Гамор

АКТИВНА ЧИ ПАСИВНА ОХОРОНА ПРИРОДИ, АБО КУДИ ЙДЕМО: В ЄВРОПУ ЧИ В АБСОЛЮТНО ЗАПОВІДНУ РОСІЮ?

ПРО ЗМІНУ ПАРАДИГМИ У ЗАПОВІДНІЙ СПРАВІ УКРАЇНИ (Ф.Д. Гамор)

Термін «парадигма» використовується сьогодні у найрізноманітніших контекстах. Однак, цей термін отримав своє первісне наукове значення в логіці давньогрецького філософа Арістотеля. Пізніше Томас Кун (1976) визначає «парадигму» як світоглядний, методологічний та предметний фундамент нормальної науки, тобто визнані всіма науковими досягненнями, які протягом певного часу дають науковому співтовариству модель постановки проблем та їх вирішення. Якщо користуватися вищезгаданим розумінням терміну «парадигма» у природоохоронній діяльності, то можна помітити, що в нашій країні, останнім часом, проходить певна зміна поглядів на концепцію організації заповідної справи.

Як відомо, протягом багатьох років при формуванні заповідної мережі перевага, і не безпідставно, віддавалась повному вилученню земель з господарського користування. Проте, такий підхід у густонаселених регіонах України зустрічав певне нерозуміння і опір, особливо з боку господарських органів і місцевого населення. Крім того, він суттєво відрізнявся від світового і європейського досвіду. Нарешті, введення заповідного режиму на землях з трансформованими ландшафтами, а такі на Україні переважають, викликає також певні небажані наслідки. Наприклад, припинення випасу і сінокосіння в степових заповідниках призводило до зникнення із рослинного покриву ковили і типчака, а в Долині нарцисів Карпатського заповідника – нарцису вузьколистого, тобто видів, для охорони яких власне і створювалися заповідники.

Тому, враховуючи ці та інші фактори, в Україні на зміну парадигми «абсолютної заповідності» поступово приходить парадигма «регульованої заповідності». В першій переважають принципи пасивної охорони, тобто повного невтручання в хід природних процесів. Друга ж передбачає поєднання пасивних і активних методів охорони екосистем. Ці підходи чітко сформульовані у Законі України «Про природно-заповідний фонд».

Принципово новим є визначення поняття «режиму територій і об'єктів природно-заповідного фонду». Зараз заповідний режим трактується як сукупність науково-обґрунтованих екологічних норм і правил, що визначають правовий статус та призначення заповідних територій і об'єктів, характер допустимої діяльності в них, порядок охорони, використання і відновлення їх природних комплексів. Отже, у визначенні заповідного режиму з'явилося раніше не допустиме поняття «використання» заповідних територій, і «допустимої діяльності в них». Як підкреслює В.В. Костицький (1992), «закон покликаний надати пріоритет у розвитку тих видів заповідання, які вирішують регульоване природокористування». Ця теза закріплена в спеціальній статті Закону, яка регламентує види використання заповідних територій і об'єктів у природоохоронних, науково-дослідних, оздоровчих й інших рекреаційних цілях, з метою освітньо-виховної роботи та для проведення моніторингу природного середовища. Ці види використання, а також заготівля деревини, сіна, лікарських й інших цінних рослин та їх плодів, випас худоби, мисливство, рибальство й інші види використання можуть проводитись лише при умові, що така діяльність не суперечить цільовому призначенню конкретних категорій природоохоронних територій і об'єктів.

З метою більш повної реалізації цієї ідеї юридично закріплюються в Україні такі категорії заповідних територій, які раніше не існували – біосферні заповідники і регіональні ландшафтні парки. Їх організація, поряд з існуючими національними природними парками, дозволить Україні найбільш повно інтегруватись у світову і європейську мережі територій, що особливо охороняються.

Дуже важливим для організації заповідної справи є розробка і законодавче закріплення економічних і правових важелів формування і функціонування територій і об'єктів природно-заповідного фонду. В умовах переходу до ринку, серед найбільш важливих завдань є закріплення в Земельному кодексі положення про недопустимість вилучення земель в заповідників і національних парків, звільнення їх від плати за землю, недопустимість приватизації заповідних земель і майна тощо.

1993 р.

**ДЕЯКІ ЗАУВАЖЕННЯ МІНПРИРОДИ УКРАЇНИ
ЩОДО ДІЯЛЬНОСТІ ВОЛОДИМИРА БОРЕЙКА
ІЗ ВПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ ІДЕЇ
«АБСОЛЮТНОЇ ЗАПОВІДНОСТІ»
(Г.В. Парчук)**

Департамент з питань заповідної справи Мінприроди вдячний Вам і Вашим колегам за активну природоохоронну діяльність і, зокрема, за надані для використання в роботі публікації: Владимир Борейко. Последние островки свободы. История украинских заповедников и заповедности (пассивной охраны природы, X век – 2015) // Серия: Охрана дикой природы, Вып. 34, 2015, 240 с.; Иван Парникоза. Пассивна охорона теріофауни в рамках наявних концепцій створення природоохоронних територій // Праці Теріологічної Школи. Том 13 (205). – С. 101–113 та В.Е. Борейко, В.А. Бриних, И.Ю. Парникоза. Заповедность (пассивная охрана природы). Теория и практика // Серия: Охрана дикой природы, Вып. 73, 2015, 112 с.

Не маючи зауважень до цінності дотримання режиму охорони природних комплексів та об'єктів у межах добре збережених і особливо незмінених людською діяльністю територій, все ж звертаємо увагу на потребу у здійсненні природоохоронних заходів на антропогенно порушених територіях, особливо для збереження рідкісних та зникаючих видів флори і фауни та природних оселищ відповідно до вимог Закону України «Про Червону книгу України» та міжнародних зобов'язань України в рамках природоохоронних конвенцій та угод. Відповідно до національного законодавства і міжнародних конвенцій певні науково обґрунтовані заходи мають проводитися і в межах заповідних зон, як і поза цими зонами мають визначатися цінні добре збережені природні ділянки, ареали рідкісних та зникаючих видів рослин і тварин з режимом невтручання в природні процеси.

Вважаємо, що не слід протиставляти підходи «пасивної» та «активної» охорони, а опрацьовувати можливість взаємодоповнення режимів посиленої (сурової) охорони на визначених ділянках та здійснення спеціальних заходів на інших ділянках, де це потребується. Більше того, так звана «пасивна» охорона неможлива без активної діяльності служби охорони природно-заповідного фонду. Безумовно підтримується виділення окремих ділянок спеціальної охорони, як

це зроблено в національному природному парку «Слобожанський» і ваші пропозиції до наказу Мінприроди про додаткові заходи щодо збереження рідкісних та зникаючих видів тварин і рослин.

«Пасивна» охорона чи «абсолютна заповідність» не завжди позитивно впливає на збереження окремих видів рослин і тварин. Так, введення у свій час заповідного режиму у межах долини нарцисів Карпатського біосферного заповідника призвело до скорочення чисельності популяції «червонокнижного» нарциса вузьколистого. З огляду на публікацію у Всеукраїнській газеті «Полювання та риболовля» директора Поліського природного заповідника С. Жили «Тетерук в Україні: катастрофічний стан популяції (<http://hunt-fish.com.ua/article.htm?ident=6dca75db3638b51>), суворий заповідний режим призвів до значного зменшення чисельності тетеруків на території цього заповідника через заростання деревною рослинністю вересових пустищ. Це не поодинокі факти, тому що багато видів флори і фауни протягом багатомісячної історії пристосувалися до співіснування з людиною і спонтанний хід природних процесів їм не на користь. На це, зокрема, звертається увагу і в запропонованій для розгляду статті І. Парнікози.

У цьому контексті звернемо увагу на Директиву ЄС № 92/43/ЄЕС від 21 травня 1992 р. про збереження природного середовища існування, дикої флори та фауни (із змінами і доповненнями) та Директиву ЄС 2009/147/ЄС про захист диких птахів, які базуються на впровадженні принципу збереження як комплексу заходів, які необхідні для підтримання або відновлення чи відтворення у природному стані типових або унікальних природних комплексів, природних оселищ та видів природної фауни і флори у сприятливому природоохоронному стані. Це збереження далеко не завжди потребує людського втручання, тим більше на значних територіях. Але в окремих випадках, без активних дієвих заходів неможливо досягти сприятливого природоохоронного стану збереження окремих видів.

Приклад неймовірного успіху Г.М. Молодана на косі Кривій не може розглядатися тільки як зразок «пасивної» охорони, а є зразком спеціального менеджменту для збереження. Науковці та служба охорони Національного природного парку «Меотида» забезпечували не лише зменшення присутності на косі людини, а й унеможлилювали потрапляння сюди лисиць, снотовидних собак, вовків, шакалів, сірих ворон, не давали збільшувати ареал баклану великому, хоча й не виганяли цей вид, бо з ним на косі з'явився пелікан кучерявий, тощо. На противагу цьому прикладу, потрапляння на Гендрівську косу (Чорноморський біосферний заповідник) лисиці призвело до суттєвих

негативних змін в умовах існування орнітофауни, хоча людина тут практично не втручається в природні процеси.

Департамент з питань заповідної заходи не пропагує лише активні заходи збереження, а звертає увагу на те, що в багатьох випадках вони необхідні. У будь-якому разі, мають застосуватися зважені, науково обґрунтовані підходи до збереження наших природних комплексів та об'єктів.

Надіємося на розуміння та співпрацю в подальшому у сфері розвитку мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, сприяння збереженню біологічного та ландшафтного різноманіття, рідкісних та зникаючих видів флори і фауни та природних оселищ.

2016 р.

ЗАПОВІДНА СПРАВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО ЕКОЛОГІЧНОГО ДИСКУРСУ *(М.П. Стеценко)*

Обвальне погіршення рівня життя більшості населення держави має чітко окреслений екологічний аспект. Без усвідомлення цієї істини та ігнорування її в реальних процесах державотворення всі політичні, економічні, соціокультурні, народно-господарські проблеми, які хвилюють сьогодні суспільство, не мають ефективного вирішення.

На жаль, для політичної еліти України парадигма сталого розвитку, екобезпеки, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття так і не стала пріоритетною. Всі ці проблеми залишаються у фокусі уваги виключно профільних науковців та обмеженого кола громадських активістів.

Разом з тим, у контексті Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом однією з передумов повноцінного членства передбачено дотримання директив у галузі довкілля і, особливо, у збереженні і відновленні біологічного різноманіття. І це зрозуміло. Україна, займаючи 6% площі Європи, володіє більше 35 відсотками її біологічного різноманіття. Ми на своїй території охороняємо 70-90% зникаючих і рідкісних видів рослинного і тваринного світу, занесених до Європейського Червоного списку. Більшість міграційних шляхів та екологічних коридорів проходять через Україну.

Визнано, що зупинити темпи втрат біологічного різноманіття при переході до сталого розвитку суспільства можна лише шляхом створення екологічно і біологічно стійких та репрезентативних мереж

природоохоронних територій. Їх роль в цьому процесі має стати ключовою і фундаментальною.

Серед типів територій та об'єктів особливої правової охорони України центральне місце посідає природно-заповідний фонд (ПЗФ).

Свій «ренесанс» заповідна справа пережила в перше десятиріччя незалежності України. Визнаючи цю важливу природоохоронну галузь як один з головних пріоритетів державної політики, вдалося збільшити заповідний фонд більш ніж у два рази, закласти законодавчі підвалини подальшого розвитку заповідної справи.

На сьогодні ПЗФ складають 8100 територій і об'єктів площею біля 6% від території нашої держави. Серед них установи вищого рангу: 19 природних і 4 біосферних заповідники, 50 національних природних парків, а також заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища загальнодержавного та місцевого значення. Мережа заповідних територій країни є не тільки національним надбанням, але й невід'ємною частиною європейської і світової природоохоронної мережі.

У той же час, площа природоохоронних територій (ПОТ) на одного жителя складає всього 570 кв. м. у порівнянні з 2220 кв. м. в Європі.

Виникає логічне запитання, а чи в змозі Україна на шляху розвитку інтеграційних європейських процесів із сучасною екологічною політикою стати повноцінним членом Євросоюзу? Сумнівно, беручи до уваги результати реалізації взятих на себе зобов'язань двохсторонньої співпраці з ЄС та екологічну кризу в державі, яка з кожним роком поглиблюється.

Це характерно і для заповідної галузі, яка свою пріоритетність почала втрачати з приходом до керівництва Мінприроди «донецьких бізнесменів-екологів». Із передачею в той час міністерству функцій регулювання і використання природних ресурсів, особливо надр, з'явилися широкі можливості для створення по всій вертикалі корупції в системі природокористування. Ця ракова пухлина вразила і заповідну справу.

У результаті відбулись:

- ліквідація урядового органу управління заповідною справою, структурних підрозділів Мінприроди в областях;

- розформування наукового центру заповідної справи та його регіональних представництв, які готували наукові обґрунтування розбудови національної мережі заповідних об'єктів, стратегію розвитку галузі тощо;

- критичне зменшення фінансування на розвиток з державного бюджету та створених раніше спеціальних фондів;

- тотальне скорочення спеціалістів заповідної галузі на фоні загального дефіциту професіоналів, низький рівень кваліфікації працівників у новостворених установах ПЗФ;

– призначення керівних кадрів за партійним принципом і певну «мзду» тощо.

Не можна стверджувати, що громадянське суспільство спокійно спостерігає, як національне природне надбання повільно, але впевнено йде до межі повного занедбання.

Кожний новостворений комітет з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи у Верховній Раді кожного скликання свою діяльність розпочинав із засідання, де розглядалося питання стану заповідної справи в Україні та визначення шляхів, спрямованих на подолання кризи.

Не виключенням є і теперішня коаліційна Верховна Рада. Профільний комітет в лютому 2015 року засвідчив свою «повагу» до заповідної справи черговим обговоренням її стану. Обговорили все – від дефіциту цвяхів у заповідниках до корупції і кадрового свавілля на різних рівнях управління. Не забули в черговий раз згадати в рішенні про необхідність вдосконалення управління системою ПЗФ, впровадження кращих зразків менеджменту з міжнародної практики, визначення кроків на шляху інтеграції до європейської системи охорони природи... А які вагомні слова і висновки виписані в преамбулі рішення! «Усвідомлюючи наявність кризових процесів, необхідність якнайшвидшого їх зупинення», «прагнучи досягти загальноєвропейських і (навіть) світових стандартів...». На засіданні народні депутати, як і попередники, насупившись від невдоволення, записували у блокноти «крики душі» кожного виступаючого працівника забутої державою заповідної галузі. Проте, хотілося, щоб нарешті заслухали тих, хто довів їй до цього стану! На це засідання не з'явився навіть Міністр екології і природних ресурсів.

Неможливо сьогодні уявити собі, щоб Верховна Рада, Уряд чи Президент почали приймати Закони і Постанови про створення нових заповідників чи національних парків з метою екологічного і духовного оздоровлення суспільства. А саме об'єкти національного природного надбання за своєю суттю, у свідомості багатьох пересічних громадян, є свого роду символами каяття людини перед згвалтованою і знівеченою нею природою. Панове, настав час каятись за свої «перемоги» над живою природою. На «словоблудіє» про любов до неї на передвибірчих мітингах та політичних телешоу не залишилось часу. Ваша глибока «стурбованість» щодо жалюгідного стану природного надбання, а, вірніше, бездіяльність, з кожним днем веде до знищення унікальних і мальовничих залишків природних комплексів, які оцінюються сотнями мільярдів гривень у формі збережених і відновлюваних ресурсів, а також безцінної наукової інформації.

Згадаймо, наша держава ніколи не пестила свої заповідні території достатньою увагою. Їх історія – це школа виживання, а не нормального функціонування. В умовах постійного недофінансування, тиску господарників, структурних реорганізацій, політичних катаклізмів та економічних реформ вони виживали за рахунок ентузіазму безкорисних і відданих ідеям заповідної справи людей, які, в міру своїх можливостей, боролися з некомпетентністю, екологічною безграмотністю, а іноді і свавіллям партійних, радянських, господарських органів.

Певний оптимізм за долю заповідної справи з'явився в екологічному середовищі у перші роки незалежності, коли поступово вона набувала пріоритетності в екологічній політиці держави. Конкретні результати та досягнення української незалежної школи заповідної справи не пройшли повз увагу спеціалістів ближнього і дальнього зарубіжжя, які об'єктивно назвали ці роки періодом «ренесансу» заповідної справи в Україні.

Велика заслуга в цьому очільників Міністерства охорони природи, справжніх державників Ю. Щербака, Ю. Костенка, В. Шевчука та Г. Філіпчука. Закладені ними основи заповідної справи так бездарно і безвідповідально з кожним роком нехтуються.

Ускладнює ситуацію і те, що в країні існує великий дефіцит людей, які в змозі реалістично і професійно оцінити сучасну ситуацію, переступити через догми минулого, згуртувати коаліцію однодумців, залишивши особисті амбіції і кон'юнктурні інтереси заради завтрашнього дня заповідної справи. Це з одного боку. З іншого – проблему ускладнює тенденція до збільшення бездумних і безвідповідальних спроб юридичного і бюрократичного характеру максимально ускладнити національним паркам, заповідникам та іншим установам ПЗФ отримувати додаткові кошти на свій розвиток за рахунок екологічних видів діяльності, впроваджувати сучасні інноваційні технології, отримувати від держави певні преференції тощо.

Існує зменька спеціалістів-«теоретиків», які постійно нав'язують громаді дискусію про впровадження ідеї російських вчених «абсолютної заповідності», відволікаючи тим самим від вивчення та впровадження світових тенденцій в охороні і управлінні природоохоронними територіями, створення умов подальшого розвитку галузі в сучасних умовах.

Жахливо те, що ці «теоретики», не маючи за своїми плечима ніякого практичного досвіду в галузі заповідної справи, наукової практики і конкретних напрацювань в цій сфері, «пристроїлись» радниками, помічниками, консультантами багатьох народних депутатів, міністрів, керівників інших владних структур. Тож розраховувати на те, що згадані посадовці будуть сьогодні враховувати сучасні світові тенденції

та впроваджувати їх у заповідну справу, демонструючи високий рівень екологічної грамотності або простої обізнаності, проблематично.

Взагалі, останнім часом, виникає сумнів, що загальна екологічна стурбованість щодо долі природного надбання можлива в країні, яка перебуває на межі економічного і соціального колапсу.

Жодна держава навіть не може мріяти про місце серед цивілізованих країн, якщо для задоволення сьогоdnішніх потреб дозволяє собі знищення власного природного надбання, ігноруючи інтересами громадянського суспільства та долею прийдешніх поколінь.

Саме з цих позицій маємо оцінювати діяльність найманих нами на роботу чиновників усіх рангів, допомагати їм виводити заповідну справу на Європейські стандарти.

У державі немає Стратегії і перспективної Програми розвитку заповідної справи, яка б базувалась на сучасних світових (а не російських) тенденціях розвитку. Програма розвитку заповідної справи, затверджена Верховною Радою у 1994 році, закінчилась у 2005-му.

Цей програмний документ мав би увібрати в себе основні принципи і рекомендації Севільської стратегії, Конвенції про біорізноманіття, Плану дій п'ятого Всесвітнього конгресу природоохоронних територій, який відбувся у м. Дурбан (Південно-Африканська Республіка) та прогресивні напрацювання вітчизняної школи заповідної справи.

Дурбанський конгрес запропонував принципово нову парадигму природоохоронних територій (ПОТ). В її основі лежить уявлення про ПОТ як про джерела різнобічних послуг за межами власних кордонів. ПОТ мають перестати відчувати себе як ізольовані від зовнішнього світу острівці екологічного благополуччя, як «речі в собі». Вони повинні трансформуватись в суспільній свідомості в «речі для нас», як об'єкти, що виконують найважливіші і в принципі нічим не замінні функції, пов'язані із забезпеченням суспільства дефіцитними благами природного походження. На Конгресі більш як 3000 спеціалістів у таких фундаментальних сферах людської діяльності, як наука, культура, політика, управління і бізнес визнали, що ПОТ – це не тільки і, навіть, не стільки важливий компонент у структурі земельних категорій планети, а й останній шанс порятунку людства як біологічного виду, його духовна основа.

Нажаль, рішення цих депутатів пройшли непомітними у владних структурах, які і зобов'язані вирішувати проблеми в заповідній галузі.

Враховуючи сучасний стан галузі заповідної справи, використавши сучасний світовий досвід та власні напрацювання в науці і практиці розбудови заповідної галузі, ми просто приречені розробити і прийняти

Програмний документ розвитку заповідної галузі, який стане «зеленою» дорожньою картою до європейської спільноти.

Цей документ має передбачати:

1. Реалізацію комплексу заходів, спрямованих на завершення створення розгалуженої, ефективно керованої та екологічно репрезентативної національної мережі природоохоронних територій і об'єктів, яка забезпечить виконання основних елементів Конвенції по біорізноманіттю та сприятиме переходу суспільства до сталого розвитку.

При цьому необхідно враховувати, що:

У природно-заповідному фонді сьогодні представлено лише 40% природних ландшафтів України. Не в достатній мірі заповідані північно-степові ландшафти Правобережжя та центрального степу. Практично відсутні заповідні морські акваторії.

Лише три фізико-географічні провінції України (21%) із 14 представлені біосферними заповідниками, а із 57 фізико-географічних областей лише 32 (60%) мають природні заповідники і національні природні парки.

Не забезпечена належною охороною значна кількість видів флори і фауни, які занесені до Червоної книги України та міжнародних «червоних» списків.

Критичні вислови про відсталість від європейських показників заповідності не зовсім науково обґрунтовані. Наш природно-заповідний фонд (ПЗФ) займає 3,7 млн. га, або трохи більше 6% від площі держави. Оцінюючи цей показник як вкрай недостатній, у порівнянні із середньоєвропейським (10-15%, тобто у два рази більший за наш), чи об'єктивним буде таке порівняння? Мабуть, не зовсім. І ось чому.

Дані обліку в міжнародних джерелах базуються, головним чином, на класифікації природоохоронних територій МСОП, яка відрізняється від вітчизняної. На основі врахування головних цілей і пріоритетів МСОП виділила шість основних категорій і дві підкатегорії природоохоронних територій. Помітне місце серед функцій ПОТ належать прикладним аспектам: туризм і рекреація, стає раціональне використання природних ресурсів, підтримка менеджменту територій. Домінують три категорії: II – національні парки (25%), VI – природоохоронні території з управлінням природними ресурсами (24%) і IV – різного роду заказники (17%).

Найбільший відсоток земель, повністю взятих під охорону (5-15%), припадає на Північну Америку. За числом ПОТ з менш суворим режимом лідером є Європа.

Це не випадково, такі відмінності пояснюються розмірами і природними умовами континентів, ступенем та історією їх антропогенного освоєння, традиціями заповідної справи, природоохоронною культурою держав і населення.

Отож, коли ми говоримо про наш показник «заповідності» (6%), слід мати на увазі, що це лише природно-заповідний фонд, в якого є своя класифікація, згідно із Законом про ПЗФ. А це далеко не всі природоохоронні території. Є ще прибережні захисні смуги, зелені зони, природоохоронні ліси, санітарно-курортні зони тощо, які на входять до складу ПЗФ.

Україна не Росія. Її територія та природа відносяться до «старообжитих» європейських країн. Тому ідея «абсолютної заповідності» російських вчених ніколи не зможе стати практичною основою розвитку заповідної справи в Україні.

Настали необхідність і доцільність переглянути нашу класифікацію ПЗФ з уточненням режимів і функцій, більш наближених до міжнародної класифікації МСОП.

Доцільно розглянути організацію комплексного інституту Охорони природи, які давно функціонують в європейських країнах.

Поряд з географами, ботаніками, зоологами і біохіміками, до загального комплексу досліджень проблем біорізноманіття мають бути залучені економісти, юристи та інші спеціалісти. Без комплексних досліджень процесів у природних екосистемах проблематично буде навіть говорити про перехід нашого суспільства до сталого розвитку.

Заслугує увагу і проблема «приватних резерватів», які широко розповсюджені за кордоном, особливо, у США і Канаді.

П'ятий всесвітній конгрес парків окреслив основні критерії при визначенні приватних природоохоронних територій.

До «приватної природоохоронної території» відноситься ділянка землі будь-якої площі, яка:

- 1) використовується переважно з метою збереження біологічного різноманіття;
- 2) охороняється при формальному визнанні цієї території владою, або без такого визнання;
- 3) знаходиться у власності або забезпечена охороною окремими фізичними особами, корпораціями громадськими або іншими неурядовими організаціями.

В Україні до створення умов для розвитку таких форм охорони природи майже не приступали. Ними можуть стати орендовані та приватні землі, мисливські угіддя, змішані комерційні агропідприємства, які діють на принципах раціонального природокористування тощо.

Приватні природоохоронні території можуть бути доповненням до існуючої системи ПОТ. До їх складу мають увійти ключові компоненти великих екосистем, які уряд або місцеві органи влади не можуть взяти під охорону в даний час із-за відсутності фінансів, політичної волі або інших причин.

У США Територіальною охороною природи займаються багато неурядових організацій. Наприклад, NATURE CONSERVANCY, яка заснована у 1951 році, сьогодні управляє найбільшою системою приватних природних резерватів у світі. Тільки в США їй належить більш як 1600 приватних резерватів.

У Національному Одюбонівському товаристві, яке має понад 500 відділень на території Північної, Центральної і Південної Америки, нараховується понад 100 заказників, де працює близько 350 працівників.

2. Створення системи державного управління в галузі заповідної справи.

Світовий досвід підтверджує, що просте збільшення кількості і площі ПОТ та об'єднання їх в систему не є достатньою умовою для збереження і відновлення біорізноманіття. Для забезпечення виконання цієї функції необхідно впровадити заходи, які спроможні суттєво підвищити ефективність управління, в першу чергу, існуючої системи ПОТ з урахуванням міжнародного досвіду менеджменту.

Управління і нагляд за ПОТ мають базуватись на екосистемному принципі та добре підготовлених і компетентних спеціалістах, забезпечених сучасним адекватним обладнанням та механізмами.

Основними принципами сучасного управління є відображення в ньому фундаментальних загальнолюдських цінностей.

Стосовно ПОТ вони полягають у залученні до процесу всіх сторін, які отримують прибуток або збитки від ПОТ. При цьому мають бути створені всі умови прозорості фінансових механізмів, відповідальності перед владою і суспільством, ліквідовано можливості зловживань і корупції.

Серед учених і спеціалістів, які мають відношення до заповідної справи, давно сформувались думка про максимальну концентрацію управління заповідними установами в одному з центральних органів влади.

Сьогодні установи ПЗФ підпорядковані, крім Мінприроди (45), Держлісагенству (5), НААН (2), ДУС (5), МОН (2).

Те, що потрібна сильна спеціалізована державна структура, здатна здійснювати ефективне управління в галузі заповідної справи, було зрозуміло вже давно. Ще в 1940 році РНК УРСР прийняла рішення

про організацію Головного управління по заповідниках, зоопарках і зоосадах при РНК УРСР, яке у 1951 році було розформоване.

На звернення вчених-екологів, деяких політичних діячів, громадських організацій, засобів масової інформації приймалися багаточисленні спеціальні рішення усіх гілок влади України про передачу заповідних установ єдиному природоохоронному органу. Але всі ці рішення блокувались на стадії їх погодження із зацікавленими (які насправді такими не були) міністерствами та відомствами. Політичного рішення прийнято так і не було.

Перший реальний крок до створення сучасної моделі управління заповідною справою був зроблений в Україні після здобуття її незалежності. На виконання Державної програми «Заповідники» у 1995 році в структурі Мінприроди було створено Управління національних парків та заповідної справи, що сприяло активізації процесу розбудови заповідної галузі. Як вже згадувалося, цей період справедливо назвали «ренесансом» заповідної справи.

Завершити логічний процес створення державної структури управління природоохоронними, науково-дослідними та рекреаційними установами ПЗФ загальнодержавного значення з різних об'єктивних і суб'єктивних причин до цього часу не вдалося. Зараз розпочався етап чергових адміністративних реформ. Особливу загрозу установам ПЗФ національного значення несе процес децентралізації виконавчої влади, а точніше – її трактування на місцях. Ще не з'ясувавши своїх прав на використання ресурсів, обов'язків та відповідальності, у ряді регіонів вже намітились неприпустимі тенденції до перегляду місцевими органами меж, статусу, підпорядкування та функцій природних заповідних об'єктів, які є власністю народу України, а не місцевих громад. Наприклад, не вщухає парад місцевих «суверенітетів» на Косівщині Івано-Франківської області. Ряд сільських рад своїм рішенням відмінили Указ Президента про створення національного парку «Гуцульщина» і вимагають повернути державні ліси їм у власність. А керівництво району викликає на звіт директора національного парку і дає вказівки, де і скільки рубати лісу, закривати очі на самовільні захвати території парку місцевими авторитетами тощо.

За активної участі місцевих органів за принциповість і сумлінне виконання своїх обов'язків були звільнені відомі не лише в Україні, а й за її межами директори заповідників і національних парків у Закарпатській, Черкаській, Миколаївській та ряді інших областей.

Держава зобов'язана захистити, причому надійно, національне природне надбання і людей, які відповідають за його стан перед

майбутнім. В іншому випадку природа може втратити останні притулки братів наших менших, а суспільство – найважливіший блок і організаційну основу (каркас) охорони природи.

Ось чому так гостро стоїть питання концентрації управління природних і біосферних заповідників, національних парків під егідою сильної державної структури.

Проте помилково вважати панацеєю передачу всіх заповідних установ у відання Мінприроди, адже це зараз багатofункціональний монстр, у структурі якого заповідна справа давно вже є другорядною та загубленою у павутинні корупційних схем, «дерібану» природних ресурсів, розподілу готової продукції, видачі ліцензій тощо.

Жменька спеціалістів, яка залишилась після постійних скорочень, просто не в змозі забезпечити ефективне управління національною системою установ ПЗФ ні при яких умовах. Наявний потенціал не може навіть забезпечити нормальне управління тими 50-ма установами ПЗФ, які сьогодні безпосередньо підпорядковані Мінприроди. Функції центрального органу влади в галузі заповідної справи взагалі не має виконувати будь-який структурний підрозділ міністерства, незалежно від його назви і професіоналізму співробітників, якщо він не наділений усіма управлінськими повноваженнями, а саме – у фінансових та кадрових питаннях.

Наприклад, фінансовий блок міністерства, маючи всі механізми впливу ніяким чином не відповідає за результати діяльності національних парків. Аналогічна ситуація з кадровою політикою. Підрозділ Мінприроди – Департамент заповідної справи – несе відповідальність за стан заповідної справи, не маючи юридичних прав впливати на всі сфери її діяльності.

У рамках реалізації принципів сучасної адміністративної реформи центральних органів влади, створення Національного агентства заповідників і національних парків України було би цілком об'єктивним і обґрунтованим. Цей орган (далі – Агентство) від імені держави має забезпечити не тільки збереження заповідного фонду, але й ефективне управління майном і природними ресурсами заповідників і національних парків, взяти відповідальність за виконання соціально-економічних функцій зазначених заповідних установ.

Міністерство залишається Центральним органом виконавчої влади в галузі заповідної справи і забезпечує розробку законодавчої бази розвитку і удосконалення заповідної справи, стратегії її розвитку, міжнародної діяльності тощо.

У сучасному світі накопичений подібний досвід ефективного державного управління установами національних природоохоронних

територій спеціальними державними службами (Служби національних парків США, Канади, ПАР).

Агентство можна створити без збільшення видатків на утримання, провівши структурні зміни. Елементарні фінансово-економічні розрахунки підтверджують доцільність таких змін. За наявною інформацією Прем'єр-міністр не підтримує їх, оскільки не мав відповідного обґрунтування.

Побудова такої системи дозволить не тільки здійснювати управління заповідниками і національними парками, але й іншими категоріями об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення, приділити достатню увагу збереженню на територіях ПОТ історико-культурної спадщини, створити можливість для більш ефективного захисту заповідних установ в умовах децентралізації від зазіхань місцевих органів влади на їх природні ресурси і територіальну цілісність. І, безумовно, ця система сприятиме формуванню іміджу держави, яка бажає стати рівноправним членом європейського співтовариства.

3. Збільшення фінансування природоохоронних установ.

Критичне зменшення фінансування, в т.ч. з Державного бюджету, є однією з головних причин занепаду заповідної справи. Фактично відсутні видатки на її розвиток: капітальне будівництво, придбання техніки і обладнання, загальний розвиток інфраструктури природоохоронних установ.

У той же час, створена в останні роки у Мінприроди система використання і розподілу коштів дозволяла неефективно витратити сотні млн. гривень. Відкати від закупівель непотрібних механізмів і техніки, науково-дослідних робіт без практичної реалізації, міжнародних грантів у багатьох випадках йшли далеко не на впровадження сучасної нормативно-правової бази та створення інфраструктури в новостворених національних парках.

Заповідникам і національним паркам НАН і НААН, Держлісагентства, ДУС кошти з Державного фонду охорони природи взагалі не виділялись. Вони розподілялись між підвідомчими установами Мінприроди. Свої підлеглі більш контрольовані. З керівниками установ інших міністерств домовлялись про «процент» було не з руки, та й небезпечно.

Найяскравіше подібні явища проявилися в часи керівництва заповідною справою вихованців «злочевської школи» управління, «критичних менеджерів», як вони себе називали. Основним захопленням цих випадкових в охороні природи людей була гра на тендерних процедурах, перерозподіл бюджетних коштів фонду охорони природи.

Дія створених корупційних схем давала їм отримувати певне творче задоволення та хорошу «мотивацію». Професійна непридатність, відсутність навиків прогнозування можливих ризиків фактично унеможливили виконання покладених на установи ПЗФ завдань, створили соціальну напругу в колективах, справедливе обурення таким станом речей природоохоронної громадськості тощо.

Врешті-решт тепер маємо, те що маємо.

Що цікаво, ці «діячі» знову повернулись в систему Мінприроди. Переляк за надіяне пройшов, почався пошук нових «криш» для своїх відпрацьованих схем.

На бюджетну програму «Здійснення природоохоронних заходів» загальний фонд Державного бюджету віддавав 16,5 млн. грн., в т.ч. 10,4 млн. грн. на оплату праці та нарахування. Це призвело до вимушених простоїв та звільнення працівників. Середньомісячна зарплата одного працівника в установах ПЗФ Мінприроди становила 1400-1500 грн. Припинилось фінансування на розвиток новостворених установ.

Вся увага «горе-економістів» була сконцентрована на «дерібані», а не на пошуку шляхів додаткового отримання з різних джерел фінансування установ ПЗФ.

В 2010-2011 рр. колектив на чолі з д.е.н., професором В.Я. Шевчуком, до складу якого увійшли 12 докторів та кандидатів наук, провідних спеціалістів у галузі економіки природокористування, юристів, керівників установ ПЗФ, розробив з урахуванням можливих фінансових ризиків для заповідної галузі в найближчі роки «Національну стратегію зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій в Україні».

Реалізація цієї фундаментальної праці давала можливість удосконалити організаційні та управлінські засади діяльності установ ПЗФ, адаптувавши їх до сучасних умов, створити фінансово-економічну базу для розвитку заповідної галузі в цілому.

За підрахунками спеціалістів, впровадження цієї програми давало можливість додатково залучити на потреби заповідної справи понад 40 відсотків отриманих з різних джерел коштів.

Одна з наближених до керівника заповідної служби випадкова «горе-юристка-економістка», потримавши в руках цей колективний документ, спокійно поклала його у шухлядку. Питання зміцнення фінансової стійкості заповідної галузі залишається архіважливим і донині. Але як можна реалізувати впровадження цієї програми, коли головні винуватці її неприйняття сьогодні знову повернулись до міністерства.

Необхідно розробити принципи і процедури щодо оцінки і планування витрат на управління ПОТ, які враховували б світові

тенденції у галузі і стали основою планів сталого розвитку ПОТ. Ці оцінки повинні були стати базою для перемовин щодо збільшення фінансування ПОТ на виконання міжнародних угод, прийнятих у рамках Конвенції по біорізноманіттю і Всесвітнього саміту по сталому розвитку, які передбачали додаткову фінансову допомогу країнам з перехідною економікою. Не маючи цих документів ми фактично залишились поза цим процесом.

Міжнародні рекомендації урядам дозволити регульоване комерційне використання продукції з ПОТ з метою отримання доходів, але виключно у випадках, коли ця діяльність не приносила б збитків ПОТ і не стримувала їх сталий розвиток.

Більшість ПОТ функціонують в районах проживання сільського населення, яке в найменшій мірі забезпечено послугами з охорони здоров'я, освіти, відпочинку та ін. ПОТ мають сприяти впровадженню заходів, направлених на покращення добробуту місцевого населення, в той же час виконуючи свої безпосередні природоохоронні функції, що також неможливо без врахування регіональної і місцевої специфіки.

Регульоване використання продукції ПОТ з метою отримання ними прибутку дозволяється виключно у випадках, коли це не спричиняє шкоди самим ПОТ та не є перешкодою сталому розвитку в регіоні.

Додатковий прибуток можна отримувати від реалізації генетичних ресурсів для медицини та косметичної індустрії, ландшафтні краєвиди для туризму, а також ресурси для впровадження сталого сільського і лісового господарства, непромислового мисливського господарства та рибальства.

Велике значення для повноцінного функціонування мережі заповідних об'єктів має взаємодія різних суб'єктів – партнерів. Тому потребує особливої уваги робота з формування громадської підтримки ПОТ, визнання їх цінностей для місцевого населення, громад та територіальних органів влади. Без врахування цього фактору, як свідчить світовий досвід, виникне реальна проблема подальшого вилучення природних комплексів з господарського використання для передачі їх до нових ПОТ та постійних конфліктів з місцевим населенням і землекористувачами, що спостерігається у нас.

Для прикладу, декілька прихильників ідеї «абсолютної заповідності», які рахувались радниками депутатів від комуністичної та соціал-демократичної партій зуміли переконати в необхідності прийняття популіського рішення про заборону полювання в господарських зонах національних природних парків. Некомпетентність

радників і незрозуміння змісту прийнятих запропонованих змін до Закону «Про природно-заповідний фонд» вже найближчим часом проявились негативними результатами.

Уявіть собі створений ще у 1996 році національний природний парк «Подільські Товтри» в Хмельницькій області. До його складу за згодою землевласників та землекористувачів було включено біля 250 тис. га мисливських угідь, віднесених до господарської зони. Це майже три адміністративних райони області. Одного ранку всі члени громадських мисливських організацій дізнаються новину, що в Києві в односторонньому порядку заборонено полювання. До чого це призвело: депутати Хмельницької обласної ради із засудженням звернулись до Верховної Ради України, вказавши на соціальну напругу і порушення конституційних прав громад і жителів на використання природних ресурсів. Це та інші аналогічні звернення органів місцевої влади інших областей, вчених, національних природних парків залишаються до цього часу без розгляду.

Тому не дивно, що з часу заборони полювання в господарських зонах національних природних парків України практично призупинений процес створення нових національних парків, оскільки землевласники та землекористувачі, місцеві органи влади категорично не бажають їх погоджувати з причини обмеження своїх прав.

У сучасних умовах децентралізації органів виконавчої влади створення нових заповідних об'єктів із вилученням їх у землевласників можливо наступними шляхами:

- викуп земель і переведення їх до земель заповідного фонду;
- компенсація можливих втрат землевласникам;
- діалог, переконання землевласників або землекористувачів у важливості та корисності створення заповідного об'єкту, пошук компромісів з громадами тощо.

Мітингами та пікетами в Києві, влаштованими громадськими організаціями, погодження отримати неможливо. Необхідний предметний діалог з громадами на місцях. Нажаль, переважна більшість активістів шукати компроміси не здатна.

У цій роботі необхідно враховувати і роль полювання, як потужного екологічного регулятора природних процесів. При певному рівні всенародної екологічної свідомості в майбутньому, можливо, настане час повної заборони полювання, але для цього потрібно ще пройти певний шлях.

4. Вдосконалення діяльності біосферних заповідників (резерватів) як модельних територій для сталого розвитку в Україні.

З метою реалізації Севільської стратегії (1995) і Мадридського плану дій (2008) для біосферних резерватів ЮНЕСКО в Україні необхідно вдосконалити існуючу нормативно-правову базу.

Біосферні заповідники мають розглядатися як модельні території сталого розвитку регіону, майданчиками для впровадження європейських стандартів екологічно невиснажливих технологій. В Україні зараз лише 4 біосферних заповідники, і мережа їх не розширюється.

Більшість пересічних громадян, в тому числі й екологічно активних, із-за відсутності стратегії розвитку цієї категорії ПЗФ у Державі помилково прирівнює їх за режимом охорони до категорії природних заповідників. Тому сама ідея біосферних резерватів, метою створення яких є гармонійний розвиток людини і природи, на регіональному рівні розглядається як обмежувальний фактор економічного розвитку.

Прикладом подібного нерозуміння та конфлікту був проект будівництва судового каналу Дунай – Чорне море через Дунайський біосферний заповідник. Аналогічне відношення місцевих органів влади і до діяльності біосферних заповідників «Асканія-Нова», Чорноморського, Карпатського.

Поняття «біосферного резервату» за Севільською стратегією в певній мірі відрізняється від природоохоронної категорії «біосферних заповідників» з українського законодавства. Але бачення за Севільською стратегією не перекреслює національні напрацювання, відображені у Законі України «Про природно-заповідний фонд». Свідченням цього є факт визнання ЮНЕСКО наших чотирьох біосферних заповідників. Принциповими для біосферних резерватів є дві наступні позиції: створення за участі зацікавлених сторін координаційної ради та розробка і реалізація загального для всієї території плану управління (менеджмент-плану).

Я вважаю, що Проекти організації територій для наших біосферних заповідників за своєю суттю, структурою повністю відповідають їх назві. За концепцією біосферних резерватів не є обов'язковою умовою створення Указ Президента. Міжнародний союз охорони природи вже не включає біосферні резервати в перелік природоохоронних категорій. Наші біосферні заповідники, на мою думку, значно вищі за природоохоронним статусом і більш захищені національним природоохоронним законодавством.

Проте, національному комітету Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» спільно з НАН і Мінприроди бажано розглянути питання

доцільності внесення змін до діючого законодавства в частині відповідності до Концепції розвитку біосферних резерватів, де рекомендується для виконання на національному рівні:

1) включення біосферних резерватів до планів щодо втілення цілей сталого розвитку у відповідності до Порядку денного на 21-е століття та Концепції біологічного різноманіття;

2) створення, зміцнення чи розширення біосферних резерватів із включенням територій, де: практикуються традиційний спосіб життя, невиснажливе використання природних ресурсів; спостерігаються конфлікти між людиною та оточуючим середовищем; деградовані екосистеми через ведення сільського господарства; прибережні зони, прісноводні об'єкти, водно-болотні угіддя.

Для забезпечення сталого соціально-економічного розвитку території біосферних резерватів (заповідників), за умов тісної співпраці з місцевими громадами, необхідно національне законодавство привести у відповідність до базових нормативно-правових актів ЮНЕСКО.

Заповідна система заслуговує більшої уваги, оскільки є надбанням народу, яке влада зобов'язана не тільки зберегти, а й примножити як основу сталого розвитку суспільства на шляху до європейських цінностей.

2016 р.

ПРОБЛЕМИ УСТАНОВ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ (О.М. Бригинець)

Готуючись до дискусії на «круглому столі» з питань національної екологічної мережі України та збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, який нещодавно організовано Всеукраїнською екологічною лігою, я особисто звернувся до кожного з національних парків та заповідників з проханням розповісти, з якими проблемами їм доводиться зіштовхуватись щодня, які перешкоди видаються їм нездоланими і до яких, на їх думку, дій слід вдатись народним депутатам, щоб подолати наявні проблеми заповідної галузі. Ми розуміємо, що лише погляд зсередини може дати розуміння – що треба зробити, щоб дійсно допомогти цій непопулярній для сучасних службовців галузі.

Чимало проблем виявились спільними для більшості парків і заповідників. Разом з тим, парки і заповідники розміщені в різних регіонах, представлені різними ландшафтами і мають чимало регіональної специфіки.

Так, наприклад, для Древлянського природного заповідника досі не виділяються гроші на радіаційне обстеження території, адже заповідник розміщений на радіаційно забруднених землях. Його працівники наразі не можуть пересуватись по території, оскільки не відомо, де перебувати безпечно, а де ні. Приморські нацпарки не мають юридичного права оформити акти на право користування акваторіями морів і лиманів, оскільки акваторії не обліковуються в складі природно-заповідного фонду. Таким чином, адміністрація нацпарків не може здійснювати охоронну, біотехнічну та господарську діяльність в акваторії. Також, через зазначену причину, нацпарки не можуть отримувати фінансування на роботу в акваторії.

Крім згаданого, такі проблеми характерні для Національного природного парку «Азово-Сиваський». У випадку із Опукським природним заповідником взагалі існує неподоланна проблема – його територія накладається на землі оборони, які орендує Російський флот. На прикладі НПП «Нижняосулський» бачимо, що рівневий режим у водосховищах регулюється незалежно від наявності НПП, що призводить до знищення нерестовищ, колоній та місць гніздування птахів. Біосферний заповідник «Асканія-Нова» не має можливості для стабільного постачання води для розміщеного на його території дендропарку, без чого щороку існує вірогідність загибелі цього унікального об'єкту. У степових природних заповідниках держслужбовці в системі МНС видають приписи розбити весь ПЗФ на квадрати по 10 га мінералізованими смугами. А у випадку з НПП «Гетьманський» в Указі Президента про його створення взагалі не міститься вказівки про Чернечинську сільраду (1263,6 га), яка увійшла в НПП, що потребує внесення змін в Указ.

Крім цього, проаналізувавши відповіді всіх установ природно-заповідного фонду, нам вдалось підготувати зведений огляд проблем, на основі якого ми підготували пропозиції до внесення змін у законодавство. Наразі серед законодавчих проблем щодо природно-заповідного фонду лишаються численні неузгодженості між ЛКУ, ЗКУ, ЗУ «Про природно-заповідний фонд», Законом України «Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності», постановами Кабміну та наказами різних міністерств. Різні державні органи, з якими доводиться спілкуватися дирекціям ПЗФ, важко і довго контактують між собою. Декларативні закони та Укази Президента в галузі заповідної справи не виконуються, а їх виконання ніхто не контролює. Наразі не затверджена програма розвитку заповідної справи тощо.

Крім того, у зв'язку із наслідками адміністративної реформи в 2013 р. ліквідовані підрозділи Мінприроди в областях, через що стало

неможливим погодження лімітів на господарські роботи в установах ПЗФ. Проведення заходів відповідно до проектів організації території ПЗФ все одно чомусь потребує щорічного погодження.

Місцеві чиновники втручаються в роботу ПЗФ. Приймаючи рішення, які не рахуються з наявністю на їх території ПЗФ, наприклад, виділяють земельні ділянки на землях, що входять до національних природних парків без вилучення.

Держлісагенство лобіює передачу парків у своє підпорядкування, проте частина парків переконана, що всі вони мають бути підпорядкованими Мінприроди, адже НПП і заповідники підпорядковані різним відомствам – тому нема спільної роботи, різні форми звітності і вимоги.

Нацпарки та заповідники не мають можливості повноцінно функціонувати без затвердженого у відповідному порядку проекту організації території. Його розробка займає чимало часу і потребує значних обсягів фінансування з боку держави. Натомість, прокуратура та екоінспекція, знаючи про відсутність проекту, проводять регулярні перевірки і надають приписи на формальних підставах відсутності проекту.

Установи ПЗФ не мають статус потерпілої особи в разі завдання збитків території ПЗФ і в разі стягнення збитків нанесених діями порушників, кошти все одно не потрапляють в ПЗФ, навіть на ліквідацію наслідків таких порушень. Розподіл коштів з державного та обласних фондів охорони навколишнього природного середовища відбувається не прозоро, деякі установи ПЗФ роками не можуть отримати фінансування. Кошти, стягнуті з порушників через суд скеровуються не до установи ПЗФ, а до Держбюджету.

Не врегульоване питання охорони та використання водних тварин на території ПЗФ до затвердження відповідного положення. Внаслідок цього виникає правовий вакуум, чим користуються браконьєри.

Відсутня єдина система моніторингу стану всіх ПЗФ. Установи ПЗФ, що підпорядковані різним державним органам, мають різну систему звітності, що практично виключає можливість ефективної співпраці.

Не виділяються кошти на транспорт, паливно-мастивні матеріали, на наукову роботу. В результаті або працівники відділів науки та охорони виконують свою роботу власним коштом (включно із транспортними розходами), або зовсім не виконують її. Деякі НПП не мають навіть коштів на створення приміщення адміністрації. Незважаючи на те, що наявність нацпарків у районі або області суттєво впливає на економічну

складову життя та імідж району та працевлаштування населення, нацпарки фінансуються лише з Держбюджету – місцеві бюджети не вкладають жодних коштів у їх розвиток.

Низька зарплата спричиняє відтік кадрів (для прикладу – в лігоспах вдвічі вища зарплата, є надбавки за вислугу років і можливість премій). Так, зарплата працівників НПП «Голосіївський» значно нижча за столичні показники прожиткового мінімуму. Немає можливості залучати до проведення наукових досліджень спеціалістів з вузьких тем, що є працівниками сторонніх установ. Якщо установа ПЗФ розміщена у віддалених районах, то серед місцевих жителів неможливо знайти кваліфікованих кадрів, а залучити кваліфікованих спеціалістів з наукових центрів неможливо.

У дирекцій парків відсутня можливість збільшити штат або переглянути його структуру. В структурі тих НПП, що мають в своєму складі озеленені території загального користування, немає можливості створити відділи благоустрою. Тому функції цього неіснуючого відділу змушені у робочий час виконувати відділ рекреації і служба охорони.

Попри законодавчо передбачений соціальний захист (у т.ч. забезпечення житлом), працівники ПЗФ не отримують службового житла.

Казначейство систематично затримує переказ коштів на роботу установ ПЗФ, внаслідок чого нацпарки накопичують роками кредиторську заборгованість. Постачальники товарів і послуг, з якими у парків укладені договори, відмовляються надавати послуги та товари, ініціюють розірвання угод. У деяких парків кредиторська заборгованість накопичується роками.

Робота установ ПЗФ багато в чому відбувається на тендерній основі, будь-якій ініціативі немає місця. Усе фінансування планове. У бюджеті установ ПЗФ відсутні кошти для вирішення непередбачуваних проблем. Таким чином, ліквідація катастроф, невідкладні заходи по боротьбі з порушеннями і чимало інших проблем взагалі не можуть бути подоланими, адже адміністрація ПЗФ не має права виконувати такі дії бюджетним коштом.

Літописи природи, що є науковою працею і виконуються в парках і заповідниках, не захищаються авторським правом і не є науковими публікаціями, у зв'язку із чим створюються значні незручності у використанні в цих документах наукових відомостей, зібраних науковцями парку або заповідника.

Відсутня єдина система маркування туристичних та екологічних стежок в НПП, а також Положення про надання платних рекреаційних послуг установами ПЗФ, що спричиняє складності при організації туристично-рекреаційної діяльності в нацпарках.

Після створення нацпарків, землі від користувачів до адміністрацій не передаються. Переважно це стосується земель державного лісового фонду, які лісгосподарськими підприємствами не передаються за прямою вказівкою керівництва Держлісагентства. Внаслідок цього – межі ПЗФ не винесені в натуру.

Парки і заповідники не мають документів на право власності на землю. Частина земель – землі лісгоспів, у яких на винесення в натуру немає грошей взагалі. Тому на їх землях тривають самозахоплення. Те саме стосується і земель сільрад на берегах водойм і річок. При цьому законодавство не дозволяє адміністрації парку здійснити винесення в натуру всіх його меж, а не лише йому переданих.

Досі лишається законодавча можливість зміни цільового призначення земель, що входять до складу ПЗФ, у т.ч. під будівництво, а також можливість вилучення земель ПЗФ для суспільних потреб і ліквідувати статус ПЗФ, що повністю нівелює думку про те, що заповідання вберігає заповідні території назавжди.

Законодавство не передбачає умов для відновлення втраченої цінності територій ПЗФ.

При створенні ПЗФ відсутня можливість створення без погодження із землекористувачем, навіть якщо йдеться про землі державної власності. При оформленні держактів на землі нацпарків, у них не вказується функційне зонування їх території, без чого неможливо ввести реальні обмеження господарської діяльності користувачів земельних ділянок. Сільради скасовують свої ж погодження, раніше надані на включення землі в парк.

Повноваження служб охорони ПЗФ дуже обмежені, по суті вони не мають статусу держслужбовців. Процедура накладання адмінстягнень складна, працівники служб охорони ПЗФ не можуть складати протоколи за невиконання приписів; статті 85, 90, 91 та 188,5 КУАП не входять в повноваження служб охорони; також вони не мають права на фото та відеофіксацію порушень. При цьому відсутній механізм відшкодування працівникам служб охорони шкоди, заподіяної їм при виконанні обов'язків; відсутні навчальні курси.

Законодавство про природно-заповідний фонд не враховує традиційні промисли та зайняття місцевого населення. Наприклад, при створенні НПП у 2009-2010 роках всіх запевняли, що на їх території можна буде полювати і відразу після цього на законодавчому рівні заборонили мисливство в ПЗФ. Внаслідок цього, місцеві громади в переважній більшості конфліктують з адміністраціями установ ПЗФ. Імідж парків знаходиться на дуже низькому рівні, розширити установи

ПЗФ неможливо через категоричну незгоду місцевих громад. Також місцеві мешканці через відсутність законної можливості займатись традиційними промислами здійснюють це нелегально та неорганізовано, чим завдають великої шкоди заповідникам та національним паркам.

Під виглядом думки громад браконьєри лобіюють полювання в ПЗФ. Сьогодні всі громади проти розширення ПЗФ.

Навколо заповідників немає буферних зон, господарська діяльність здійснюється аж до межі ПЗФ, чим місцеве населення суттєво впливає на реальний режим ПЗФ тощо.

Нардеп висловив подяку директорам та працівникам заповідників і національних парків за ту відвертість, з якою вони розповіли йому про наболіле, про системні прогалини у законодавстві, про те, як позначились на їхній роботі останні законодавчі зміни у державі та адміністративна реформа.

Ми і надалі плануємо довготривалу системну роботу щодо допомоги установам природно-заповідного фонду в усіх регіонах України та підтримки галузі заповідної справи як такої. У цьому намірі сподіваємося на подальшу співпрацю із заповідниками і нацпарками, без яких виконати такий задум не можливо.

2013 р.

ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ ТА ШЛЯХИ ЇХ РОЗВ'ЯЗАННЯ

(Т.В. Тимочко)

На початку XXI століття Україна займає провідне місце у світі з використання природних та енергоресурсів (водних, земельних, лісових тощо) на одиницю ВВП. Водночас спостерігається істотне підвищення рівня промислових відходів на душу населення, яке значною мірою відрізняється від показників аналогічного індексу інших країн. Разом з тим Україна володіє величезним та різноманітним природно-ресурсним потенціалом, який протягом тривалого часу використовувався неефективно та нераціонально, зазнавав значної нищівної експлуатації. Як наслідок – виснажені та деградовані ресурси, стан яких потребує негайного втручання, зокрема дбайливого ставлення та ощадливого використання і відновлення. Особливо це стосується земельних, лісових і водних ресурсів

Як відомо, за період існування незалежної України площа заповідного фонду загалом збільшилася вдвічі. Однак спостерігається

На науково-практичному семінарі «Соціально-екологічні і економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи в Україні» обговорюється проект Закону України «Про природно-заповідний фонд» (Карпатський заповідник, м. Рахів, 17-19 березня 1992 р.). У президії семінару – директор Карпатського заповідника Ф.Д. Гамор (перший зліва), начальник управління державних заповідників та інших територій, що особливо охороняються, Мінприроди України М.П. Стеценко (третій зліва); за трибуною – доктор біологічних наук Т.Л. Андрієнко.

Фото на згадку. Учасники науково-практичного семінару «Соціально-екологічні і економіко-правові аспекти розвитку заповідної справи в Україні» (Карпатський заповідник, м. Рахів, 17-19 березня 1992 р.).

тенденція скорочення зазначених темпів порівняно з 90-ми роками ХХ століття. Саме цей період характеризувався активним розвитком заповідної справи, простежувалися помітні позитивні зміни у створенні правових та організаційних засад розбудови національної мережі територій, комплексів та об'єктів природно-заповідного фонду України (ПЗФ). З метою регулювання правових засад організації, ефективного використання та охорони ПЗФ у 1992 році було прийнято Закон України «Про природно-заповідний фонд України», одночасно з яким діяли загальнодержавна програма «Заповідники» та цілий ряд інших нормативно-правових актів.

Україна набирала хороші темпи у збільшенні територій ПЗФ, які відповідали світовим стандартам. Сотні тисяч гектарів цінних, багатих природних комплексів та об'єктів набули статусу державних заповідних територій. До світової мережі біосферних резерватів було включено чотири українські заповідники: «Асканія-Нова», Чорноморський, Карпатський та Дунайський. Проте сьогодні показники темпів розвитку і збільшення площі національної мережі ПЗФ значно зменшилися і практично увійшли у фазу стагнації. Виняток становлять природні парки, кількість яких різко зросла за останні три роки, що зумовлено використанням земель спеціального призначення, які вже віднесені до тієї чи іншої категорії ПЗФ (природні заповідники, національні природні парки, заказники, пам'ятки природи тощо).

На сьогоднішній день не затверджено Державну програму розвитку заповідної справи на перспективу; термін попередньої Програми, затвердженої ще в 1994 році Верховною Радою України, минув у 2005 році. Це є прикрим свідченням того, що питання розвитку та збільшення ПЗФ вже не є першочерговим та пріоритетним навіть для центрального органу виконавчої влади у галузі заповідної справи – Міністерства екології та природних ресурсів України.

Ще одним аспектом, який негативно впливає на розвиток заповідної справи в Україні, є те, що більшість територій ПЗФ національного значення (близько 80%) підпорядковується трьом різним суб'єктам виконавчої влади – Мінприроди, Держлісагентству та НАН України. Така розрізненість та різновідомчість не дає змоги впровадити єдину державну політику у справі збереження та відновлення природних територій.

За останні п'ять років істотно змінилося законодавство у сферах природокористування, земельних відносин, а також організації державної влади. Це зумовило ряд суперечностей із Законом України «Про природно-заповідний фонд України», виник ряд проблем, невирішення та ігнорування яких ще більше ускладнить регулювання заповідної справи.

По-перше, це недостатнє фінансування державою сфери ПЗФ, утримання установ якого забезпечується лише на 40-50% загальних потреб за останні п'ять років. До того ж простежується істотне збільшення видатків за рахунок створення нових національних парків за минулі два роки. Крім того, у структурі цих видатків 92-98% становить оплата праці робітників.

По-друге, правовий механізм залучення коштів з небюджетних джерел є досить недосконалим, а практика ліцензування діяльності у сфері екотуризму – застарілою, і не тільки не приносить користь і додаткові кошти, а лише шкодить і ставить під загрозу збереження флори і фауни певного ареалу.

По-третє, на території ПЗФ не відбувається системної науково-дослідної та еколого-просвітницької діяльності, більшість таких робіт здійснюють застарілими методами та оснащенням.

У межах заповідників, заказників, заповідних урочищ та інших природних комплексів у зоні діяльності ПЗФ не проводять належних досліджень, навіть таких, як занесення до реєстру нових та інвентаризація вже створених на цій території об'єктів. Основним інформативним документом у цій галузі є «Літопис природи», який, на жаль, не можна використовувати для прийняття доцільних та стратегічних управлінських рішень, тому що в більшості випадків його подають для звітності до Міністерства екології та природних ресурсів України лише у паперовому варіанті без досконалого аналізу даних. Що стосується Державного кадастру територій та об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення, то він був виданий ще 1 січня 2006 року, а Державний облік ПЗФ не публікують взагалі.

Недосконалою є система найму, призначення та звільнення персоналу, в тому числі керівників об'єктів природної галузі, яка базується не на фахових ознаках та професійних вміннях, а відповідно до корпоративних (бізнесових або політичних) інтересів вищого керівництва Мінприроди та облдержадміністрацій. Є випадки, коли досвідчених керівників національних парків і заповідників, а також їхніх заступників і керівників підрозділів звільняли з посад під тиском і впливом місцевих «князьків» і бізнес-структур. Такі події були зафіксовані у 2011-2012 роках у Закарпатській, Донецькій, Чернівецькій, Черкаській, Харківській, Одеській областях та АР Крим.

Станом на 1 січня 2013 року частка меж територій і об'єктів ПЗФ загальнодержавного та місцевого значення, встановлених в натурі (на місцевості) відповідно до проектів землеустрою, становить в середньому лише 27% тієї їх кількості, яку потрібно встановити.

Загальна площа територій ПЗФ України і досі залишається значно меншою, ніж в інших розвинутих країнах, а за останні роки навіть не спостерігався прогрес в її збільшенні. Подальший розвиток природоохоронних територій істотно ускладнився внаслідок приватизації земель у ході земельної реформи.

Аналіз стану ПЗФ за кілька останніх років свідчить, що заповідні об'єкти загальнодержавного значення (там, де є дирекція, штат охорони та ін.), у тому числі національні парки, в деяких випадках перетворюються на засоби реалізації комерційних інтересів та необгрунтованої експлуатації природних ресурсів як легально, так і нелегально. Іноді мають місце спроби обійти закон або скористатись його недосконалістю та організувати певні дії, насправді спрямовані на знищення природних ресурсів з метою отримання особистої користі на законних підставах. Як приклад, варто розглянути масштабне вирубування лісів, обсяги якого є значно більшими, ніж за межами природоохоронних територій.

Прикро те, що в багатьох випадках дирекція приховує таку діяльність, а досить часто і сама виступає ініціатором браконьєрського видобутку цінних ресурсів (вилов морепродуктів, викошування сіна, очерету, добування деревини тощо) і таким чином має на цьому незаконний дохід.

Території ПЗФ місцевого значення, зокрема заказники, заповідні урочища та пам'ятки природи, зазнали більшого негативного впливу. Інформація щодо їхнього стану є або дуже застарілою, або її взагалі немає. Є випадки, коли землекористувачі, на чиїх територіях розміщені землі ПЗФ, навіть не здогадуються про це або ж не мають уявлення, де проходять їхні межі. Досить часто це стає причиною того, що об'єкти ПЗФ такого рангу просто забудовуються і втрачаються.

Всеукраїнська екологічна ліга наголошує здійсненні першочергових заходів щодо поліпшення ситуації у сфері ПЗФ і, зокрема, пропонує:

1. Забезпечити виконання Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки, у тому числі:

- розробити та затвердити регіональні й місцеві схеми та програми формування екологічної мережі;
- створити національну та регіональні бази даних екологічної мережі;
- підготувати проект нормативного акту щодо затвердження зведеної схеми формування екологічної мережі.

2. Затвердити в найкоротші терміни Загальнодержавну програму розвитку заповідної справи на період до 2020 року, в якій передбачити:

- здійснення заходів щодо створення нових та розширення наявних об'єктів ПЗФ, у тому числі розвиток природно-заповідної мережі зелених зон міст у напрямі максимального заповідання долин річок та найцінніших природних і штучних фітоценозів;

- забезпечення стовідсоткового винесення в натуру меж наявних об'єктів ПЗФ до 2015 року;

- розроблення планів розвитку територій та об'єктів ПЗФ з метою створення на їхній базі системи збалансованого природокористування, еколого-освітнього та рекреаційного використання природних ресурсів;

- забезпечення установ ПЗФ адміністративними та лабораторними приміщеннями, спеціальною технікою для проведення природоохоронних заходів;

- належну підтримку наукових досліджень та приведення у відповідність до сучасних вимог стану моніторингу природних комплексів на територіях ПЗФ загальнодержавного та міжнародного значення;

- доведення до 2015 року площі національної екомережі до рівня, необхідного для гарантування екологічної безпеки країни, введення в дію системи природоохоронних заходів збереження біо – та ландшафтного різноманіття і розширення площі природно-заповідного фонду до 10% у 2015 році та 15% загальної території країни у 2020 році.

3. Провести громадський аудит діяльності Міністерства екології та природних ресурсів України в галузі ПЗФ.

4. Забезпечити розроблення законодавчих та нормативно-правових актів з питань:

- розроблення та внесення змін до Податкового кодексу України в частині надання податкових пільг підприємствам, установам, організаціям та громадянам, на землях яких розміщені об'єкти природно-заповідного фонду або об'єкти екологічної мережі;

- впровадження системи управління територіями та об'єктами ПЗФ з урахуванням вимог міжнародних стандартів ISO 9001, ISO 14001, OHSAS 18000 та міжнародного досвіду;

- розроблення та внесення змін до чинних нормативно-методичних документів для встановлення рівнів допустимих рекреаційно-оздоровчих навантажень на природно-заповідні території та мінімізації антропогенного впливу.

5. Удосконалити чинне законодавство, пов'язане зі створенням регіональних парків та системою управління ними, зокрема:

- закріпити статус таких об'єктів як установ спільної комунальної власності територіальних громад;
- визначити порядок утворення і бюджетного фінансування спеціальних адміністрацій РЛП;
- визначити статус служби охорони об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

6. Розробити рекомендації щодо створення управлінських планів розвитку (стратегічних планів) для всіх об'єктів ПЗФ України, зокрема, спільних планів для об'єктів ПЗФ, що об'єднані статусом біосферних резерватів ЮНЕСКО.

7. Встановити кримінальну відповідальність посадових осіб за порушення та невиконання вимог і завдань природоохоронного законодавства у сфері ПЗФ.

2013 р.

ОСНОВНІ НАУКОВІ ПРИНЦИПИ ТА КРИТЕРІЇ ФОРМУВАННЯ ТА ОЦІНКИ ЗАПОВІДНИХ ОБ'ЄКТІВ *(Я.П. Дідух)*

У процесі історичного розвитку ставлення до охорони природи поетапно змінювалося від утилітарного, ресурсного, територіального до екологічного підходів, від усвідомлення збереження окремих об'єктів до біосфери та її складових.

XXI століття характеризується такими змінами природи, що охоплюють планетарний рівень, тому не можуть обмежуватися локальними діями та регулюватися виключно внутрішньодержавними законодавчими актами, а потребують міжнародної координації. З іншого боку, прийшло усвідомлення того, що сутність життя не може існувати за рахунок обмеженої кількості видів, а потребує збереження максимального його різноманіття. Вченими було встановлено причини і темпи зниження різноманітності, що потребувало запровадження відповідних заходів охорони. У свою чергу, це вимагало розробки відповідних принципів та критеріїв.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній літературі цьому приділяється велика увага, існують численні публікації, документи міжнародного рівня (CBD, 2010; ЕЕА, 2011; МЕА, 2005; ТЕЕВ, 2009). Ми не ставили завдання щодо критичної їх оцінки, а на основі такого аналізу викладаємо своє бачення і виділяємо 12 основних принципів, що можуть бути об'єднані або, навпаки, розділені на окремі складові.

1. Системність. Оскільки парадигмою всіх сучасних наукових дисциплін є системний підхід, то це знайшло відображення і в галузі охорони природи. Система – це множина елементів, об'єднаних між собою сукупністю внутрішніх зв'язків та відношень. Елементами заповідних об'єктів виступають як реальні елементи (види, ценози, екосистеми), їхні функції, властивості (міграції, онтогенез, видоутворення тощо), так і абстрактні характеристики. Цей найголовніший принцип забезпечує ієрархічність структури заповідних об'єктів, їхнє місце в системі екомережі, а також розподіл та відношення між складовими (ядрами, буферними зонами та сполучними ланками). З іншого боку, цей принцип відображає характер зв'язків між елементами систем різного рівня (як у межах конкретних заповідних об'єктів, так і екомережі). Крім того, невід'ємним атрибутом системного підходу є зміна емерджентних властивостей між елементами та системою, що проявляється і в організації заповідних об'єктів та екокоридорів від місцевого (регіонального) до міжнародного рівня. Системність виступає інструментом упорядкування природоохоронної діяльності. З цього принципу випливає низка важливих характеристик заповідних об'єктів: цілісність, структурованість, відкритість, динамічність, взаємозалежність тощо.

2. Різноманітність. Цей принцип, завдяки Рішенням Конвенції Ріо-де-Жанейро (1992), знаходить відображення в багатьох офіційних документах, а також розробці наукових підходів, що ґрунтуються на кількісних показниках (виразах) елементів та їхніх характеристиках. У цьому контексті основне поняття виду розглядається як множина (тобто система популяцій) і знайшло відображення в трактуванні популяційно-видового рівня організації живого. Цей принцип забезпечує використання математичних підходів у природоохоронній діяльності, зокрема щодо методів оцінки різноманітності. Водночас трактування різноманітності виходить власне за межі видової, охоплює як нижчий генетичний рівень характеристик, що визначають внутрішньовидову та видову специфіку, так і вищі ценотичний та екосистемний (екотопологічний) рівні. Такі підходи знайшли відображення не лише в підготовці різних форматів Червоних книг (Червона книга України, Зелена книга України, Червоний список біотопів), а й у тому, що сучасні міжнародні категорії цих списків відображають не лише якісні, а й кількісні характеристики (наприклад, категоризація IUCN видів та біотопів, що потребують охорони, за ознаками їхньої динаміки, часових змін) (Кіш та ін., 2012).

3. Репрезентативність. Цей принцип знаходить відображення в організації заповідних об'єктів в останні десятиліття, оскільки раніше така організація базувалася лише на збереженні окремих рідкісних

видів рослин чи тварин або окремих територій, а тепер мова йде про забезпечення охороною всіх видів, занесених до Червоної книги України, ценозів, занесених до Зеленої книги України, та рідкісних біотопів. При цьому проводиться інвентаризація раритетних біосистем у системі заповідних об'єктів. Однак цими характеристиками не обмежується аналіз репрезентативності. Його забезпечення передбачає охорону не лише раритетних, а й типових біосистем. Для оцінки останнього репрезентативність біосистем оцінюють у різних аспектах: типологічному (власне класифікація видів, ценозів, біотопів), що відображає α -різноманіття; топологічному (розподіл біосистем за зміною ландшафтних характеристик: екомери: фації, ланки), що відображає β -різноманіття; регіональному (хоричному) (екохори, що знаходять відображення в районуванні) – γ -різноманіття; часовому (серії, сукцесійні ряди). Останнє важливе в аспекті розробки та застосування певних регулятивних режимів. Такі режими ставлять за мету утримання екосистем на певній проміжній сукцесійній стадії, де перебуває той чи інший елемент (вид, ценоз), що може зникнути в результаті як абсолютного заповідання за умови посилення ценотичної конкуренції, так і при надмірному впливі певного фактора. Виходячи з цього, передбачається використання різних способів моніторингу за показниками біосистеми, зокрема періодичного картографування.

4. Розмірність. Цей важливий принцип ще недооцінюється під час формування заповідних об'єктів. Розмірність ми трактуємо в різних аспектах. Передовсім мова йде про таку територіальну цілісність територій, яка забезпечувала б єдність і дієву охорону біосистем, тобто не допускала б штучної фрагментованості заповідних об'єктів. Це не означає можливості організації кластерного типу заповідних об'єктів, якщо такі кластери виконують функції доповнення, репрезентативності тих біосистем, які були відсутні в цьому об'єкті. Йдеться про штучну фрагментованість, пов'язану з відомчим чи адміністративним розмежуванням, яке не забезпечує чи порушує природну цілісність системи (об'єкта). З проблемами цілісності пов'язані питання меж об'єктів (наприклад, застосування басейнового принципу, проведення меж по природній межі переносу речовин чи енергії) тощо. Іншою ознакою територіальності можуть бути розміри територій, що підтримують стан популяції певних видів (наприклад, великих хижих тварин), формування повних трофічних ланцюгів, завершення пірамід розподілу енергії чи ресурсів. У межах високого освоєння території України це досить важко зробити, однак коли йдеться про наукові критерії проведення меж та розмірність заповідних об'єктів, то це завжди слід мати на увазі.

5. Екологічність. Цей принцип визначає зміну акцентів від охорони територій до охорони екосистем. Різниця полягає в тому, що при територіальному підході заповідний об'єкт розглядався як однорідна ділянка з однаковим режимом охорони, а зонування в окремих категоріях проводилося залежно від виду господарської діяльності. Суть екосистемного підходу полягає в необхідності використання відмінностей у функціонуванні різних типів екосистем, ступеня їх стійкості до дії зовнішніх факторів, ризиків втрати, відновлення тощо, а відтак зонування і розробка режимів охорони мають враховувати ці особливості (Дідух, 2014). Цей принцип відображає необхідність оцінки умов існування видів, ценозів, екосистем, їх залежність від зовнішніх факторів. Сьогодні недостатнім є внесення того чи іншого біотичного об'єкта до Червоного списку, потрібне забезпечення дієвих заходів охорони. Це передбачає використання оселищного підходу до їх оцінки, дослідження поведінки видів як реакції до дії зовнішніх чинників (наприклад, трактовки «поведінки» видів з позицій відтіснення реліктів), оцінки ступеня та форм адаптації, загрожуваності, ризиків втрат, способів відтворення (Оселишна концепція..., 2012). Теоретичним науковим підґрунтям цього є поняття про еконішу видів або екопростір екосистем. Такі наукові напрацювання є основою для розробки режимів охорони, менеджмент-планів природоохоронних територій.

6. Функціональність. Принцип, що відображає динамічні аспекти організації заповідних об'єктів. Мова йде про забезпечення стійкості, самопідтримування, самовідновлення, репатріації окремих компонентів елементів, що часто вступає в протиріччя з такими ж характеристиками екосистем, але вищого рівня організації, або елементів іншого типу і викликає гострі дискусії. Зокрема, йдеться про певні режими заповідання, коли потрібно приймати непрості рішення щодо їх запровадження: чи дозволити протікання природних сукцесій, чи вводити певні обмеження на користь того чи іншого виду, ценозу, які саме, в якій кількості і яким способом. Вирішення цього питання залежить від поставленої мети і рівня наших наукових знань, а також технічних можливостей жертвувати одним заради існування іншого. І такий вибір буває непростим, оскільки поведінка елементів у природній системі обумовлена не однотипністю, а компліментарністю, певною мірою свободи, що може протидіяти поведінці іншого компонента. У цьому разі велике значення має моніторинг за відповідними об'єктами, що відображає їхню поведінку і різні часові зміни (флуктуативні, сукцесійні чи синеволуційні), встановлення причин та внутрішніх механізмів таких змін. В останні роки нами приділяється велика увага використанню термодинамічних, синергетичних підходів та

пов'язаних з ними теорій, концепцій фракталів, катастроф тощо (Дідух, 2014). Це вимагає використання поліфункціонального, різнопланового підходів до дослідження різних аспектів існування, функціонування та охорони заповідних об'єктів.

7. Регуляторність. Суть цього принципу полягає в тому, що ресурси живої природи забезпечують відповідні процеси, баланс, обмін, регуляцію та темпи кругообігу речовин, трансформацію енергії, тому важливим є збереження та відновлення ресурсів. Хоча площа заповідних об'єктів становить лише 5,6% території України, але завдання полягає в розширенні її до 15%. Враховуючи те, що заповідні об'єкти є основою екомережі, загальна площа якої повинна досягти 40%, то регуляторна функція має суттєво збільшитися і забезпечувати регуляцію і потоки генетичної інформації, міграцію популяцій та видів.

8. Науковість. Історично склалося так, що з кінця XIX ст. питаннями охорони природи займалися наукові діячі, і при організації заповідних об'єктів вони звертали увагу на наявність рідкісних, ендемічних, реліктових видів, занесених до Червоної книги України, а також угруповань, занесених до Зеленої книги України. Одночасно це давало можливість коригувати значущість та ранг заповідних об'єктів із сусідніми державами та міжнародними стандартами (IUCN). Багаторічні наукові моніторингові дослідження слугували основою для отримання важливої нової інформації динаміки популяцій, функціонування та розвитку екосистем, встановлення закономірностей їх сукцесійних змін та розробки режимів охорони. Тому, відповідно до законів про заповідні об'єкти, вищі ранги таких об'єктів (біосферні та природні заповідники, природні національні парки) трактуються як науково-дослідні установи та повинні забезпечуватися штатом спеціалістів (Пузаченко, 1996).

9. Еталонність. Завдяки відповідним режимам у заповідних об'єктах формуються такі природні екосистеми, їхні властивості, ознаки, які можуть слугувати еталонами щодо трансформованих господарською діяльністю. Останнє важливо в аспекті забезпечення порівнянь, формування моделей, прогнозування можливих змін і т.д. Еталонне значення заповідних об'єктів важливе в аспекті забезпечення сталого розвитку регіонів як гармонізації ставлення суспільства до природи.

10. Організованість (структурованість). Цей принцип акцентує увагу на переході від моно – до поліфункціональності заповідних об'єктів. Якщо до 70-х років XX ст. це забезпечувалось завдяки різним категоріям заповідних об'єктів (заповідники, заказники, пам'ятки природи), для яких було встановлено відповідні режими охорони, то створення національних природних парків поєднувало кілька функцій (охоронну, рекреаційну,

виховну), а в сучасних біосферних резерватах (заповідниках) кількість функцій сягає семи. Іншим аспектом різноманітності організації є різне відомче підпорядкування. Наприклад, заповідники перебувають у віданні Мінприроди, Департаменту лісового господарства, НАН України, НААН України, Міносвіти. Хоча є намагання звести таке підпорядкування до одного відомства (Мінприроди), але з різних причин робити це недоцільно. Особливо гостро стоїть проблема відомчого підпорядкування та контролю діяльності таких заповідних об'єктів, як заказники та пам'ятки природи, кількість яких досить велика, а цінність значна. Тим часом їх формальне підпорядкування землекористувачам, діяльність яких далека від проблем охорони, та відсутність належного контролю завдає непоправної шкоди природі, і це нагальне питання потрібно вирішувати.

11. Цінність (значущість). Хоча найчастіше це розглядається як економічна категорія, однак сутність цього поняття досить багатогранна. Якщо на початкових етапах (початок ХХ ст.) заповідні об'єкти оцінювали за науковою цінністю (рідкісні види, угруповання чи екосистеми), то згодом під час їх створення все більше уваги приділяли екологічній, рекреаційній, соціально-культурній, історичній, економічній складовим, відповідно до яких було розроблено юридичні норми, закони, що регулюють відносини природи і суспільства. Паралельно з науковими аспектами, які могли оцінити окремі фахівці, вчені, розвиток та використання інших критеріїв стимулював формування різних суспільних організацій, товариств тощо, що переймаються цими проблемами. При цьому зацікавлені у створенні заповідних об'єктів особи чи інституції повинні аргументовано довести це і донести свою думку до суспільства, яке повинне сприйняти і підтримати її, що забезпечує успіх заповідної справи.

З цим принципом ми пов'язуємо надання «екологічних послуг», які оцінюються за трьома параметрами: вартісним (ресурсним-G), регуляторним (-F) та суспільно-інформаційним (I), який включає оцінку наукового значення, дидактичну, рекреаційну цінність, що інколи розглядаються окремо (Costanza et al., 1997; Бобылев, 2009; Тишков, 2004; Экосистемные услуги., 2010). Якщо для екосистем аграрного типу $G > I + F$, регуляторного – $F > I + E$, то для охоронюваних – $I > F + E$. Економісти деталізують види екологічних послуг: моніторинг, дизайн, екологічний менеджмент, екологічний консалтинг, екологічний аудит, екологічне страхування, екологічний інжиніринг, екологічна сертифікація (Мельник, 2003).

12. Інформативність. Цей принцип важливий в аспекті організації наукових досліджень (ведення «Літопису природи») та дидактично-

просвітницької діяльності (створення музеїв, виставок, екологічних стежок тощо). Вагоме значення при цьому має інформація про рідкісні (реліктові, ендемічні, екзотичні) види, сакральні місця (віковічні дерева, джерела, водоспади, скелі, гори), культурно-історичні (замки, храми), археологічні пам'ятки, події історичного значення та легенди. Важливим носієм інформації є друкована продукція (буклети, книги, статті). У процесі функціонування заповідного об'єкта рівень інформації збільшується, і вона слугує основою для важливих теоретичних наукових узагальнень, що одночасно сприяє підвищенню кваліфікації кадрів. Поширення інформації про заповідний об'єкт сприяє підвищенню екологічної свідомості, культури, виховання населення.

Охарактеризовані нами 12 принципів не є вичерпними і можуть бути доповнені і розширені. Однак вони охоплюють головні аспекти формування та функціонування заповідних об'єктів і відображають характер спрямованості, тенденції та розвиток їх змін у ХХІ ст. Одночасно вони висвітлюють проблеми та прогалини, які потребують вирішення та вдосконалення в галузі заповідної діяльності. На основі цих принципів повинні розроблятися базові документи щодо організації та управління заповідними об'єктами, забезпечуватися взаємодія у сфері наукових розробок, діяльності державних інституцій та потреб суспільства. Принципи є основою для розробки критеріїв формування та функціонування сучасної мережі заповідних об'єктів.

Основні критерії організації та оцінки заповідних об'єктів

Відповідно до запропонованих принципів при організації заповідних об'єктів використовуються різні критерії. Вибір критеріїв залежить від мети, завдань та рангу створення заповідного об'єкта. Разом з тим існують і більш загальні критерії, притаманні всім рангам заповідних об'єктів. До таких належать: критерій вибору об'єкта (конкретний екземпляр, популяція, фітоценоз чи біотоп або їх сукупність), що пропонується для охорони, від чого залежатиме надання певного рангу заповідному об'єкту; критерій цінності (значущості) об'єкта, що відображає його унікальність, різноманітність, наявність науково цінних, рідкісних, ендемічних, реліктових видів чи ценозів, їх багатство; критерій територіальності (розмірності) об'єкта (існують певні вимоги до площ заповідних об'єктів), характеру їхніх меж; критерій вразливості до впливу навколишнього середовища, загроз, що можуть впливати ззовні, визначає можливості збереження; критерій ступеня непорушеності цього об'єкта (території, ландшафту та його компонентів), відсутність промислових об'єктів, суттєвих загроз його існуванню, ставлення землекористувачів до його охорони; критерій цілісності, характеру меж, що забезпечує збереження

та його функціонування. Критерій стійкості об'єкта (включає оцінку двох аспектів: резистентності та пластичності, наявності екосистем від клімаксових (зокрема й едафічних клімаксів) до піонерних ланок, характеру їхніх сукцесійних змін та швидкості відновлення. Критерій корисності (можливого використання) в природоохоронних, рекреаційних, дидактичних (освітніх), історико-культурних цілях. Наведені критерії не вичерпують весь їх перелік, що може бути доповнений та деталізований. Сьогодні спостерігається тенденція щодо кількісної оцінки таких критеріїв, загроз в абсолютних або відносних (бальних чи відсоткових) одиницях, що знаходить відображення в розробці відповідних методів.

Застосування цих та низки інших критеріїв, методів оцінки є основою для встановлення статусу (категорії) заповідного об'єкта, розробки положення, зонування та заходів щодо його охорони та використання.

У цілому слід відмітити, що викладені основні принципи формування та оцінки заповідних об'єктів потребують удосконалення їхньої структури та внесення певних змін до законодавчих документів, положень, однак вони відповідають вимогам теорії розвитку сучасної науки (созології) та спрямовані на розв'язання актуальних і складних проблем у взаємовідносинах суспільства і природи.

2015 р.

П'ЯТИЙ ВСЕСВІТНІЙ КОНГРЕС ІЗ ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В М. ДУРБАН – РЕЗУЛЬТАТИ ТА ЗАВДАННЯ (М.П. Стеценко)

В 2003 році в південноафриканському місті Дурбан відбулася надзвичайно важлива для людської цивілізації подія.

Під егідою Всесвітнього союзу охорони природи (МСОП) відбувся п'ятий всесвітній конгрес по національним паркам, а практично по всім категоріям природоохоронних територій (ПОТ). Конгрес став новою віхою в історії розвитку природоохоронних територій планети.

Учасники конгресу визначили, що саме ПОТ відіграють ключову роль у справі збереження біорізноманіття в переході до сталого, гармонійного розвитку суспільства.

Дурбанський конгрес запропонував нову парадигму ПОТ. В її основі закладені уявлення про ПОТ, як про провайдерів різних послуг за межами власних територій.

Природоохоронні території мають перестати сприйматись суспільством як ізольовані від зовнішнього світу островки екологічного добробуту, як такі собі «речі в собі». Вони мають трансформуватись в суспільній свідомості у «речі для нас».

Національні парки та інші категорії ПОТ давно вже стали одним із важливіших компонентів екологічної політики на всіх територіальних рівнях. Ми є свідками того, що їх роль в світовій і національній політиці з кожним роком зростає. У зв'язку з цим конгрес у м. Дурбан, його рішення і рекомендації стали одним із центральних подій у сфері охорони природи. Ні за масштабами подій, ні за результатами – в історії природоохоронного руху у сфері ПОТ в цьому тисячолітті не було.

Жаль, що в Україні Дурбанського конгресу, його іновачій в теорію і практику збереження і використання природного надбання просто не помітили.

Сьогодні не пізно зрозуміти, що конгрес, який відбувся в далекому Дурбані з усіма його багато чисельними документами – це не чергова піар-акція екологів світу, які спеціалізуються на природоохоронних територіях. Це небезпечний симптом загострення проблеми збереження природної спадщини, яка хворобливо проявляється в Україні. Але це одночасно рятівний рецепт, який фактично сьогодні не має іншої альтернативи.

За роки незалежності України формувалась унікальна система природоохоронних територій, яка має стати складовою європейської екологічної мережі, почала формуватись вітчизняна школа заповідної справи, писатись її історія. І в той же час, в останні роки у представників всіх органів влади все більш виразно проявляється байдужість до національної природної спадщини, що є причиною системної кризи заповідної справи, її деградації і розпаду системи державного управління.

У сьогоднішній ситуації вкрай актуально все, що може призупинити ці симптоми і повернути ситуацію на краще. В тому числі і конгрес в Дурбані з його матеріалами, які необхідно адаптувати до наших реалій, розумно використати величезний потенціал на охорону і відтворення нашої природи. Якщо ще не пізно.

Дурбанський план дій

У Дурбанському плані дій визначені десять очікуваних результатів і відповідні їм основні завдання. Кожний із визначених результатів передбачає певні рівні дій. Рекомендації плану схвалені в рамках конгресу.

Результати

Перехід до сталого розвитку і збереження різноманіття неможливий без об'єднання відповідних ПОТ в єдину глобальну систему.

Досягнення цієї мети можливе у випадку коли:

- Природоохоронні території вносять максимально можливий внесок в збереження біорізноманіття.

- Природоохоронні території вносять максимально можливий внесок в здійснення переходу до сталого розвитку.

Крім того, План дій передбачає досягнення наступних восьми результатів:

1. Створення глобальної системи природоохоронних територій, взаємодіючими з оточуючими ландшафтами і акваторіями.

2. Підвищення ефективності управління природоохоронними територіями і вдосконалення звітності.

3. Визнання і дотримання прав корінних народів, включаючи кочівників і місцевого населення на використання природних ресурсів і збереження біорізноманіття.

4. Залучення молодого покоління до справи охорони природи.

5. Зростання громадської підтримки природоохоронних територій.

6. Удосконалення механізмів управління природоохоронними територіями.

7. Значне збільшення фінансової підтримки природоохоронних територій.

8. Удосконалення інформування населення відносно природоохоронних територій, їх значення для суспільства і відповідної просвіти.

Завдання

У Плані дій визначені завдання двох категорій: 15 ключових (основних) завдань і велика кількість допоміжних.

Основні завдання:

1. Значне посилення ролі природоохоронних територій в реалізації Конвенції по біорізноманіттю.

2. Включення всіх територій видатних природних цінностей для збереження біорізноманіття в Список об'єктів Всесвітньої спадщини.

3. Збільшення внеску природоохоронних територій у подолання бідності.

4. Формування репрезентативної системи природоохоронних територій, яка адекватно представляє всі сучасні екосистеми.

5. Об'єднання всіх природоохоронних територій в єдину систему збереження та використання природних ресурсів на суходолах і морських акваторіях.

6. Забезпечення ефективного управління всіма природоохоронними територіями.

7. Забезпечення підвищення професійних якостей персоналу всіх природоохоронних територій до ефективного управління резерватами, в яких вони працюють.

8. Створення і управління всіма діючими і новими природоохоронними територіями у повній відповідності до прав корінних і кочових народів та місцевого населення.

9. Введення пропорційного представництва корінних народів та місцевого населення до складу керівництва природоохоронних територій.

10. Розробка та впровадження механізмів повернення корінним народам земель, вилучених без їх погодження під створення природоохоронних територій.

11. Досягнення значно більш активної участі молоді в управлінні природоохоронними територіями.

12. Забезпечення більш широкої підтримки природоохоронних територій всіма зацікавленими сторонами.

13. Впровадження ефективних систем управління природоохоронних територій у всіх державах світу.

14. Забезпечення глобальної системи природоохоронних територій ресурсами, достатніми для виконання поточних задач.

15. Забезпечення підтримки національних систем ПОТ із залученням стратегій у сфері освіти і інформування.

2014 р.

ЗАПОВІДНА СПРАВА ЗАЛИШИЛАСЬ БЕЗ ДЕРЖАВНОЇ УВАГИ ТА ПІДТРИМКИ (М.П. Стеценко)

В останні роки заповідна справа в Україні переживає системну кризу. Унікальні, еталонні і мальовничі куточки заповідної природи та екологічного сталого розвитку нашої Батьківщини залишились без державної уваги і підтримки. Відверто кажучи, наша держава ніколи не вважала пріоритетом у своїй практичній діяльності вирішення проблем національних природних парків та заповідників.

Вони жили завжди в умовах постійного недофінансування та обмежень і виживали, головним чином, за рахунок ентузіазму захоплених, безкорисних і відданих ідеям заповідної справи керівників заповідних установ та своїх однодумців, які навколо них гуртувались.

Сьогоднішній «уряд реформаторів» у своїх програмах жодним словом не згадує про екологію взагалі, не те що про національне природне надбання – наш заповідний фонд.

З передачею «на місця» ряду прав на землю та її ресурси виникла і процвітає неприпустима тенденція з боку місцевих органів влади до перегляду меж, уточнення статусу, підпорядкування та функцій

заповідних установ, які мають національне та міжнародне значення і є надбанням народу України.

Ми є свідками реальної загрози звільнення досвідчених, професійних директорів національних природних парків і заповідників, які не дають змогу деяким керівникам місцевих органів влади втягнути заповідні установи в різні комерційні структури, не погоджують діяльність на своїх територіях, спрямовану на розкрадання і розпродаж народних природних багатств, «не слухаються» місцевих князьків.

Форми тиску на кадри різні: організація різного роду звернень місцевих громадських організацій, депутатів, «осередків» невідомих партій, місцевих авторитетів. Особливих обертів така діяльність набуває, коли керівники заповідних установ мають проходити атестацію або укладати контракти. При цьому директори установ, підпорядкованих Мінприроди, укладають контракти терміном на один (!?) рік.

Тільки вчора пройшов мітинг людей під Міністерством екології та природних ресурсів на чолі з якимось депутатом з проханням не подовжувати контракт з директором національного природного парку «Гуцульщина» В. Пророчуком. Останні 10 років цей директор веде непримириму боротьбу з «місцевими авторитетами», які зазіхають на парк та його ресурси, виграв понад 30 судів по їх позовах. Звісно, він не має шансів отримати погодження на подальшу роботу. І таких прикладів безліч.

Тому пропонуємо Мінприроди:

1. На конкурсних засадах призначати директорів новостворених національних парків, природних і біосферних заповідників та тих заповідних установ, в яких директори звільнялись за власним бажанням або були звільнені рішенням суду.

2. Директори заповідних установ, які мають стаж на цій посаді не менше 5 років, проходять атестацію перед продовженням контракту на наступні 5 років.

Атестація проводиться комісією, до складу якої мають бути включені представники громадянського суспільства, в першу чергу, з регіону, де зареєстрована установа.

3. Мінприроди має розробити із врахуванням пропозицій громадянського суспільства положення про призначення керівників заповідних установ загальнодержавного значення.

Місцеві органи влади мають право призначати керівників установ, які належать до категорій природно-заповідного фонду місцевого значення.

2016 р.

АБСОЛЮТНА ЗАПОВІДНІСТЬ ТАМ, ДЕ ЇЇ НЕ МОЖЕ БУТИ, АБО ДЕЩО ПРО ТЕОРІЮ І ПРАКТИКУ В. БОРЕЙКА (В.С. Гавриленко)

Питання щодо дій В. Борейко безумовно зрозуміле (лист Президенту України нижче). Я, Гавриленко Віктор, директор Біосферного заповідника «Асканія-Нова» разом з В.А. Акімовим – директором Інституту зоології НАНУ, головою Наукової ради з проблем заповідної справи відділення загальної, за пропозицією членів ради написали листа Голові Верховної Ради України А. Турчинову про те, що Ірина Сех, як голова Комітету Верховної Ради України з екополітики, під впливом директора Київського еколого-культурного центру В. Борейко кулуарно прийняла 10 квітня цього року рішення Комітету, на якому точно не було кворуму, не було в цей день навіть представників Мінприроди. Ми вказали, що нам нав'язують абсолютну заповідність там, де її не може бути, оскільки не буде забезпечено повноцінність регуляторних екосистемних процесів, що це стара радянсько-російська схема, закладена ще на початку ХХ століття, яка не пройшла випробування практикою і веде до знищення зонального біорізноманіття. Хто знає В. Борейко, той зрозуміє його реакцію. Він докладе всі зусилля, щоб очорнити опонентів і вивернути справу в русло своїх поглядів під гаслом боротьби за збереження природи.

Вирішуючи проблему із наявністю копитних тварин на території заповідної ділянки Великий Чапельський під, вчена рада заповідника прийняла рішення про зміну статусу цієї території – надати статус зони регульованого заповідного режиму, і подала клопотання в установленому порядку в Національну академію аграрних наук України. Там це питання спочатку було заслухано на загальних зборах Відділення землеробства..., якому підпорядкований заповідник, а потім окремо на Президії академії НААН. Більше того, ми неодноразово доповідали про існування цієї проблеми на Науковій раді з проблем заповідної справи Національної академії наук України. Оскільки ми не ходили по вулиці і не питали громадськість, а також не зверталися до В. Борейко за порадою як нам зберегти сайгака, зебр, коня Пржевальського та північноамериканського бізона, та ще з тисячами мігруючих сірих журавлів, нас звинувачують у кулуарних рішеннях. У Міністерстві екології, отримали рішення Президії НААН, яка має клопотання до Міністерства, щоб через Указ Президента внести зміни в Додаток до Указу 1993 року, в якому Великий Чапельський під був

внесений у заповідну зону. Ми ж хочемо привести юридичний статус цієї території в стан, в якому він фактично знаходиться понад 100 років.

Повна маячня щодо того, що ми спеціально відправляли тварин для синів і самого Януковича. Ми щорічно оформляли ліміт використання природних ресурсів та дозволи для реалізації зайвих тварин. Ми не можемо їм заборонити всім розмножуватися, оскільки частина видів управляється досить складно. Покупці, як приватні, так і юридичні, роблять заявку, отримують дозволи від ветеринарних служб, оплачують вартість і потім самі транспортують тварин. Не завжди, але потім дізнаємося, коли приїжджають перевіряючі, про те, що тварини, які поїхали, наприклад, у Київський чи Харківський регіон, потрапили на дачу Януковича, або іншої особи, що підтримує владу. Але це не наша проблема. Якщо створені нові розсадники в приватному порядку, ми можемо це тільки вітати, оскільки, чим їх більше, тим вища ймовірність збереження виду. За які гроші вони утримуються, це вже інше питання і не входить в нашу компетенцію. Ми нічого не порушили щодо лімітів і дозволів на використання природних ресурсів. Це підтверджено численними перевітками, які у нас проводять по колу: екоінспекція, прокуратура, фінінспекція, Академія. Якщо б ми вчинили не по вимогам чинного законодавства мене, принаймні, тут давно б не було. «Асканія-Нова» працювала і працює як найбільший центр розведення диких тварин. Так нас можна звинуватити в тому, що ми повернули коня Пржевальського в дику природу Монголії, що тепер у нас надмірні скупчення птахів, що ми готуємо проект відправки сайгака в центр розведення в Китаї і в багатьох інших «гріхах». Логічне запитання, як вдається все це зберегти у суперскладних сучасних умовах. Як у нас ще не розікрали 38 кілометрів залізних огорож. Якщо б ми не виконували проєктів виживання, зоопарк і дендропарк повинні були загинути до кінця 90-х років. Власне цього і добивається В. Борейко – «Заслужений природоохоронець?!». Особливо його діями переслідується знищення Колекції тварин зоопарку, що мешкає на території Великого Чапельського поду, має до того ж статус Національного надбання України. А це єдине місце в країні, де у напівневолі міститься більше тридцяти видів копитних рідкісних і екзотичних тварин. Ось чого домагається «вождь природоохорони». Його вождізм відомий ще з тих пір, як він командував Дружиною охорони природи Донецького університету. Цей донецький дух має глибокі коріння. Я трохи раніше командував такою же дружиною в іншому внз нашої країни і добре пам'ятаю, що вже тоді промовці на своїх нарадах змушені були

боротися з цим проявом вождизму у окремих особистостях, особливо студентів старших віків. Цей термін з'явився саме тоді. В. Борейко ніколи не терпів протиріч. Я не сумніваюся, що незабаром вийде у світ повне зібрання творів чергового Володимира, з тієї ж купою помилок і перекручуванням фактів під своє бачення історичних процесів, як це він робить протягом останніх 30 років. Подивіться на видання Київського еколого-культурного центру. Там одноосібний лідер, який допускає до себе лише подібних. А тут опонентом зроблений такий крок, який підриває основи його існування. Ця активність ще обумовлена тим, щоб перед слуханням стану заповідного режиму в Біосферному заповіднику «Асканія-Нова», яке планують провести 11 вересня в Орхуському центрі Мінприроди, можна було зібрати більше негативних відгуків про наш заповідник, створити тиск на Мінприроди та НААН. Не «Асканія-Нова» стала каменем спотикання в цьому питанні. Проблема в тому, що похитнулося положення прихильника абсолютної заповідності на територіях, які не можуть її забезпечити й загрози, що Фонди перестануть фінансувати цей блеф, який призводить до втрати зонального видового різноманіття, і звичайно колекцій тварин і рослин, створених людиною на заповідних територіях за останні 100 років.

Тому, я звертаюся до всіх розсудливих вченим та діячів охорони природи, які мають відношення до заповідної справи, хто знає «Асканію-Нову» і мою персональну роботу у сфері охорони навколишнього середовища за підтримкою у вирішенні питання щодо приведення території Великого Чапельського поду до юридичного статусу, в якому він фактично перебував 100 років і перебуває зараз, за винятком того, що звідти виведені два стада гібридних тварин, сіру українську худобу, а заповідник як керував цією територією, так і буде керувати. Цим буде забезпечено подальше існування Колекції тварин при напіввільному утриманні.

Звернення написано російською мовою, оскільки В. Борейко ніяк не розуміє, чи не сприймає докази українською мовою.

2014 р.

**У ПРЯМОМУ ЕФІРІ ТЕЛЕКАНАЛУ «РАДА»
НА КОМІТЕТСЬКИХ СЛУХАННЯХ У ВЕРХОВНІЙ
РАДІ УКРАЇНИ ОБГОВОРЕНО ПРОБЛЕМИ
ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ
(Ф.Д. Гамор)**

Насамперед треба підкреслити, що проблеми розвитку природно-заповідної справи в Україні, уже не одноразово, критично розглядалась на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України і в попередні роки. Так, до прикладу, ще зовсім свіжими у пам'яті є слухання, які відбулись 18 листопада 2013 року та опубліковані окремою книгою матеріали з оцінки громадськістю діяльності органів державної влади щодо виконання стратегії національної екологічної політики у сфері природно-заповідної справи. Але, на жаль, не зважаючи на це, ситуація у цій важливій екологічній та соціально-економічній сфері стала зовсім катастрофічною.

І ось, 4 лютого 2015 року на слуханнях, в прямому ефірі телеканалу «Рада», у Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, за участі керівників заповідників та національних природних парків, представників центральних органів виконавчої влади, громадських організацій та науковців, проаналізовано стан природно-заповідного фонду (ПЗФ) України.

Відкриваючи Комітетські слухання, голова Комітету, народний депутат України Микола Томенко, з великою стурбованістю говорив про те, що в Україні в останні роки спостерігається тотальне вирубування лісів та вивезення деревини у круглому вигляді за кордон, чиниться опір прийняттю у Верховній Раді законопроекту щодо припинення цих процесів. Критична ситуація складається в природно-заповідній справі. Часто допускаються випадки вилучення земель природно-заповідного фонду, нерідким під виглядом «селекційного відстрілу» є браконьєрство. Проблемними залишаються питання винесення у натуру меж територій природно-заповідного фонду. А заповідники і національні природні парки Держлісагентства перетворюються в комерційні лісозаготівельні підприємства тощо.

Крім того, у розповсюдженій напередодні Слухань інформаційно-аналітичній довідці Міністерства екології та природних ресурсів України та доповіді директора Департаменту заповідної справи цього міністерства Ігоря Іваненка, говорилося про те, що в Україні «знищена система державного управління територіями та об'єктами

ПЗФ на місцевому рівні», «призупинена система державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства», здійснюється «саботаж виконання доручень Президента та Уряду щодо передачі земель лісового фонду національним природним паркам та заповідникам», значними є «колізії законодавства, зокрема у частині регулювання природокористування у межах територій та об'єктів ПЗФ». Спостерігається «тотальне скорочення працівників на державному рівні, які займаються розвитком та управлінням територіями та об'єктами ПЗФ», «критичне зменшення фінансування з Державного бюджету заповідної справи», є «низький рівень заробітної плати працівників установ ПЗФ» та «низький рівень кваліфікації керівників в установах ПЗФ». В останній рік ліквідовано пільги щодо сплати установами ПЗФ земельного податку та ліквідовано Державний фонд охорони навколишнього природного середовища, суттєво зменшено активність та відповідальність місцевих органів влади за розвиток мережі територій та об'єктів ПЗФ, припинено створення нових територій та об'єктів ПЗФ на землях Держлісагентства.

Про ці тривожні тенденції говорили і майже два десятки виступаючих на слуханнях керівників установ природно-заповідного фонду, інститутів національної академії наук, Генеральної прокуратури та провідних громадських екологічних організацій України.

Багато суттєвих пропозицій внесли директори біосферного заповідника «Асканія Нова» Віктор Гавриленко, природного заповідника «Горгани» Василь Кисляк, національних природних парків «Гуцульщина» Василь Пророчук та «Яворівський» Михайло Біляк, директори інституту зоології та географії НАН України, член-кореспондент НАН України Ігор Акименко та академік НАН України Леонід Руденко, керівник відділу інституту ботаніки імені М.Г. Холодного, член-кореспондент НАН України Яків Дідух, голова Всеукраїнської екологічної ліги Татяна Тимочко та директор Київського еколого-культурного центру Володимир Борейко й інші.

Виступаючи на цьому поважному зібранні, автор цих рядків особливо наголосив, що у контексті ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом та відповідно до Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка затверджена Указом Президента України 12 січня 2015 року, виняткової ролі набувають проблеми розвитку біосферних заповідників (резерватів) та вдосконалення українського законодавства, що регламентує їх діяльність.

Вони, як модельні території для сталого розвитку, важливі для впровадження європейських стандартів життя та для розвитку економіки екологічно невиснажливими способами.

Біосферні заповідники (резервати), як міжнародно визнані інституції, можуть підсилити бренд-меседж України, як країни привабливої для туризму та країни з визначними природними, культурними та історичними цінностями. Удосконалення їхньої діяльності важливо також і для популяризації України у світі, формування її позитивного іміджу та для забезпечення присутності у міжнародному академічному середовищі.

Поряд з цим, як позитивний приклад, для розвитку заповідної справи, Ігор Іваненко окремо відзначив важливу роль Плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10 вересня 2014 року № 819-р та відкриття руху пасажирського потягу за маршрутом «Київ-Рахів».

У зв'язку з цим, ми підготували та подали до секретаріату Комітету з екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, розгорнуту інформаційно-аналітичну довідку та конкретні пропозиції щодо імплементації нормативно-правових актів ЮНЕСКО до українського законодавства.

Найважливішим серед них має бути підготовка та прийняття Закону України «Про біосферні заповідники (резервати) в Україні», або суттєве доповнення Закону «Про природно-заповідний фонд». Для цього, Міжнародна координаційна рада програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» рекомендує взяти за основу, підготовлений національним комітетом МАБ ЮНЕСКО Франції, проект модельного Закону про біосферні резервати.

По-друге, потребує невідкладного вдосконалення чинне природоохоронне законодавства, у частині підтримки традиційного господарювання населення, що проживає у зоні діяльності біосферних заповідників та інших установ ПЗФ, та спрощення процедури отримання відповідних дозвільних документів. Необхідно відповідно до статті 12 Закону України про ПЗФ надати більше прав спеціальним адміністраціям установ з питань управління територіями ПЗФ.

Вкрай важливо передбачити виділення коштів із Державного бюджету на розробку Проектів організації територій та охорони природних комплексів установ ПЗФ.

По-третє, важливо внести зміни до нормативно-правових актів, що регламентують фінансове та матеріально-технічне забезпечення їх діяльності.

Треба, зокрема, внести до 7, 8 та 9 частин статті 43 Бюджетного Кодексу України доповнення, після слів наукових установ «й установ природно-заповідного фонду» та доповнити, за прикладом Держлісагентства, положеннями стосовно потреб установ ПЗФ у частині здійснення охорони, проведення природоохоронних заходів та їх матеріально-технічного забезпечення, пункти 1, 2 та 4 Заходів затверджених Постановою Кабінету Міністрів України № 65 від 1 березня 2014 року.

По-четверте, дуже важливо, внести зміни до земельного законодавства, які необхідні для скасування надзвичайно складного порядку відведення земельних ділянок для об'єктів природно-заповідного фонду та врегулювати питання правового статусу земель, які включені до складу біосферних заповідників та національних природних парків без вилучення у землекористувачів.

Слід застосувати до земель, які передаються до складу ПЗФ, прийняті у 2012 році норми земельного законодавства, щодо спрощеної процедури надання земельних ділянок у власність, користування або в оренду, відповідно до яких ці питання фактично одноосібно вирішуються місцевими органами Держземагенства.

У зв'язку із вилученням із статті 282 Податкового Кодексу положення про те, що від сплати земельного податку звільняються заповідники та інші природоохоронні території, необхідно терміново скасувати цю норму, або відповідно до статті 46 Закону України «Про природно-заповідний фонд», передбачити у Державному бюджеті України, виділення установам та організаціям, які забезпечують охорону особливо цінних земель природно-заповідного фонду, необхідних коштів для сплати земельного податку до місцевих бюджетів.

По-п'яте, відповідно до Коаліційної Угоди, необхідно відновити роботу Державної служби заповідної справи України, з надання їй повноважень вирішувати самостійно кадрові та фінансові питання функціонування установ природно-заповідного фонду.

Реалізація пропозицій щодо утворення Державного агентства заповідної справи, викликає значні побоювання у природоохоронців через те, що це може призвести до комерціалізації установ ПЗФ та надмірного використання ними природних ресурсів.

По-шосте, для біосферних заповідників та для інших установ ПЗФ життєво важливим є недопущення зміни правового статусу бюджетних установ природно-заповідного фонду на казенні підприємства, яке передбачається четвертим пунктом Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди у 2015 році.

І насамкінець, потребує невідкладного вирішення проблема вдосконалення системи оплати праці працівників установ природно-заповідного фонду, запровадження виплати їм надбавок за вислугу років та компенсацій за роботу в польових умовах, переведення науковців на оплату за розрядами єдиної тарифної сітки наукових установ, підпорядкованих органам державної влади.

За результатами слухань Комітет прийме відповідні Рекомендації, а 5 лютого 2015 року в Міністерстві екології та природних ресурсів, за участі керівників установ природно-заповідного фонду, було проведено нараду, на якій Міністр Ігор Шевченко поставив конкретні завдання перед заповідниками та національними природними парками, щодо поліпшення їхньої діяльності у контексті Комітетських обговорень проблем заповідної справи в Україні.

2015 р.

**ПИТАННЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ
НАЦІОНАЛЬНИМИ ПАРКАМИ,
БІОСФЕРНИМИ ЗАПОВІДНИКАМИ
ТА ПРИРОДНИМИ ЗАПОВІДНИКАМИ УКРАЇНИ**
(М.П. Стеценко)

16 грудня 2015 року відбудуться Слухання в Комітеті з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на тему: «Реформування природоохоронної галузі: зміна системи нагляду за дотриманням законодавства».

Пропонуємо до уваги наш погляд на систему державного управління національними парками, біосферними заповідниками та природними заповідниками.

Природні території та об'єкти особливої охорони відіграють надзвичайно важливу роль у виконанні завдань охорони природи та соціально-економічного розвитку суспільства. Ця роль була визнана на Саміті в Ріо-де-Жанейро в 1992 році.

П'ятий Всесвітній конгрес природоохоронних територій визнав їх роль в збереженні світового біорізноманіття ключовою, а при переході суспільства до сталого розвитку вона має стати фундаментальною.

Глобальна мережа природних територій забезпечує сьогодні людству товарів і послуг на 400 трлн. доларів США на рік.

В Україні серед типів природних територій і об'єктів особливої правової охорони центральне місце посідає така категорія, як природно-

заповідний фонд. До його складу входять більше 8100 територій і об'єктів різних категорій загальною площею майже 4 млн. га, що складає майже 6 відсотків від площі держави.

Серед них – 19 природних заповідників, 4 біосферні заповідники, 50 національних природних парків та ряд заповідних територій національного значення інших категорій. Відповідно до чинного законодавства вони є природоохоронними, науково-дослідними, рекреаційними (національні парки), культурно-освітніми установами загальнодержавного, а деякі – міжнародного значення. Вони мають юридичний статус, утримуються за рахунок державного бюджету.

Наша система заповідних установ є унікальною в Європі і представляє виняткову цінність у справі збереження і відновлення біологічного різноманіття як базового елементу переходу до сталого збалансованого розвитку як окремих регіонів, так і країни в цілому.

Багаторічні дослідження та міжнародний практичний досвід свідчать, що збільшення чисельності і розмірів природних територій, їх об'єднання в єдину систему не є достатньою умовою для збереження біорізноманіття і переходу до сталого розвитку. Для цього необхідно суттєво підвищити ефективність уже діючих заповідних територій, запровадити сучасний їх менеджмент.

На фоні загальної екологічної кризи в галузі природокористування, криза державного управління в заповідній справі набула загрозливого стану і носить системний характер. Практично знищена система управління ПЗФ, в т.ч. на регіональному рівні. Спостерігається тотальне скорочення спеціалістів у галузі заповідної справи, критичне зменшення фінансування на розвиток заповідних установ із державного бюджету.

Особливе занепокоєння викликає жалюгідний стан національного природного надбання, нашого екологічного каркасу живої природи – національних парків, природних і біосферних заповідників.

Сьогодні вони підпорядковані Мінприроди, Держлісагенству, НАНУ, НААН, МОН, ДУС і є далеко не пріоритетною сферою діяльності цих органів влади і організацій. У шести няньок – дитина без догляду. В умовах децентралізації влади держава може взагалі втратити національну мережу заповідних установ, а «брати наші менші» – свої домівки. Бездіяльність Уряду у припиненні деградації державного управління заповідними об'єктами призведе до втрати прогресивних напрацювань в цій галузі за перші 15 років нашої незалежності.

Десятками років наукова та природоохоронна громадськість наполегливо домагаються від керівництва держави змінити на ділі своє ставлення до природної спадщини нації – забезпечити її збереження для майбутніх поколінь.

Першими кроками на цьому шляху мають стати:

1. Утворення Національного агентства (Служби) національних природних парків та інших природоохоронних територій (далі – Агентство).

- Агентству мають бути передані на першому етапі заповідні установи, які підтримуються за рахунок державного бюджету. На цьому етапі може розглядатись передача академічних установ у подвійне підпорядкування.

- Керівництво Агентства і директори установ мають призначатись Кабінетом Міністрів за результатами проведених відкритих конкурсів.

- Агентство має забезпечити ефективне збереження, відтворення та раціональне використання природних і рекреаційних ресурсів заповідних територій.

- Розробити сучасні програми фінансової стійкості заповідних установ, реалізація яких дасть змогу зменшити бюджетні витрати на утримання за рахунок власних коштів, отриманих від екологічної та рекреаційної діяльності.

2. Мінприроди, як центральний орган виконавчої влади в галузі охорони природи, в т.ч. заповідної справи, має виконувати свої функції в межах законодавчих ініціатив, розробок стратегій і державних програм у галузі заповідної справи.

Створення цього органу забезпечить сучасний менеджмент заповідних установ, сконцентрує кадровий потенціал і матеріальні ресурси на виконанні пріоритетних напрямків розвитку заповідної справи на принципах і у відповідності до європейських стандартів та Директив Євросоюзу.

При цьому забезпечується ефективний захист національного природного надбання, в умовах децентралізації, від зазіхань місцевих органів влади на його природні ресурси і територіальну цілісність.

Довідка. У світі накопичений достатній досвід ефективного управління національними системами заповідних установ. Ця функція, як правило, покладається на спеціалізовані державні служби (Служби національних парків США, Канади, ПАР) та інші подібні структури. Всі вони наділені в повній мірі фінансовою, кадровою, юридичною самостійністю. Вони мають в своїй структурі регіональні центри, де проводяться навчання працівників установ, еколого-освітні заходи з населенням, розташовані бізнес-центри тощо.

Спроби створення повнокровної спеціалізованої державної структури управління заповідними установами були свого часу.

У лютому 1940 року РНК УРСР створила Головне управління по заповідниках, зоопарках і зоосадах при РНК УРСР. Завдяки його діяльності заповідна справа отримала значний розвиток. У 1951 році Головне управління було розформоване. Розпочався період сталінського розгрому заповідників у Радянському Союзі. За радянської доби були відповідні доручення ЦК Компартії і Ради Міністрів, потім Верховної Ради про передачі всіх установ ПЗФ в єдиний орган – Мінприроди. Проте реальний крок до створення сучасної мережі управління був після оголошення незалежності. У відповідності до Державної програми «Заповідники» було створено Головне управління національних парків, яке було реорганізовано в урядовий орган – Державну Службу заповідної справи. Саме в ці часи розпочався «ренесанс» заповідної справи в Україні. Але завершити розпочате не вдалось.

Які висновки можна зробити з історії?

- Мінприроди – багатофункціональний монстр, для якого заповідна справа є другорядною функцією і просто розчинилась у розподілі природних ресурсів. Саме Міністерство, вирішуючи свої проблеми в різних напрямках діяльності, розпочало і майже завершило знищення інституційних і кадрових основ заповідної справи.

- Ніякий підрозділ центрального органу влади, незалежно від його назви і професійних якостей співробітників не в змозі ефективно здійснювати керівництво заповідними установами, якщо не буде наділене всіма управлінськими повноваженнями, в т.ч. у фінансовій та кадровій сфері. Розподіл фінансів і призначення кадрів належить іншим підрозділам, які не відповідають за результати діяльності установ ПЗФ. Так було, і так залишається сьогодні.

- Створення національного органу управління установами ПЗФ, в якого буде лише одне пріоритетне завдання – забезпечення ефективного управління державними органами, має розцінюватись не лише як простий процес перепідпорядкування єдиному органу.

Це лише початок розробки механізмів управління на основі використання як традиційних, так і інноваційних підходів, які будуть відображенням фундаментальних загальнолюдських цінностей.

2015 р.

КУДИ ЙДЕМО: В ЄВРОПУ, ЧИ В АБСОЛЮТНО ЗАПОВІДНУ РОСІЮ? *(М.П. Стеценко)*

З повідомлень деяких інформаційних джерел стало відомо, що Київський еколого-культурний центр (КЕКЦ) провів чергову піар-кампанію «Ідемо в Європу – будемо заповідність». Знайомі гасла: «повернемо заповідникам заповідність!», «сінокоси – смерть заповідникам!», «екскурсії в заповідниках – смерть дикій природі!», «даеш заповідність українським заповідникам!» і багато інших страшилок повертають у стан дежав'ю 30-річної давності.

Саме в ці часи декілька представників громадських молодіжних організацій екологічного спрямування, на чолі з теперішнім керівником КЕКЦ Володимиром Бореєм і розпочали безперспективну кампанію з реанімації ідеї «абсолютної заповідності» або повного невтручання людини у дику природу.

Виникла ідея «абсолютної заповідності» на безкраїх просторах Російської імперії. Автором її вважається професор-зоолог Московського університету Г. Кожевников.

Парадокс розвитку заповідників у радянський період був у тому, що майже утопічну філософську ідею повного невтручання людини в заповідну природу активісти-природоохоронники розпочали впроваджувати у практику.

Все закінчилось у пік «лисенківщини» в 1951 році, після відомої «реорганізації», а вірніше, погрому заповідної системи.

Спроби реанімації цієї ідеї відбулись у 1970-1980 роках. Чому ж вона не сприймається широким колом професіоналів заповідної справи та відомими вітчизняними вченими в цій галузі?

У першу чергу, наші активісти, що підтримують навіть не сформовану теорію, а ідею повного невтручання людини в заповідну природу, ніколи не працювали на практичній роботі в галузі заповідної справи. Їх ідеї та рекомендації фактично є компіляцією наукових праць деяких російських вчених, причому різних напрямів та поглядів на проблему.

Далі, називаючи до цього часу родоначальників ідеї «абсолютної заповідності» Г. Кожевникова та інших російських авторів того часу «засновників вітчизняної школи заповідної справи», вони не отримали підтримки та порозуміння серед дійсних фундаторів вітчизняної заповідної справи. Серед них С. Стойко, М. Голубець, Т. Андрієнко, Я. Дідух, К. Ситник, Ю. Шеляг-Сосонко, О. Ющенко, А. Федоренко, А. Ткаченко, Ф. Гамор, В. Гавриленко, В. Олещенко та інші.

Також слід зазначити, що Україна – не Росія. Наша країна належить до «старообжитих» європейських країн. Зрозуміло, що на безкраїх просторах Забайкалля, у заповіднику, площа якого близько 1,5 млн. га без будь-якого населення, якщо і згорить 200-300 тис. гектарів лісу, можна дозволити відслідковувати процеси відновлення екосистем. В Україні, якщо людина не виконає елементарний комплекс протипожежних заходів у природному заповіднику «Розточчя» (площа близько 2 тис. га), то він згорить за 30-50 хвилин. Ось і вся наука про «абсолютну заповідність».

Нарешті про самі методи і форми роботи групи наших «теоретиків абсолютної заповідності», які вже давно відторгнуті колективами всіх заповідних установ. Наприклад, лідер В. Борейко, складає запитальник з 10-20 питань: скільки територію відвідало рекреантів, обсяги протипожежних заходів, ліміти на сінокосіння, скільки проведено екскурсій, скільки бджіл залетіло/вилетіло з заповідника і т.д. і т.п. Крім того, додається перелік документів – від Конституції України до різноманітних міжнародних конвенцій, у відповідності до яких керівник установи ПЗФ начебто має надати інформацію. В іншому випадку, укладачі запиту нагадують, що залишають за собою право звернутись до прокуратури, суддів, ООН про притягнення до відповідальності. У Києві їх не надто хвилює, що установа ПЗФ давно вже не отримувала коштів на папір, картридж, відключений зв'язок за несплату.

На основі інформації, отриманої від подібних запитів влаштовується піар-кампанія «Повернемо українським заповідникам заповідність!», імітуючи громадську активність зі свого боку і критикуючи роботу установ ПЗФ.

Яку ж смертельну загрозу виявляє «компанія» в ході цієї Кампанії? Наприклад, сінокосіння в степових заповідниках, яке здійснюється не косарями, а механічними засобами, екскурсії в заповідниках, випадки випасання тварин і, ледве не найстрашніше, – кілька пасік!

У якості звіту (цікаво, для кого?), як доказ результативності своєї роботи, на знак протесту проти сінокосіння як головного фактору порушення режиму повної заповідності, спалено тюк сіна біля стін Мінприроди під об'єктивом телекамер. Сміливо!

Чому б не прикувати себе до огорожі під російським посольством та не оголосити голодування з гаслами: «Путін, поверни українським заповідникам Донбасу заповідність! Геть з України!». А ще – заплати за знищений ракетами і танками степ, поверни загарбане в заповідників майно... Бджілок залиште у спокої, а сіно – голодним звірям.

Один із класиків заповідної справи, петербурзький мисливство-знавець, ще у 1918 році стверджував, що «абсолютної заповідності не можна досягти в загальних заповідниках, оскільки це доводило б нас інколи до абсурду». Саме це й прослідковується на сучасному етапі в діяльності прихильників «абсолютної заповідності» в Україні.

У принципі концепція «абсолютної заповідності», яка стала ідеалом для групи з декількох членів КЕКЦ і яку вони так наполегливо намагаються нав'язати у повсякденну роботу кожного природного заповідника, має право на своє існування, особливо якщо впроваджувати її на окремих невеликих за площею модельних ділянках. Це не впливає на загальний стан справ, оскільки загальна площа природних заповідників 0,6% від всього ПЗФ України. Але користі від подібних піар-акцій для заповідної справи, яка переживає глибоку системну кризу, ще менше. Чергова спроба напіваматорів нав'язати дискусію про «абсолютну заповідність» як сучасну парадигму, ідеологічну основу розвитку вітчизняної заповідної справи, відволікає професіоналів від пошуку шляху вирішення пріоритетних і складних питань, які дадуть змогу подолати кризові явища в галузі і інтегруватись до європейської спільноти.

В одній з своїх наукових праць відомий вчений Національної академії наук України Я.П. Дідух зауважив: «Те, що сторіччя тому здавалось правильним, тепер потребує корегування або вимагає кардинального перегляду».

Організаторам кампаній за «Повернення заповідникам заповідності!» та «Ідемо в Європу – будуємо заповідність!» корисно було б знати суть сучасної парадигми розвитку заповідних природних територій, прийнятої світовим (в т.ч. і європейським) співтовариством. Або, принаймні, уважно вивчити і зрозуміти зміст статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», де йдеться про те, що в природному заповіднику дозволяється з метою збереження і відтворення природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших поставлених перед заповідниками завдань.

Провіднику ідеї «абсолютної заповідності» необхідно роз'яснити своїм однодумцям, що таке відновлювальні роботи на землях із порушеними корінними природними комплексами; що таке здійснення заходів із запобігання змінам природних комплексів у результаті антропогенного впливу; відновлення гідрологічного режиму, видів тварин, рослинних угруповань тощо.

Знання цих основ, переконаній, тільки підвищить рівень розуміння засад заповідної справи серед членів КЕКЦ – організації, яка на чолі із В. Борейком зробила багато корисних справ в охороні природи.

Слід зрозуміти, що в державі режим заповідників, де, коли і для чого косити та проводити інші заходи – визначали і будуть визначати Академія наук і Мінприроди, які згідно із законодавством несуть відповідальність за розвиток наукових основ заповідної справи.

А корисні обґрунтовані пропозиції від громадськості, переконаний, будуть покладені у скарбницю розбудови вітчизняної заповідної справи на шляху до європейських стандартів.

2016 р.

ЗАПОВІДНІЙ СПРАВІ – ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ *(Ф.Д. Гамор)*

Серед екологічних проблем, які останнім часом привертають все більшу увагу громадськості, належать організація роботи із збереження та сталого використання природоохоронних територій, приведення екологічного законодавства до європейських стандартів. І це не випадково, адже заповідна справа зараз переживає глибоку кризу, яка створює загрози не тільки для погіршення стану збереження унікальних природних цінностей, але й для знищення багатьох природних екосистем та рідкісних видів рослин і тварин.

В Україні створено та функціонує 8100 територія та об'єкт природно-заповідного фонду, площею понад чотири млн. гектарів, що складає лише біля шести відсотків від її загальної території. Серед них 19 природних, 4 біосферних заповідники та 48 національних природних парків.

Площа природоохоронних територій в Україні в середньому майже у три рази є меншою ніж у Європейських країнах. А з 1980 року у 6,3 разів збільшилась кількість видів тварин та в чотири рази кількість видів рослин, які занесені до Червоної книги України та Європейських Червоних списків.

Крім того, як зазначалось 4 лютого 2015 року у Верховній Раді на комітетських слуханнях Комітету з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, кризові явища в заповідній справі, уже призвели до знищення системи державного управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду на місцевому рівні, призупинили систему державного контролю за дотриманням природоохоронного законодавства. Саботується виконання Указів Президента України щодо передачі земель установам природно-заповідного фонду, відбувається тотальне скорочення працівників на державному рівні, які займаються

розвитком та управлінням заповідною справою, допускаються грубі кадрові помилки при призначенні керівників заповідників та національних природних парків, спостерігається критичне зменшення фінансування з Державного бюджету природоохоронної сфери тощо.

Тому, наукова та природоохоронна громадськість наполегливо домагається, щоб не тільки на словах, але й на ділі, змінилось ставлення суспільства до питань збереження природних цінностей та забезпечення гармонії людини і природи. На це спрямована Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», положення Угоди про асоціацію між Україною й Європейським Союзом та прийняті цими днями Парламентом й підписані Президентом України Закони, якими посилюються вимоги щодо збереження тваринного світу, видів рослин і тварин занесених до Червоної книги України, вдосконалення режиму охорони природно-заповідного фонду, активізація еколого-освітньої роботи тощо.

Але, в цьому контексті розгортається гостра дискусія щодо запровадження в практику природоохоронної роботи ідеї абсолютної заповідності як найвищого екоетичного імперативу, який передбачає заборону будь-якої господарської та іншої діяльності людини, в межах природоохоронних територій.

На думку значної частини вчених-екологів та громадських організацій, не викликає жодних сумнівів необхідність практичного втілення в природних заповідниках та заповідних зонах біосферних заповідників та національних природних парків цієї ідеї, яка спрямована на незалежний (спонтанний) розвиток дикої природи, в умовах її недоторканості. Це особливо важливо, наприклад, для пралісів та інших ділянок природи, які не зазнали істотного впливу господарської діяльності людини. Але у багатьох учасників дискусії виникають сумніви щодо доцільності запровадження принципів абсолютної заповідності в деградованих екосистемах, які, до речі, складають чималі площі у складі українських заповідників та національних природних парках.

Багаторічні дослідження та практичні результати свідчать, що впровадження режиму абсолютної заповідності, у багатьох випадках призводять до повної втрати тих природних об'єктів, заради яких власне і створювались заповідники. Найбільш переконливими аргументами тут можуть служити приклади степових заповідників, Долини нарцисів й штучно створених високогірних лук Карпатського біосферного заповідника тощо. Тому вважаємо, актуальним та важливим нещодавнє рішення Верховної Ради стосовно залишення без змін другої частини статті 16 Закону «Про природно-заповідний фонд» (передбачає виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними

корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів заповідників тощо), відміну якої домагались окремі радикально налаштовані природоохоронці.

У зв'язку із цим варто нагадати, що Європейські стандарти – це не тільки режим абсолютної заповідності, адже Директиви Євросоюзу про захист диких птахів (№2009/147/ЄС) (Пташина Директива) та про збереження природного середовища існування, дикої флори і фауни (№92/43/ЄС) (Оселищна Директива), які є головними природоохоронними нормативно-правовими актами в країнах Євросоюзу, поряд з охороною, визначають необхідність досягнення сприятливого стану збереження видів та оселищ у певних регіонах. А стаття 6(1) Оселищної Директиви передбачає необхідність проведення природоохоронних заходів, які включають «управління, яке може бути активним або профілактичним і включати в себе такі заходи, як традиційне природокористування: випас худоби, викошування, часткове вирубування, а також адміністративні заходи, такі як фізичне планування, оцінка екологічного впливу та контроль». Крім того, на територіях особливої охорони (Special area of conservation), теж «здійснюються необхідні заходи щодо збереження та відтворення належного стану оселищ та/або популяцій видів, заради збереження яких була визначена ця територія».

Позитивні результати застосування методів активної охорони природи та відновлення порушених екосистем, нам доводилось не тільки спостерігати, але й неодноразово вивчати в національних парках та на об'єктах NATURA 2000 у Німеччині, Італії, Нідерландах, Франції, Швейцарії, сусідніх Польщі, Словаччині, Угорщині та в інших країнах, з якими ми підтримуємо багато років тісні контакти. І вважаємо, що застосування цього досвіду в Україні дасть лише позитивні результати.

Радує у цьому контексті те, що Мінприроди робить у цьому напрямку перші важливі кроки. Наприклад, у рамках Проекту Євросоюзу «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні Секторальної бюджетної підтримки» проведено цілий ряд семінарів та випущено методичний посібник «Охорона природи: короткий опис Директив ЄС та графік їх реалізації», цитати з якого ми тут наводимо.

Але треба швидше виправляти допущені помилки у законодавстві, особливо у питаннях впорядкування традиційного господарювання, зняття соціальної напруги, яка, через неправомірне трактування статей 9 та 9-1 Закону України «Про природно-заповідний фонд», склалась у стосунках багатьох природоохоронних територій з місцевим

населенням. Слід негайно розв'язувати проблему, коли навіть в зоні антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, яка «включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності» (стаття 18, Закону «Про природно-заповідний фонд»), через запровадження складної процедури видачі лімітів та дозволів, останнім часом тут по суті заблоковано будь-яку господарську діяльність, в тому числі здійснення природоохоронних заходів, які повинні проводитись без лімітів, на підставі Положень про установи природно-заповідного фонду та Проектів організації територій та охорони їх природних комплексів, які затверджені відповідними наказами Мінприроди України. Це в повній мірі стосується і господарських зон національних природних парків, (стаття 21 Закону «Про природно-заповідний фонд»). Уявіть собі, у гірському населеному пункті, в зоні біосферного заповідника або національного природного парку, який є негазифікованим, де відсутні дороги, де люди безробітні, де населення завжди використовувало дрова для опалення, яким закони і сьогодні це гарантують, зокрема і стаття 38 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» (яка регулює загальне та спеціальне використання природних ресурсів), безперешкодно здійснювати традиційне господарювання, не отримують ці паливні дрова. Крім того, своєчасно не видаються дозволи на випасання худоби та сінокосіння. Як виживати цим людям? І яке може бути ставлення до біосферних заповідників та національних природних парків зі сторони місцевого населення, який по закону має підтримувати традиційне господарювання, а насправді все забороняє? І чому так сталося, що у зв'язку із добрими намірами біосферних резерватів, як і національних парків загалом, в результаті прогалин у законодавстві, погіршилось не тільки життя людей далеко у горах, але й імідж української держави, яка повинна гарантувати виконання міжнародних зобов'язань, щодо реалізації в Україні, зокрема програмних документів біосферних резерватів ЮНЕСКО. Не виконуються у нашому випадку також і вимоги Указу Президента України від 14 січня 2010 року, № 25/2010, щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника, в преамбулі якого чітко визначена необхідність підтримки традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат.

Треба спростити процедуру видачі лімітів та дозволів на використання природних ресурсів у межах природоохоронних установ, позбутись надмірної централізації у цих питаннях. Відповідно до статті 12 Закону «Про природно-заповідний фонд» передати ці повноваження

до спеціальних адміністрацій установ ПЗФ, посиливши одночасно державний контроль за їх діяльністю.

Подібна практика давно існує у біосферних резерватах та національних парках сусідніх європейських країн. Наприклад, в румунських природоохоронних установах Міністерство охорони довкілля затверджує лише їх менеджмент плани та здійснює вибірковий контроль за їх дотриманням. Видача дозволів у межах затвердженого менеджмент плану належить до виключної компетенції адміністрацій біосферних резерватів та національних парків.

Для розв'язання цих та інших проблем заповідної справи, наближення її до європейських стандартів, важливе значення можуть мати розроблені за нашої участі та подані народними депутатами Сергієм Соболев, Юлією Тимошенко, Миколою Томенком та іншими законопроекти № 2311 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства у сфері охорони природно-заповідного фонду» та № 2439 «Про внесення змін до Бюджетного кодексу із удосконалення порядку фінансування заходів, пов'язаних із функціонуванням територій та об'єктів природно-заповідного фонду».

2015 р.

ПРО ДЕЯКІ ПИТАННЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ «ПРО ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИЙ ФОНД УКРАЇНИ» (Ф.Д. Гамор)

Нещодавно прийнятим Указом Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» передбачається внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Причому, такі зміни повинні забезпечити повніше поєднання розвитку природно-заповідної справи з інтересами розвитку економіки та соціальної сфери, територіальних громад, збереження історичної та культурної спадщини, посилення вимог до режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, вдосконалення системи державного контролю у цій сфері. Окремо виділяються проблеми створення та функціонування біосферних заповідників в Україні, зміцнення матеріально-технічної бази та поліпшення фінансового забезпечення установ природно-заповідного фонду (ПЗФ) тощо.

На виконання цього Указу іде активна підготовка Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року.

У зв'язку з цим, у цьому повідомленні, хочеться привернути увагу, в першу чергу, до проблем реалізації в Україні положень Севільської стратегії ЮНЕСКО, щодо ролі біосферних територій як модельних полігонів для сталого розвитку. У відозві «Севілья: погляду ХХІ століття» біосферні заповідники (резервати), розглядаються не просто як острови незайманої природи у дедалі зміненому людиною світі, а в першу чергу, як території що можуть демонструвати примирення людини і природи, забезпечувати застосування нагромаджених віками знань для майбутніх поколінь. На цих об'єктах можуть відпрацьовуватись шляхи вирішення міжсекторальних проблем, створюваних суспільними інституціями. Тобто, біосферні заповідники (резервати) – це щось значно більше, ніж просто природоохоронні території. На нашу думку ці концептуальні ідеї Севільської конференції ЮНЕСКО, могли би служити основою для розробки нової природоохоронної парадигми в Україні, яка повинна передбачати перехід від пасивної охорони природи, що сьогодні домінує в заповідниках та національних природних парках, до активної, регульованої охорони, яка буде демонструвати реалізацію концепції сталого розвитку в регіонах їх розташування.

Відрядно, що в цьому плані здійснюються певні позитивні кроки. Але неузгодженість українського законодавства із міжнародними правовими документами, зокрема із Севільською стратегією для біосферних резерватів ЮНЕСКО стримує ці процеси. Тому дуже важливо, на перших порах, провести імплементацію ідей Севільї до Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Думається, що через призму поєднання інтересів охорони природи з інтересами людей, в першу чергу необхідно дати чітку інтерпретацію поняття «охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду». Для цього варто статтю б цього Закону доповнити новою частиною такого змісту: «Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає комплекс наукових, науково-технічних, еколого-освітніх та господарських заходів спрямованих на підтримання ходу природних процесів, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і відтворення порушених екосистем». А в статті 14 додатково записати: «Перелік та порядок здійснення природоохоронних, санітарно-оздоровчих та інших заходів на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду визначає центральний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища».

По-друге, потребують доповнення статті, що регулюють діяльність біосферних заповідників. Так, у статті 17 доцільно записати окремим пунктом таке: «Основними завданнями біосферного заповідника (резервату) є збереження біологічного, екосистемного та ландшафтного

різноманіття; проведення моніторингу на локальному, національному та глобальному рівнях, вивчення ходу природних та антропогенних процесів; відновлення природного стану екосистем; розроблення і впровадження екологічно обґрунтованих методів господарювання, спрямованих на забезпечення сталого використання природних ресурсів; розвиток екотуризму, сприяння екологічній освіті та екологічному вихованню населення». Також дуже бажано статтю 19 викласти у редакції, яка б передбачала положення про те, що «наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища, традиційне господарювання місцевого населення та інша діяльність біосферних заповідників, здійснюються на основі програмних документів ЮНЕСКО та з врахуванням інших регіональних, національних та міжнародних програм». Тут варто деталізувати положення про те, що «розвиток інфраструктури для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, здійснення природоохоронних заходів та традиційного природокористування на територіях біосферних заповідників, проводиться спеціалізованими підрозділами адміністрацій біосферних заповідників, а також юридичними та фізичними особами – на підставі угод з адміністраціями біосферних заповідників». Чимале значення матиме доповнення цієї статті словами такого змісту: «Сприяння сталому екологічному та соціально-економічному розвитку території біосферного заповідника здійснюється у тісному співробітництві з органами місцевого самоврядування». Виключно важливо також, для підвищення ролі природоохоронних територій, особливо біосферних заповідників та національних природних парків, як модельних територій для сталого розвитку, статтю 49 доповнити пунктом такого змісту: «Фізичним та юридичним особам, які розбудовують у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду інфраструктуру для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, і які на екологічних засадах ведуть традиційне господарювання надаються державні дотації, пільгові кредити, встановлюються податкові та митні пільги», а «працівникам, що здійснюють природоохоронну, науково-дослідну та іншу діяльність в установах природно-заповідного фонду визначаються спеціальні умови оплати праці, польового забезпечення, доплат за вислугу років тощо».

У контексті підвищення ефективності роботи біосферних заповідників та інших установ ПЗФ потребують суттєвого доопрацювання і положення Закону в частині повноважень посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України, особливо в питаннях їх соціально-правового захисту. Це обумовлюється, в першу чергу тим, що у нещодавньому прийнятому Законі України «Про внесення змін до Лісового кодексу

Україні», у статтях 91 та 92, повноваження посадових осіб державної лісової охорони та їх соціально-правовий захист стали набагато кращими, ніж це передбачено для працівників служби державної охорони ПЗФ. І хоча стаття 100 Лісового кодексу і передбачає, що «Порядок охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України», цього кодексу та інших актів законодавства» на практиці працівники служби державної охорони ПЗФ, охороняючи особливо цінні природні об'єкти, де-юре і де-факто, піддаються підвищеним ризикам, а користуються значно меншими правами ніж навіть працівники державної лісової охорони. Достатньо загальними словами визначаються для них і питання правового та соціального захисту. Тому статтю 61 Закону «Про природно-заповідний фонд України», слід доповнити положеннями про те, що посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право «складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення територій та об'єктів ПЗФ», «приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності», «звертатись до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування збитків нанесених територіям та об'єктам ПЗФ, а також повернення самовільно захоплених ділянок ПЗФ», «подавати обов'язкові для виконання приписи з питання охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ», «посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право на зберігання, носіння і застосування спеціальних засобів та зброї в порядку, встановленому законодавством, та використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічними забарвленнями і написом з емблемою».

І нарешті, Закон «Про природно-заповідний фонд України» слід доповнити окремою статтею «Соціально-правовий захист посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України», у якій має бути детально вписано, так як це зроблено для правоохоронних органів та для державної лісової охорони, всі аспекти соціального та правового захисту охоронців природно-заповідного фонду та їх сімей. Необхідно чітко записати: «Держава гарантує захист честі, гідності, здоров'я, життя, майна посадових осіб служби державної охорони ПЗФ і членів їх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій». Далі у Законі варто передбачити, що:

- Посадові особи служби державної охорони підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню в порядку, встановленому законодавством.

- Перелік категорій посадових осіб служби державної охорони ПЗФ, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України.

- Посадові особи служби державної охорони ПЗФ забезпечуються службовими жилими приміщеннями відповідно до законодавства.

- Шкода, заподіяна знищенням або пошкодженням майна посадової особи служби державної охорони ПЗФ чи членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, компенсується в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- У разі загибелі посадової особи служби державної охорони ПЗФ у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків сім'ї загиблого або його утриманцям виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку він займав, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- У разі нанесення посадовій особі служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень, у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної заробітної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і призначається пенсія за інвалідністю.

- У разі нанесення посадовій особі служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі однорічної заробітної плати за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб.

- Річна заробітна плата посадової особи служби державної охорони ПЗФ, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які одержала посадова особа за час роботи за останньою посадою за рік, що передував роковій загибелі або ушкодження здоров'я.

У президії науково-практичної конференції з нагоди 20-річчя Карпатського заповідника (1988 р.) справа наліво: директор Інституту ботаніки НАН України академік НАН України К.М. Ситник; зав. кафедрою ботаніки Ужгородського державного університету доктор біологічних наук, професор В.І. Комендар та зав. відділом Львівського відділення Інституту ботаніки НАН України доктор біологічних наук, професор С.М. Стойко.

Учасники першої наради з нагоди утворення Міжнародного українсько-польсько-словацького біосферного резервату «Східні Карпати» на екскурсії в Черногірському масиві Карпатського заповідника (1991 р.) На першому плані – директор польського Бещадського парку народowego Войомір Войцеховський.

- За рахунок коштів Державного бюджету України виплачується різниця між сумою, передбаченою частинами шостою – восьмою цієї статті, та сумою, встановленою відповідно до Закону України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

- Порядок відшкодування шкоди, заподіяної майну, виплати допомоги в разі загибелі чи отриманні тілесних ушкоджень посадовій особі служби державної охорони ПЗФ чи членам її сім’ї встановлюється Кабінетом Міністрів України.

У зв’язку з цим потребує змін і доповнень Постанова Кабінету Міністрів України «Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України».

Переконані, що ці та інші зміни і доповнення до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» могли би не тільки сприяти успішній реалізації положень Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні», але й допомогли б зближенню української та зарубіжних моделей біосферних резерватів, сприяли б підвищенню соціально-економічної значимості природно-заповідного фонду та зміцненню режиму його охорони.

Але найголовніше, прийняття цих доповнень до Закону буде сприяти визнанню природно-заповідної справи – не на словах, а на ділі – найважливішим пріоритетом довгострокової державної політики України.

2006 р.

**ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ
В БІОСФЕРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ «АСКАНІЯ-НОВА»
ЯК КОНЦЕНТРОВАНЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОБЛЕМ
ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ УКРАЇНИ
(В.С. Гавриленко)**

Проблемні питання сучасного стану і перспектив розвитку заповідної справи, останні 20 років неодноразово порушувалися з ініціативи Наукової ради з проблем заповідної справи і діяльності заповідників при Відділенні загальної біології НАН України, Відділення землеробства, меліорації та механізації НААН на засіданнях Національного комітету ЮНЕСКО з програми «Людина і біосфера». Надзвичайну важливість питання була доведена автором до відома членів Комітету Верховної Ради з питань екологічної

політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на комітетських слуханнях у листопаді 2014 та лютому 2015 років, де вони були прийняті до відома, а рекомендації засідань мали безрезультативний популістський характер. У цей же час кризові явища набувають все більшого розмаху, що не може не хвилювати науковців і природоохоронну громадськість, оскільки йдеться про саму сутність діяльності системи, покликаної зберегти видове і ландшафтне різноманіття нашої країни – складової частини біосфери планети. До існуючих суто заповідних проблем додалось ускладнення суспільно-економічної ситуації в країні, відрита агресія Росії і порушення територіальної цілісності країни, анексія Кримського півострова з низкою природно-заповідних об'єктів місцевого, загальнодержавного та міжнародного значення, прийняття Верховною Радою України і Кабінетом Міністрів екстрених рішень на зменшення фінансування бюджетних установ, до яких належать всі природно-заповідні об'єкти загальнодержавного значення, що ще більше погіршує ситуацію.

Останні роки держава, особливо після затвердження нового Бюджетного та Податкового кодексів, через Державну казначейську та Фіскальну служби відверто використовує спеціальний фонд установ природно-заповідного фонду загальнодержавного і міжнародного значення не за призначенням, вилучаючи надходження у вигляді податку на додану вартість, як плату за спеціальне водокористування, користування надрами, і, що особливо прикро – плату за землю! До 15 квітня 2015 року відбувалися довготривалі затримки із направленням коштів на суто природоохоронні заходи, чим порушувалися положення ст. 47 Закону «Про природно-заповідний фонд України» і штучно створювалась кредиторська заборгованість установ. Розбіжність між вимогами природоохоронного законодавства і можливістю їх виконання набувала і продовжує набувати все більшої прірви. Зокрема, щодо виконання вимог на території об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення таких як: забезпечення охорони природних комплексів, відновлювальних заходів, створення умов для відновлення популяцій рідкісних та репатріації зниклих видів – для більшості об'єктів місцевого та і загальнодержавного значення є умовно-декларативним заходом. Вимоги, прописані у законодавстві і інструкціях, які залюбки використовуються при здійсненні перевірок інспекціями, давно не відповідають можливостям їх виконання. Саме сучасні механізми державного управління закладають «міну» для руйнування заповідної справи, яка розбудовувалася нами останні десятиліття. Як в таких умовах можуть функціонувати національні природні парки та біосферні резервати, яких за останні 10 років створено

немало на основі колишніх лісгоспів та колективних селянських господарств без наповнення відповідною інфраструктурою? При їх організації жителям територій в зонах антропогенних ландшафтів обіцяли, як їм буде добре жити в умовах обмеження господарювання, а науковці бачили формування екологічних коридорів, збереження та відновлення до природного стану порушених екосистем. Насправді ніяких пільг за діяльність в умовах обмеження природокористування немає, ніяких компенсацій за недобір врожаю та заподіяну шкоду від диких тварин немає, кошти на забезпечення належного режиму територій в необхідних обсягах не виділено, як і відсутні асигнування на збереження рідкісних видів і відновлення порушених екосистем. При цьому, в силу необхідності забезпечення режиму територій, інспекція заповідних об'єктів в певній мірі її контролює, що викликає все більше обурення серед населення і формує думку про необхідність їх ліквідації. Це питання ми піднімаємо знову і знову перед виконавчими органами державного управління і законодавчої влади, тому що коли не чують науковців, професійних природоохоронців, їх зважених продуманих пропозицій, ситуацію починає контролювати вулиця, або лідери від громадської природоохорони із своїм баченням вирішення проблеми і своїми діями, які далекі від реально необхідних шляхів їх вирішення.

Біосферний заповідник «Асканія-Нова», як найстаріша державна установа природно-заповідного фонду і найскладніша за своєю структурою, відчуває на собі всю гаму проблемних питань, які набувають тут особливої гостроти: забезпечення режимів утримання заповідного степу, зоопарку з напіввільним утриманням диких тварин, де на сьогодні зберігається 1300 особин копитних і близько 3 тисяч особин птахів 122 видів і форм, а в дендропарку при зрошуваному режимі сформована колекція більше 1800 таксонів деревних і трав'янистих рослин. Ми розуміємо величезну відповідальність перед нацією, перед пам'яттю засновника заповідника Фрідріха Фальц-Фейна, тих природоохоронців і науковців, які змогли зберегти і розвинути заповідний комплекс у непрості часи його історії.

На фоні цього дисонансом виглядає розв'язана дискусія і направлення листів до Кабінету Міністрів України та Генеральної прокуратури «професійними» громадськими організаціями, щодо шляхів збереження біорізноманіття, які суперечать результатам багаторічного наукового вивчення динамічних процесів в заповідних екосистемах і відволікають науковців та адміністративний апарат установ природно-заповідного фонду (далі ПЗФ) від виконання дійсно непростих завдань із збереження заповідних об'єктів. При цьому, користуючись законодавчо закріпленим правом про доступ до публічної інформації, подавши запит

з 2-3 рядків, вони вимагають документи, обсяг яких займає томи, а для їх роздруку необхідно спеціальне обладнання. Директорам установ ПЗФ вкотре розсилаються листи «як насатанови» про результати чергових прокурорських акцій за результатами звернень цих громадських організацій. Прикрившись хвацьким гаслом «Заповідникам – заповідність», з використанням застарілих даних та поглядів кінця ХІХ – початку ХХ століття, або фрагментів опублікованих наукових праць у вигляді часто застосовуваного в сучасній журналістській практиці прийому висмикування фактів із наукового дослідження, які в кінцевому варіанті зовсім не відповідають тому, що мав на увазі науковець, думка керівників «центрів» і «ліг» подається як безспірна істина. Ці дії можна було терпіти доти, доки вони не стали реально шкодити збереженню біологічного і ландшафтного різноманіття, механізми якого опрацьовувалися роками і науково доведені.

Більше 100 років асканійський степ досліджується знаними вченими: зоологами, ботаніками, ґрунтознавцями і ми можемо з великою долею впевненості говорити про сукцесійні процеси, які проходять за різних режимів заповідного природокористування. Ми свідомо застосовуємо цей термін, оскільки для більшості вчених, які не один рік займаються заповідною справою, давно стало очевидним, і це більш ніж достатньо висвітлено в наукових працях провідних академічних і університетських закладів, що абсолютна більшість заповідних територій України до заповідання перебували під впливом людської діяльності, при заповіданні до їх складу увійшли похідні екосистеми: в лісах – пройдені вибірковими рубками, відновлені природно від цих рубок, відновлені або штучно створені після суцільних рубок, причому на різних стадіях відновлення; заплавні та гирлові субаквальні екосистеми – змінені в результаті зарегулювання стоку рік, такі, що щорічно піддавались весняним палам, випасанню свійською худобою та такі, що зазнали меліоративного втручання. Щодо степових та лучних екосистем достеменно відомо, що більшість з них в минулому мали суттєве пасквальне навантаження, піддавались періодичному випалюванню, розорювалися, а потім передані в заповідні установи в різних варіантах зацілинення та ще й заростають деревною рослинністю. Тільки окремі гірськолісові праліси Карпат та болотні екосистеми поліських заповідників не мали прямого впливу людини; при цьому не виключається опосередкований вплив через забруднення атмосфери. Абсолютна більшість знаних науковців-природоохоронців розуміє, що в умовах нашої країни, як і в Західній Європі, неможливо знайти достатньої території і відповідних умов для створення ідеального заповідника з повночленими екосистемами, де природні процеси протікали б абсолютно спонтанно.

Тому, говорячи про заповідність і обмежуючи певні дії людини на території заповідних зон, ми допускали можливість її втручання в тих процесах, які людською діяльністю або послаблені, або повністю виключені, що і було передбачено у другій частині ст. 16 Закону «Про природно-заповідний фонд України».

У конспективному порядку стосовно стану природних екосистем в «Асканії-Новій». Дослідження ділянки «Стара», заповіданої Ф.Е. Фальц-Фейном у 1898 році, в «Асканії-Новій» розпочато у 1902 році Й. Пачоським (Пачосский, 1908), а потім продовжено рядом поколінь ботаніків і зоологів. Слід зазначити, що, як пише в роботі «Причерноморские степи» Й. Пачоський, Ф. Фальц-Фейн був змушений вже з 1906 року, через накопичення підстилki, запровадити зимове кошарування (тобто зимовий випас) території цієї ділянки. В подальшому, протягом століття здійснено тисячі геоботанічних описів, зоологічних обліків, 4 масштабних картографування території, у тому числі і перелогів, результати висвітлені в сотнях наукових публікацій, монографіях, журналі «Вісті біосферного заповідника «Асканія-Нова», матеріалах конференцій «Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем», «Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження», симпозиумах «Степи Євразии», «Степном бюллетене», які дозволяють констатувати, що забезпечення тут заповідного режиму, який на 2/3 території близький до абсолютно-заповідного, призвело до втрати не лише окремих видів, але й степових комплексів.

На основі детального картографування із залученням до аналізу матеріалів з початку ХХ століття – Й.К. Пачоського (1917, 1924), М.С. Шалита (1938), К.І. Короткової (1964), Є.П. Веденькова (1979, 1997, 1998), В.С. Ткаченка (2010, 2011) – В.В. Шаповал (2013) приходять до наступних висновків:

- сучасну ценоструктурну різноманітність ділянки «Стара» репрезентують зональні і інтразональні фітоценози у складі трьох степових асоціацій, серед яких фоною є лише ковила українська;

- більшість рослинних асоціацій флористично збіднені, насичені одноманітним комплексом синантропних видів рослин та постійними фітокомпонентами з широкою екологічною амплітудою, що «індиферентно» пронизують зональні та інтразональні фітоценози;

- сам спектр, екоотпічна приуроченість та поширеність рослинних асоціацій, загальні пропорції площ зональної та інтразональної рослинності ділянки «Стара» демонструють тенденції до мезоморфного «нівелювання» степу, які неухильно наростали з часу припинення антропогенних втручань (картографічні дані з 1927 до 2011 року);

– генеральні структурні тенденції та сукцесійні зміни рослинності ділянки «Стара» у кінці ХХ та початку ХХІ століття координуються процесами прогресуючого розсолонцювання ґрунтів, ендегенного кондиціонування фітоніші та мезофітизації, що полягає у розростанні інтразональних фітокомпонент та поглиблюється пірогенним фактором. На рисунку відображені динамічні показники найстарішої степової заповідної екосистеми, фітоценоз якої послідовно втрачає степову компоненту, заради якої і створювався заповідник (за Шаповалом, 2013).

За результатами зоологічних досліджень, постраждала зоокомпонента степу (Гавриленко, 2006, 2007). На ділянках «Південна» та «Північна» відсутній комплекс крупних тварин-деструкторів травостою, випали комплекс копрофагів та комплекс із ховрахів і великого тушкана. Втрата степового орла на гніздуванні, степового тхора і низки інших видів в Асканії-Нова напряду пов'язана із посиленням заповідного режиму. Фактор турбування на території заповідного степу незрівнянно нижчий, ніж в проміжку з кінця 19-го до 80-х років 20-го століття. Цей парадокс з резерватними наслідками ми давно осмислили і усвідомили. Частина видів тепліється на протипожежних обкосах і прокосах (Дрогобич, 1994, 1998 та ін.), проти яких так критично налаштовані наші опоненти від громадськості. На ряді теріологічних і ентомологічних конференцій підкреслюється, що в антропогенно-трансформованих біоценозах видове різноманіття, особливо рідкісних видів, з низькою екологічною валентністю, переважає заповідні екосистеми і кількісно, і якісно. Багато рідкісних видів знаходять вільну екологічну нішу і мають значно більшу чисельність саме в трансформованих екосистемах, де конкуренція знижена.

Зауважимо, що з посиленням від 1990 року заповідного режиму для ділянок «Південна» та «Північна» – а це більше 8000 га – частота пожеж, їх потужність і критичні наслідки суттєво зросли. Без застосування потужних технічних засобів пожежогашіння територія зазначених ділянок вигоряла б повністю, що безсумнівно, не лише б призвело до втрати окремих видів для території «Асканії-Нова», а також знищило найближчі населені пункти (Гавриленко та ін., 2007). Пірогенна сукцесія в заповіднику простежена протягом 9–11 років.

Тому ми останні 15 років послідовно ставимо питання про поліваріантну систему збереження біорізноманіття на заповідних територіях, інакше заповідність просто втратить свою головну функцію (Гавриленко, 1999, 2000; Гавриленко та ін., 2006; Ткаченко, Гавриленко, 2007; Гавриленко та ін., 2009). Маючи наукове тлумачення і розуміння природних процесів, які проходять в заповідних екосистемах, ми також

повинні нести моральну відповідальність за низьку результативність впровадження результатів досліджень, а ще більше винні у цьому державні діячі, які не хочуть дослухатись до думки вчених і забезпечити виконання рекомендацій.

Повертаючись до питання, яке пов'язане з боротьбою за «істинну заповідність», ми вважаємо, що немає сенсу вести дискусію з людьми, які запрограмували себе не чути іншу, виважену, таку, що ґрунтується на результатах наукових досліджень природних процесів у заповідних екосистемах, точку зору.

Необхідно звернути увагу органів виконавчої влади, Генеральної прокуратури на те, що ця точка зору не має ніякого наукового підґрунтя, це вулична демократія в природоохороні, яку використовують в особистих цілях, щоб бути на слуху і мати можливість отримувати кошти за «свою громадську позицію в охороні довкілля» від міжнародних фондів. Це один із відомих і широко застосованих у сучасній практиці прийомів піару. Їхні вимоги про скасування виданих дозволів чи лімітів та інших дій щодо заповідних установ слід розглядати лише після оцінки достовірності даних і відповідності сучасним науковим уявленням профільними науковими центрами, які переймаються питаннями заповідної справи.

Необхідно опрацювати законодавче поле застосування поліваріантної системи збереження біорізноманіття на заповідних

територіях. Зокрема, пропонуємо ввести поняття зони регульованого заповідного режиму в природних заповідниках, де проводилися б наукові експерименти і дослідження, здійснювалися регуляторні заходи в порушених або штучно створених екосистемах, регуляція чисельності видів, які не мають природних регуляторів і суттєво загрожують знищенню біорізноманіття, вирішувались питання еколого-просвітницької роботи тощо. Це ж стосується і статей, які мають пряме відношення до виконання міжнародних зобов'язань України стосовно забезпечення діяльності біосферних заповідників як об'єктів ЮНЕСКО: ст. 17–19 Закону «Про природно-заповідний фонд України», правове поле яких потрібно розширити. Комплекс регуляторних природоохоронних заходів має бути забезпечений механізмами правового регулювання, фінансовими та технічними ресурсами і здійснюватися тільки штатом установи у затвердженому порядку.

Окремі наради, круглі столи, а тим більше думка деяких, навіть знаних, діячів, не зможуть одномоментно вирішити всі проблеми, а тому потрібно послідовно, зважено поставитись до необхідності розв'язання нагальних питань, які стоять перед заповідною справою і перестати знущатися над працівниками заповідників, які продовжують працювати у надскладних умовах сьогодення.

Тому ми надаємо ряд пропозицій, які, на нашу думку, доцільно визнати як такі, що вже зрозумілі і відомі науковій спільноті, а низку винести на розгляд в питаннях заповідної справи для подальшого опрацювання:

1. Більшість природних заповідних територій України в минулому зазнали значного впливу людини, їх екосистеми, здебільшого, є неповночленими, що обмежує можливості природної саморегуляції та спонтанного розвитку.

2. У структурі заповідних територій значну площу займають похідні екосистеми, часто створені людиною, а тому, для прискорення відновлювальних процесів, вони потребують застосування регуляторних заходів, перелік і ступінь яких повинні визначатись на основі глибокого наукового аналізу, планування, послідовного здійснення та постійного контролю, з обов'язковим включенням передбачених заходів в проект організації території та охорони природних комплексів.

3. Необхідно опрацювати законодавче запровадження поліваріантних режимів утримання заповідних екосистем, спрямованих на забезпечення збереження зонального біологічного і ландшафтного різноманіття, особливо степових та субаквальних гирлових природних комплексів.

4. З метою усунення розбіжностей в тлумаченні вимог статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» вважати за доцільне запровадити в природних заповідниках зони регульованого заповідного режиму, куди включати всі похідні екосистеми, які вимагають запровадження регуляторних заходів, окремі корінні екосистеми з ознаками резерватогенної деструкції та прогресуючими втратами зонального біотичного та ценотичного різноманіття, експериментальні ділянки для наукових досліджень, оглядові площадки, екологічні маршрути для проведення еколого-просвітницької роботи.

5. Запровадити в природних та біосферних заповідниках господарські зони – території, де розміщуються кордони, центральні садиби, садиби відділень та інші споруди, які пов'язані із забезпеченням діяльності і належать установі природно-заповідного фонду на праві господарського віддання.

6. Розширити поняття зони регульованого заповідного режиму для біосферних заповідників, включивши в неї трансформовані екосистеми, нездатні до самостійного, спонтанного відтворення корінного біоценотичного різноманіття у діючому режимі абсолютної недоторканості, що підлягають застосуванню регуляторних заходів, експериментальні зони, території з екологічними стежками, екологічними дорогами та оглядовими майданчиками для проведення еколого-просвітницької роботи.

7. Визнати необхідним застосування регламентованого переліку ощадливих регуляторних заходів у степових заповідних екосистемах шляхом обмеженого, періодичного несучільного викошування трав (біотехнічного і протипожежного), локальних ранньовесняних та пізньоосінніх палів, утримання (випасу) копитних тварин як основних деструкторів травостою, а також репатріації аборигенних копитних, рідкісних та зникаючих видів-фітофагів.

8. Створити робочу групу з числа представників Мінприроди, Комітету Верховної Ради з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи НАНУ, НААН, громадських природоохоронних організацій для опрацювання змін щодо врегулювання питань заповідної справи, до законів «Про охорону навколишнього природного середовища України», «Про природно-заповідний фонд України», «Про мисливське господарство та полювання», «Про рослинний світ», «Про тваринний світ», «Земельний кодекс» та інших.

2016 р.

АБСОЛЮТНО ЗАПОВІДНІ СТЕПИ: А ЧИ Є ДИСКУСІЯ? (Ю.А. Андрющенко)

«... Якщо я, замість того, щоб оперувати щовечора, почну у себе в квартирі співати хором, у мене настане розруха. Якщо я, входячи до вбиральні, почну, вибачте на слові, мочитися повз унітаз і те ж саме будуть робити Зіна і Дарина Петрівна, у вбиральні почнеться розруха. Отже, розруха не в клозетах, а в головах ... »

«Собаче серце». Михайло Булгаков

Дискусія щодо заповідності степів на сторінках Степового бюлетеня (<http://savesteppe.org/ru/archives/10743>, <http://savesteppe.org/ru/archives/11122>, <http://savesteppe.org/ru/archives/11332>) оголила її актуальність, як наслідок того, що, перефразовуючи класика, не все так добре в заповідному королівстві. А то і відверто погано. Але, перш ніж приєднається до позначеної полеміки, слід було б домовитися про терміни, а вже потім пропонувати, що саме, навіщо і яким чином наказати.

Словники та довідники мають розмаїття трактувань поняття «степ». Як у притчі про сліпців, що описують слона по його частинах, для ботаніків це, «трав'яниста, переважно злакова рослинність ...», для ґрунтознавців – «чорноземи і каштанові ґрунти», для географів – «зональний тип ландшафту ...» тощо. Хоча більшість все ж схиляється до ботанічного трактування терміна, в тому числі, – зоологи. Але, справедливості заради, далеко не всі. Так, В.Г. Мордковіч (1982) вважає, що «До визначення степової екосистеми треба залучити всі її складові елементи: клімат, рослинність, тваринне населення, мікрофлору і ґрунт. Клімат є компонентом, що визначає надходження в екосистему біологічного кругообігу – енергії і її головних носіїв: води і повітря. Рослинний компонент виконує функцію синтезу органічної речовини. Тварини служать ланкою, що забезпечує первинне механічне та біохімічне руйнування органічної речовини і підготовку її до майбутнього гумусонакопичення. Ще однією важливою функцією тварин є регуляція ритміки активності мікрофлори, яка завершує розкладання органічної речовини. Головні завдання мікроорганізмів у біологічному кругообізі – синтез фізіологічно активних сполук, гумусоутворення і повна мінералізація органічних залишків». А згідно П.П. Семенова-Тян-Шанського (Чібілев, 1990) «... поняттю степу не суперечить ні присутність на ньому твердокам'яних груп і кряжів (як це помічається в киргизькому степу), ні виростання на ній перелісків, що складаються з листяних лісових порід, як це помічається в Ішимському

і Барабинським степах. Зрошення є необхідна умова існування степу: безводний степ перестає бути степом і робиться пустелею. Але характер зрошення степу може бути дуже різний. Степ може бути зрошений річками. Нарешті, степ може зовсім не мати протічних вод, а бути покритий прісноводними або солоними озерами» (до слова, більшість степових заповідників відповідають цьому?).

Так що ж слід заповідати? З наведеного вище випливає, що заповідати необхідно варіанти степових ландшафтів, тобто ділянки суші, на яких в умовах зонального клімату сформувалися комплекси степових мікроорганізмів, рослин, тварин, ґрунтів і поверхневих вод. Причому, рослин – не тільки трав'янистих, але і автохтонних деревно-чагарникових видів (шипшини, глоду, вишні, груші, лохів, терену та ін.), Ґрунтів – весь спектр чорноземів і каштанових, включаючи солончакові, кам'яністі, піщані, та й поверхневих вод – струмків, річечок, озер, у тому числі і сезонних, що виникають після танення снігу і сильних дощів у подах та інших пониженнях, але пересихаючих при тривалій відсутності атмосферних опадів.

При цьому, слід мати на увазі, що рослинність для більшості, якщо не для всіх степових хребетних, має не стільки трофічне значення (наприклад, не відомі види птахів, жорстко залежні від конкретного виду або обмеженої групи видів рослин), скільки фізична – для розмноження, відпочинку і т.п. Тому, практично для всіх степових видів птахів визначальним є не видовий склад рослинності (асоціацій, формацій і т.п.), а її висота, щільність проективного покриття нею ґрунту, мозаїчність – чергування ділянок з різними значеннями цих показників або взагалі позбавлені рослинного покриву. А призводить до цього витоπτування і виїдання рослинності травоядними (а як сурогат, очевидно ще і викошування і випалювання) – ключовий середовищеутворюючий фактор не тільки для степових тварин, а й для степової рослинності. Так, позбавлені рослинності ділянки ґрунту або місця з ослабленою рослинністю є необхідною умовою для гніздування типових степовиків – дрохви, лежня, степового жайворонка та ін. А поодинокі дерева і кущі або їх невеликі зарості використовує для відпочинку і гніздування переважна більшість степових хижих і горобцеподібних птахів. Багато з них через відсутність деревно-чагарникової рослинності використовують для цього ЛЕП, різноманітні споруди і будівлі. Без охорони степових водойм ми втрачаємо, а то і вже втратили в багатьох місцях, таких степових біляводних птахів, як, наприклад, савка. Крім того, без степових водойм, як водопоїв, у принципі виключено існування більшості хребетних.

Таким чином, так для чого ж заповідати? Відповідь очевидна, для збереження степового ландшафту, як умови підтримки зональної біоти – автохтонних видів і співтовариств. На жаль, можемо констатувати, степові заповідники охороняють лише степову рослинність, а то, і часом, тільки окремі види рослин. Про інші компоненти часто навіть і не згадують, а якщо і згадують, то у вигляді узагальнень «консументи» (а не трав'яні тварини), «абіотичні фактори». Таке враження, що основним критерієм цінності заповідних територій є охорона, що не степу в цілому, а лише окремих видів, або – охорона високого біологічного різноманіття взагалі, але не різноманітності саме степових видів. Для більшості степових тварин необхідні специфічні, властиві тільки їм, але не характерні для рослин, умови: для більшості хребетних водопої (не тільки наявність, але доступність води); перш за все для герпетобіонтів або кампофілів – можливість вільно переміщатися по субстрату; для степових птахів-дендрофілів – доступні місця для гніздування (тобто поодинокі кущі та дерева або їх зарості) і т.д. Але найбільш специфічним, особливо для хребетних, є фактор розполохування (занепокоєння), який або сам порушує ритм тварин (перешкоджаючи їм годуватися, розмножуватися, піклуватися про потомство), або сприяє загибелі потомства, наприклад, залишеного потурбованими батьками. Значно посилюють негативний вплив цього фактора домашні, дикі або супутні людині тварини, які знищують залишене таким чином потомство.

Як заповідати? Якщо виступати із зазначених позицій, то підхід до заповідання бачиться, як мінімум, у трьох площинах: науковій, суспільній та управлінській (практичній). Відповідно, вчені накопичують знання про об'єкти заповідання (види, популяції, угруповання, території) і на їх основі пропонують науково обґрунтовані механізми охорони. За висловом В.Г. Мордковіча (1982): «Щоб добре охороняти, треба знати об'єкт охорони. Інакше можна опинитися і мишею, яка охороняє кішку».

Громадські (неформальні) природоохоронні організації та активісти – формувати громадську думку, «надихати» громадян на природозберігаючу діяльність, лобювати прийняття законів, удосконалюють природоохоронну діяльність і т.п., але, обов'язково, озброївшись науковим доробком. Природоохоронні об'єкти і структури – безпосереднє здійснення охорони природи (об'єкти ПЗФ, інспекції, комітети, міністерства), і, знову ж таки, суто на науковій основі. Очевидно, останні можуть і, мабуть, повинні поєднувати науку, громадську діяльність та практичну охорону.

Слід визнати, що всі ці три підходи по-різному просунулися в розумінні заповідання. У наукових колах дискусія з даної проблеми вже в принципі не актуальна через майже повного визнання вченими неспроможності ідеї абсолютного заповідання степів (полеміка триває лише навколо підходів: випас, сінокосіння, пали та ін.). За керованість охорони степів виступають не тільки ґрунтознавці, географи, зоологи, а й навіть багато ботаніків. Ілюстрацією цього є наступні цитати.

Гавриленко В.С. (2007): «Численні дослідження [...] показують, що саморозвиток в умовах абсолютного режиму в певних умовах призводить до деякої самостабілізації, яка виражається в зміні структури трав'яних угруповань, формуванні чагарникових асоціацій і втрати степових елементів». «Випас копитних тварин – домашніх або диких – веде до створення ксерофітних умов і утриманню території в степовому вигляді». «Зараз вже немає необхідності доводити, що на абсолютно заповідних територіях спочатку знижуються показники достатку степових ксероморф, а потім відбувається їх випадання з травостою. У зоологічному комплексі йде інтенсивне проникнення синантропних екотипів, сформованих за межами заповідних територій, а також сільватизація фауни. На жаль, степові заповідники України не вирішили проблему збереження степового орла, стрепета, журавля степового, перегузні і багатьох інших видів».

Часто, обговорюючи значення випасу, як фактора, що стримує «заповідну сукцесію» побоюються негативних наслідків для квітучих рослин, багатьох безхребетних, рептилій, птахів, що гніздяться і розмножуються, ссавців. Однак, випас в зимовий період повністю знімає ці протиріччя. Слід зазначити, що, по крайній мірі, в сухостеповій підзоні, випас худоби здійснюють всю зиму, навіть при досить низьких температурах, перериваючи його лише під час ожеледиці і суцільного глибокого снігу. Такий випас навряд чи буде загрозою для степової рослинності на природоохоронних територіях. До цього варто було б додати, що в степових заповідниках через відсутність копитних або випасу худоби практично не гніздяться багато степових видів птахів, занесених до Червоної книги України (2009), такі як, журавель степовий, стрепет, дрохва, лежень. Ті ж з них, що залишаються на зимівлю, також змушені триматися в основному за межами заповідних степів, як і червоновола казарка, огар, орлан-білохвіст та ін. Опосередковано, через відсутність або нечисленність степових рептилій і дрібних ссавців, як наслідок при відсутності пасовищного навантаження, заповідник уникають курганник, могильник, балобан та інші види, які харчуються ними.

А.А. Чібілев (1990): «Створення мережі степових заповідників неможливо без правильного вибору режиму природокористування.

Абсолютно заповідний режим у степу повинен дотримуватися лише в перші роки після заснування заповідника, щоб «реанімувати» степові ландшафти, що знаходяться під пресом пасовищного навантаження та інших видів господарської діяльності. Надалі, після відновлення основних рис степового ландшафту, необхідно враховувати, що в минулому степи служили місцем кочівель численних стад диких тварин: сайгаків, тарпанів, куланів, турів, а також великих степових птахів. Зоогенний компонент багато в чому визначає і своєрідність рослинного покриву, і склад тваринного населення, і властивості ґрунтового покриву, і сам вигляд степового ландшафту. Тому режим природокористування в степових заповідниках має бути продуманий так, щоб повернути корінних мешканців в степ або знайти їм близьку заміну. В якійсь мірі можна повернути в степ дрофу, стрепета, бабака. Складніше передбачити випас вічних мандрівників – сайгаків на невеликих ділянках цілинного степу, загублених серед безкрайніх орних угідь. І вже зовсім не можливий випас назавжди зниклих тварин. Тому незначний або навіть помірний випас домашніх тварин, наприклад коней, найбільш близьких за типом пасіння до тарпана, слід розглядати як необхідний фактор підтримки природних умов степового ландшафту.

Очевидно, що для наукових цілей на території степових заповідників необхідно створювати ділянки абсолютно заповідного степу [...]. І всюди встановлено, що повне припинення випасу в степу призводить до утворення непомірно потужної степової повсті і в кінцевому рахунку до випадання багатьох видів степової різноманітності. Абсолютно заповідний степ заростає бур'яном, чагарниками, з часом опустошується і його покидають бабаки, ховрахи, строкатка степова, в ній перестають гніздитися жайворонки та щеврик польовий».

І нарешті, Г.А. Савченко і В.І. Ронкін (2007), спираючись на праці В.В. Алехіна, Е.М. Лавренко, Н.Ф. Комарова і А.Н. Фрмозова, об'єднують в єдину концепцію положення, які не отримали гідного розвитку:

1. Степ не є статичний.
2. Протягом, як мінімум, останніх тисячоліть (з виникненням у степу скотарства і землеробства) відбувається «вбудовування» людини і її господарської діяльності в степові екосистеми.
3. Степ завжди представляв собою комплекс біоценозів.
4. Косіння в степу – фактор відносно молодий.
5. «Ще більш молодим (раніше невідомим самій природі степовому біому) явищем є тривала абсолютна заповідність, в умовах втрати такого структурного компонента, як великі копитні». «До кінця

XX ст. стало цілком очевидно, що під впливом існуючих режимів охорони (абсолютно заповідного та режиму раціонального сінокоосу) рослинність і пов'язаний з нею зооценоз зазнають настільки значну трансформацію, що степові заповідники навряд чи можна розглядати як еталони вихідних варіантів, які стали об'єктами консервації. Вони стали полем для грандіозного експерименту, мета якого полягає лише в тому, щоб подивитися, а що ж буде із заповідними екосистемами далі?».

А ось з природоохоронною громадськістю ситуація виглядає не настільки райдужно. І не тільки через її нечисленність в ареалі євразійських степів, але також через різношерстість і зайву «універсальність» контингенту, а часто ще від ігнорування наукових фактів і маніпулювання поняттями. Так, наприклад, громадські природоохоронні активісти часто називають себе «екологами», вносячи і без того надмірну плутанину в це поняття на тлі інших «екологів»: екологи за освітою, про що зазначається в дипломах про вищу освіту; екологи, що займаються екологією своїх об'єктів, популяцій, видів, угруповань – ботаніки, зоологи, гідробіологи і т.п.; екологами називають працівників екологічних інспекцій та управлінь (Ю. Одум в труні перевертається). При тому, що у всіх цих «екологів», не тільки різні цілі, підходи, методи, освіта, а й різне розуміння суті екології. Відповідно, у всіх цих «екологів» досить різне бачення цілей і способів охорони степів. І саме тому відкривається широке поле для полеміки, часто нещадної і марної через різношерстості тих, що полемізують. Якщо вчені констатують, що абсолютне заповідання веде до деградації степу, то, очевидно, так воно і є. І не повинні громадські працівники з цього питання вступати в полеміку з вченими. Їм слід озброюватися достовірними фактами, зібраними фахівцями, і тиснути ними на владу для законодавчої модернізації заповідної справи. Те ж стосується чиновників і влади, яким, замість нав'язування свого бачення охорони степів, слід, використовуючи наукові розробки і прислухаючись до громадськості, сприяти цій модернізації.

Уявімо серед мегаполісу невелику клініку, на операційному столі в якій лежить покалічений Степ, реанімовуваний консиліумом різноманітних фахівців. Через втрату зубів, рук і ніг, серед лікарів, природно, відсутні стоматолог і ортопед (тобто зоологи, особливо ті, які повинні вивчати і охороняти нечисленних зникаючих тварин і, тим більше, зниклих). Зате в ударі дерматолог. Адже шкірні покриви у відмінному стані, а пупок так взагалі еталонний. Він не може, та й не хоче, зрозуміти кардіолога (ботаніки, волають до управління степами) стверджує, що наявність кінцівок, нехай навіть у вигляді протезів,

сприяє м'язовій діяльності, отже – зміцненню серцево-судинної системи. Чи не чує гастроентеролога (зоологи, волають до управління степами), який наполягає вставити зуби і, тим самим, не провокувати більш розвинутою безлічі хвороб травної системи. І тут в операційну зі своїми порадами увалюються знахарі – один з яких про медицину знає лише з книжок та телефіру, другий – навіть санітаром встиг попрацювати, а третій, хоч і закінчив медінститут, але, ставши після ВУЗу чиновником, жодного дня не попрацював у лікарні. І ось, зробивши непотрібні зауваження і розпорядження, знахарі йдуть в маси і поширюються про некомпетентність лікарів, про недоліки медицини і про шляхи вирішення назрілих проблем – дають інтерв'ю, виступають на телебаченні, пишуть статті і навіть «наукові» книги. Але ця активність нічого хорошого для Степу не обіцяє. А ось якби знахарі стали волонтерами і взяли за допомогу лікарям зробити ефективніше лікування (ліками, обладнанням, підтримкою громадськістю, тиском на владу, впливом на законодавство). І Степ, вставивши зуби і приладивши протези, встав би і самостійно почав би жити. Так, з постійними оглядами, профілактиками, ремонтами і замінами протезів, але все ж відносно самостійно. Не можна його в такому критичному стані надавати самому собі. Всім світом його знищили і нищать, а врятувати намагаються, приставивши особисту охорону, яка відганяє всіх підряд, лікарям же надає лише можливість констатації переродження: читай вмирання.

Про управлінську сторону питання говорити складніше перш за все тому, що багато в чому вона більше політична, ніж біологічна, і складається з «базису» (співробітники об'єктів ПЗФ) і «надбудови» (чиновники міністерств, управлінь, комітетів, інспекцій і т.п.). Причому, «надбудова» є в основному «батоном», а не «пряником» і, таке враження, більше прислухається до громадськості, ніж до працівників заповідників і вчених.

Таким чином, більшість фахівців знають, що і навіщо наказати, але ось як це робити – уявляють важко. На цьому полі вони не гравці, а лише група підтримки. Винятком є колеги, які отримали необхідну освіту, що поєднують в собі досвід наукової роботи та практичної заповідної діяльності – тобто співробітники об'єктів ПЗФ (або фахівці, які проводять регулярні дослідження в них) і, перш за все, їх керівники. Тому вчені, результатами своїх досліджень, і громадськість, тиском на всі рівні влади і органи самоврядування, повинні виступати їм помічниками в модернізації заповідної справи, в нашому випадку – в справі відновлення і збереження степів.

Висновок простий. Перефразовуючи проф. Преображенського, щоб не було «розрухи» в справі заповідання степів, слід спочатку позбутися від «розрухи в головах», і замість того, щоб «співати хором» про Панацеї абсолютного заповідання степів і про це ж в ЗМІ «мочитися повз унітаз», слід очистити заповідні «клозети» і дати, в решті решт, «оперувати» професіоналам.

2014 р.

ПРИРОДА БІЛЬШЕ НЕ ПОТРІБНА ДЕРЖАВІ?

(О.В. Василюк)

У цій статті я повертаюсь до багатьох новин, заяв, звернень і висловлювань щодо заповідної справи, які лунали протягом двох останніх років. Ні одне з цих повідомлень до сьогоднішнього дня не втратило актуальності. Більше того, керівництво держави не відреагувало на жодне з них.

Проаналізувавши події минулих років, можна помітити тенденцію, яку ми, природоохоронці, вже майже рік однозначно величаємо «льодовиковим періодом».

Згадуючи факт за фактом, щораз все більше ставало відчутно, на скільки послідовно протягом останніх років ми втрачаємо надбання заповідної справи, накопичені почесним багажем за останні 90 років, з часу створення перших природоохоронних територій в межах теперішньої України.

Прелюдія до «льодовикового періоду»

За останні півтора десятиліття можна умовно виділити три періоди активності в сфері ЗС та збереження біорозмаїття:

початок 90-х, коли був прийнятий Закон «Про природно-заповідний фонд» (ПЗФ), перші Укази Президента про створення об'єктів ПЗФ, інституалізація біосферних заповідників, програма «Заповідники»,

кінець 90-х, коли насіння, посіяне 5-10 років назад, дало проростки у вигляді Державної служби заповідної справи, ратифікації конвенцій, подвоєння площі ПЗФ, програми екомережі, в якій передбачалося створення нових 40 національних природних парків, перших міжнародних проектів у Карпатах і на Дунаї; одним з пріоритетів державної екополітики було названо збереження біорозмаїття та заповідну справу,

та перших років нового століття, коли було завершено формування правової бази в сфері (закони про екомережу та Червону книгу, нова редакція Закону «Про тваринний світ», нормативно-

правові документи щодо рослинного світу, насамперед, положення про Зелену книгу), відбувалося стрімке розширення мережі об'єктів ПЗФ, в тому числі морських (заказник «Філофорове поле»), започатковано створення місцевих та регіональних екомереж і її Зведеної схеми, з'явилася Карпатська конвенція тощо.

Своєрідним апофеозом цього періоду стало оголошення 33 нових НПП. І ось зараз стало зрозуміло, що цей період, і ця лінія у житті суспільства і держави завершена. Почався «Льодовиковий період». Чому? Проаналізуємо події останнього часу.

Найбільший сплеск активності держави в галузі заповідної справи припадає на період 2005–2010 років. У ці роки відбулась спроба зробити заповідну справу державним пріоритетом і інтегрувати її в усі сфери суспільного життя, зробити так, щоб кожен з нас відчув, що ми живемо в країні, в якій дійсно є заповідники і національні парки.

Першим у цьому короткому «ренесансі» заповідної справи став Указ Президента № 838/2005 від 23 травня 2005 року «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні».

Вперше в історії України, цей документ прямим текстом каже, що *«визнати розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним з найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України»*.

Наступної події довелось чекати аж три роки. 12 травня 2008 року відбулись слухання у Комітеті Верховної Ради з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи на тему: «Природно-заповідний фонд України: стан та перспективи розвитку».

На цих слуханнях були присутні численні представники громадськості, працівники національних парків і заповідників і чиновників питали прямо, чому вони допустили те чи інше, але аналіз стану виконання рекомендацій комітетських слухань, викладених загалом на 10 сторінках тексту, показує, що більшість з них до цього часу не виконані.

Актуальності заповідній справі додав конкурс «7 Природних чудес України». Втім, багато унікальних природних об'єктів, визначених конкурсом, як 100 об'єктів-претендентів на звання «7 природних чудес України», вже давно є об'єктами уваги громадськості. Та, на жаль, це відбувається не тільки через їх виключну природну та естетичну цінність, а ще й тому, що багатьом з цих об'єктів загрожує небезпека знищення вже найближчим часом.

Так, небезпека знищення нависла над кожним п'ятим із 100 об'єктів-претендентів та над кожним третім із 21 обраного об'єкту-претенденту.

Громадські екологічні організації на прес-конференції навіть запропонували організаторам переорієнтувати конкурс у Всеукраїнську кампанію по порятунку природних чудес України.

Потім були указ Президента про 22 конкретні території природно-заповідного фонду загальнодержавного значення, які необхідно створити, або площу яких слід розширити; нарада за участю Президента, представників територіальних органів Мінприроди, заповідників і нацпарків та громадськості.

Між іншим, роком пізніше, в 2010-му довго йшли розмови про наміри нового Президента Віктора Януковича, щодо проведення аналогічної наради. Її дата кілька разів переносилась, а згодом і взагалі розмови про неї припинились, хоча з боку Мінприроди вже були підготовлені всі матеріали для цієї наради, включно з новими указами Президента щодо оголошення нових заповідних територій.

За наслідками наради, вже 14 серпня 2009 року вийшов Указ Президента України № 611/2009 «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні», який спантеличив всі вищі органи виконавчої влади масою конкретних природоохоронних завдань.

Згідно з цим Указом мало б суттєво покращитись законодавство про ПЗФ, затверджено загальнодержавну цільову програму розвитку заповідної справи (а отже і прицільно скероване фінансування ПЗФ); переведено природні масиви, що підпорядковані Міноборони до складу ПЗФ; існуючі ПЗФ мали б бути включені до земельної документації і оснащені на місцевості охоронними знаками; мали б бути створені нові території ПЗФ тощо.

Указ фактично є взірцем осмисленої і послідовної спроби інтегрувати заповідну справу в життя українського суспільства.

Проте час показав, що переважна більшість завдань, визначених цим Указом, досі залишається не виконаною, не зважаючи на те, що в ньому прописані конкретні строки для кожного з пунктів.

Останні місяці правління Ющенка увінчалися створенням або розширенням понад 30 національних природних парків і заповідників, що перевищує їх кількість, створену за попередні два десятиліття.

Натомість, зміна керівництва держави принесла радикальні переміни в заповідній справі вже з перших днів її владної біографії. Як розпорядилась нова влада успадкованими ініціативами в цій сфері? Чого добилась на заповідній ниві за два роки? Якщо відповідати на це

питання двома словами, система, створена за 20 років, майже зруйнована. На заміну ренесансу у заповідній справі настав льодовиковий період.

Під час державних урочистостей до Дня працівника заповідної справи, який цього року вдруге святкувався в Україні, зачитували офіційне вітання Президента та Прем'єр-міністра. Проте, в доповіді про сучасний стан справ не прозвучало жодного слова про досягнення заповідної справи за останній рік.

Проекти указів Президента про створення нових заказників пиляться в Адміністрації Президента, залишаючись не підписаними; проте укази про вилучення заповідних земель під будівництво тим часом підписуються. Виконання указів про створення національних парків припинено, а члени президентської родини виступають фронт-персонами автоперегонів через територію заповідників.

Льодовиковий період починається

27-го січня 2011 року відбулась прес-конференція громадських екологічних організацій, на якій природоохоронці оприлюднили звернення до президента з приводу неприпустимості скасування Держслужби заповідної справи. Ситуацію в природно-заповідній галузі назвали «Льодовиковим періодом». Відтоді не було жодної реакції на звернення громадськості, а ефект «льодовикового періоду» лише примножився.

Відчуваючи тривожні тенденції, ще у 2010 році екологічна громадськість об'єдналась у Всеукраїнську громадську кампанію «Національним паркам бути!». Старт кампанії відбувся на Миколаївщині, звідки вперше пролунали тривожні новини відносно національних парків.

У квітні 2010 стало відомо, що на державному рівні готується перегляд указів Президента України про створення національних парків та заповідників в різних областях країни.

Ініціатива походила прямо з Кабінету Міністрів України, а саме з доповідної записки, написаної п. В.Г. Тимофєєвим до віце-прем'єра Бориса Колеснікова.

З доповідної записки випливає: укази Президента про оголошення нових національних парків містять ті чи інші помилки і тому потребують перегляду. Згадані у записці національні парки дивним чином збігаються з переліком тих, за створення яких точилась найбільш запекла боротьба з бізнесовими структурами, можновладцями та забудовниками.

Цікава держава, де чиновники розповідають президентам, які укази треба приймати; за логікою управління, цей чиновник мав би просто підказати, які потрібні зміни чи доповнення до підписаних і оприлюднених документів, а не саботувати їх виконання.

Після розголосу інформації про наявність такої службової записки, Укази скасовувати не стали, проте і виконувати їх все одно ніхто не став. Близько двадцяти національних природних парків України практично два роки залишаються на папері. Практично жоден з новостворених НПП досі не має адміністрації та державного фінансування (а гроші, передбачені на ці цілі в бюджеті попереднім урядом, знайшли інше застосування).

Позаминулого року на території закритих мисливських господарств були створені національні природні парки «Залісся», «Білозерський» (Київська область) та «Синьогора» (Івано-Франківська область). Але досі вони існують лише в указах Президента. Більше того, зараз Державне управління справами починає відкрито заявляти про необхідність скасування цих парків.

2011 р.

ЕКОЛОГИ: В УКРАЇНІ БІЛЬШЕ НЕ МОЖНА СТВОРИТИ ЗАПОВІДНІ ТЕРИТОРІЇ *(О.В. Василюк)*

Такого висновку дійшли експерти Національного екологічного центру України, дослідивши наслідки адміністративної реформи в Україні.

Як повідомлялось раніше (<http://necu.org.ua/pryrodoohorontsi-zapovidnyku-rokynuly-napryzvoliyasche/>), адміністративна реформа однією з перших ліквідувала Державну службу заповідної справи України, що була головним органом, відповідальним за створення заповідних територій. В подальшому, внаслідок прийняття постанови № 5456-VI у 2013 році були ліквідовані (<http://pryroda.in.ua/necu/18-travnya-den-ekolohichnoho-traugu/>) територіальні органи Міністерства екології та природних ресурсів. Екологи прогнозували негативні наслідки прийняття цього Закону (<http://life.pravda.com.ua/columns/2012/06/7/104266/>). Сьогодні стало відомо, що попри ліквідацію територіальних органів Мінприроди, відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд України», створенням заповідних територій можуть займатись лише ці, тепер скасовані органи.

– Таким чином, створювати заповідні території в Україні більше нікому – констатує заступник голови Національного екологічного центру України Олексій Василюк. – Щоправда, створенням заповідників і національних природних парків, має займатись Мінприроди України і Президент України. Проте, ми знаємо, що жоден з восьми проєктів Указів

Президента України, підготовлених у Мінприроди за останні роки, не був підписаний Президентом Януковичем (<http://necu.org.ua/administratsiya-prezydenta-zavazhaue-yanukovychu-ohoronyaty-pryrodu/>). Отож сьогодні ми не бачимо жодної можливості створювати заповідні території.

Такий стан справ повністю зупиняє та унеможливує процеси розвитку мережі природно-заповідного фонду в Україні. Наявні 7600 територій ПЗФ складають лише 7% площі України при тому, що законодавство визначає необхідність створення 10,4% ПЗФ до 2015 року.

Екологи звернулись до Президента України і Верховної Ради України з проханням у короткий час вирішити виявлену законодавчу колізію.

Довідка. Реформа державного управління в Україні у 2009-2012 роках почалася з прийняття Указу Президента України від 9 грудня 2010 р. № 1085 «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади». Цей Указ був розроблений і прийнятий, начебто, з метою оптимізації системи центральних органів виконавчої влади, усунення дублювання їхніх повноважень, забезпечення скорочення чисельності управлінського апарату і витрат на його утримання, підвищення ефективності державного управління. Значна кількість міністерств і держінституцій різного рівня і підпорядкування були укрупнені або реорганізовані. Указом передбачено, що міністерства та інші центральні органи виконавчої влади (ЦОВВ), які створюються шляхом реорганізації інших ЦОВВ, є правонаступниками органів, які реорганізуються.

Одним з найбільш негативних моментів у заходах адміністративної реформи стала ліквідація Державної служби заповідної справи. Функції цього урядового органу сьогодні лише частково передані значно меншому за чисельністю працівників департаменту Міністерства екології та природних ресурсів України.

Згідно Указу Президента України від 23.05.2005 № 838/2005 «Про заходи щодо дальшого розвитку заповідної справи в Україні», Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року» від 21.12.2010 №2818-VI й інших нормативних документів, розвиток мережі територій природно-заповідного фонду України (надалі – ПЗФ) є одним із основних пріоритетів екополітики держави. Заповідна справа сьогодні є єдиним реально працюючим механізмом охорони природних екосистем, ландшафтів та рідкісних видів з тих, охорона яких передбачена національним законодавством України. Питання охорони територій ПЗФ треба розглядати не лише як державний пріоритет національного рівня, а й як один із пріоритетів європейської інтеграції України.

Сьогодні частка ПЗФ складає орієнтовно 7% від площі України, і це далеко від європейських показників (10-15%) та наукових рекомендацій щодо оптимальної кількості природно-заповідних територій.

Втрата Держслужби заповідної справи вже зараз негативно позначилась на реальному стані заповідної справи в Україні, який викликає велике занепокоєння, оскільки діяльність у цій сфері суттєво ослабла і не є ефективною. Це призвело до недоліків у системі управління територіями та об'єктами ПЗФ, відвертих зловживань, пов'язаних із землевідведенням й нехтуванням чинним природоохоронним законодавством. Впродовж 1994-2005 рр. в Україні діяла Програма перспективного розвитку заповідної справи («Заповідники»), яка визначила стратегію розвитку галузі у напрямку удосконалення управління, розширення мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду, в тому числі щодо їх інституційного забезпечення, а також підвищення їхньої ролі у соціально-економічному розвитку регіонів та держави в цілому. В результаті виконання цієї Програми було створено низку нових і розширено території існуючих об'єктів природно-заповідного фонду, що призвело до збільшення площі ПЗФ більш, ніж у два рази. Втім, аналогічної програми на наступний період досі не прийнято.

16 жовтня ВР прийняла Закон № 5456-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні». Відповідно до цього Закону з чинних законів України, що стосуються функцій територіальних підрозділів Міністерства екології та природних ресурсів України, всі формулювання, дотичні до органів Мінприроди у областях замінені на нові, дотичні до неіснуючих на той час профільних департаментів обласних державних адміністрацій. В результаті прийняття цього закону створено умови, коли територіальні органи Мінприроди більше не виконують жодних функцій згідно із законодавством і не мають жодних повноважень.

Керуючись цим міркуванням, Кабінет Міністрів України скасував підрозділи Мінприроди постановою від 13 березня 2013 р. № 159 «Про ліквідацію територіальних органів Міністерства охорони навколишнього природного середовища» (<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/159-2013-%D0%BF>) і створив умови для появи нових, близьких за функціями органів при облдержадміністраціях (Постанова від 15 травня 2013 р. № 338 «Про збільшення граничної чисельності працівників обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій» (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/338-2013-%D0%BF>)). Фактично нічого сильно не змінилось, працівники лишилися ті ж, приміщення ті ж. Вже сформовані і положення про нові органи (для прикладу – положення

про Департамент екології і природних ресурсів у Львівській області – http://loda.gov.ua/27105-13rozporyadzhennya-holovy-lvivskoj-oblasnoj-derzhavnoj-administratsiji-pro-zatverdzhennya-polozhennya-pro-departament-ekolohiji-ta-pryrodnyh-resursiv-lvivskoj-oblasnoj-derzhavno.html/rozp_271). З цього положення, розробленого на основі типового, бачимо, що заповідна справа є одним з напрямків роботи нового органу.

Проте, уважно досліджуючи Закон України «Про природно-заповідний фонд України», ми виявили, що в нього не були внесені зміни Законом України № 5456-VI «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо оптимізації повноважень органів виконавчої влади у сфері екології та природних ресурсів, у тому числі на місцевому рівні». Жодна із статей ЗУ «Про природно-заповідний фонд України», що передбачає функції територіальних органів Мінприроди, не змінена. Наприклад, це стосується статей щодо процедури створення, зміни меж та ліквідації територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення.

Таким чином, Закон досі передбачає повноваження роботи щодо територій та об'єктів природно-заповідного фонду місцевого значення в Україні лише територіальним органам Мінприроди України, яких сьогодні більше не існує.

2013 р.

НОВА ВЛАДА ПОЧАЛА ЛІКВІДОВУВАТИ НАЦПАРКИ (Г. Вакуленко, Я.І. Мовчан)

Близько двадцяти національних природних парків України більше року існують лише на папері, а на їхній території продовжують вирубувати дерева та полювати на тварин.

Зі зміною влади та після проведення адміністративної реформи ситуація зі створення заповідних територій значно погіршилася, більше того, кілька національних природних парків відкрито ліквідують.

Минулого року на території закритих мисливських господарств були створені національні природні парки «Залісся», «Білозерський» (Київська область) та «Синьогора» (Івано-Франківська область). Але досі вони існують лише в указах президента. Більше того, зараз Державне управління справами починає відкрито заявляти про необхідність скасування цих парків.

Ще один національно-природний парк – «Сіверсько-Донецький» у Луганській області – взагалі було скасовано рішенням суду.

У той час, коли країни Європи розширюють території національних парків, розцінюючи їх як надбання та гордість нації, влада України інтенсивно їх скасовує. Загалом, середній відсоток заповідних територій у світі – близько 12% від загальної площі країн. В Україні ж заповідано лише 6% її території. Це дуже низький рівень, який є ознакою байдужості керівництва країни до збереження нашого середовища існування.

Екологи вказують не тільки на ліквідацію уже існуючих національно-природних парків, а й на значне сповільнення у створенні нових. Ситуація погіршилася і тим, що під час останньої адміністративної реформи була ліквідована Державна служба заповідної справи, яка опікувалася заповідними територіями України.

У зв'язку із появою стількох проблем у природно-заповідній галузі, представники громадських екологічних організацій закликають Президента України створити державний орган, який керуватиме заповідними територіями та вестиме плідну роботу щодо створення нових заповідників та нацпарків

Екологічні організації України, зокрема, Національний екологічний центр України, підготували відкриті листи до Президента України із вимогою поновити роботу Державної служби заповідної справи України.

2011 р.

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ ФУНКЦІОНУВАННЯ ЧОРНОБИЛЬСЬКОГО РАДІАЦІЙНОГО БІОСФЕРНОГО ЗАПОВІДНИКА

(М.П. Стеценко)

В українському законодавстві категорії «радіаційно-екологічний біосферний заповідник» у природно-заповідному фонді не існує. Є біосферний заповідник.

Відповідно до статті 17 Закону України «Про природно-заповідний фонд» біосферні заповідники створюються на базі природних заповідників, національних природних парків з включенням до їх складу територій та об'єктів природно-заповідного фонду України і включаються в установленому порядку до Всесвітньої мережі біосферних резерватів у рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».

Все інше не є компетенцією Мінприроди. А радіологічний контроль, полігони, могильники, зони і т.д. скоріше відносяться до компетенції МНС, дирекції зони ЧАЕС, МВС та інших спеціальних структур.

У проекті підготовленого Указу Президента «Про створення Чорнобильського радіаційно-екологічного біосферного заповідника» підкреслено, що він створюється не тільки для збереження залишків природних комплексів Полісся, але й для забезпечення підтримки та підвищення бар'єрної функції зони відчуження, стабілізації гідрологічного режиму та реабілітації території, забрудненої радіонуклідами.

Виходить, 30 років, які минули після аварії на ЧАЕС, ці функції були покладені на службу охорони зони, міліцію, підрозділи радіологічного контролю, які закривали очі на вивіз із зони забруднених речовин, металу, залишеної техніки, лісу...

Фактично керівництво цих структур, які утримувались за державні кошти, створило корупційні схеми наживи під дахом «пропускнуго режиму», і тепер всю відповідальність вони намагаються «спихнути» на новостворений біосферний заповідник.

На цей заповідник планується перекинути і «стабілізацію гідрологічного режиму, реабілітацію територій, забруднених радіонуклідами». Цей напрямок роботи в зоні з 1990-го року взагалі залишається поза увагою. Впровадження технології очищення і дезактивації радіоактивних ґрунтів, яку запропонував «Техноцентр», не отримало фінансової підтримки і як ідея померла. Аналогічна доля спіткала і план завершення ліквідації сховищ, розташованих за межами зони відчуження. Більше 50 сховищ із радіоактивними відходами чекають на вирішення своєї долі. Існуючі сучасні структури, мабуть, чекають на створення біосферного заповідника, щоб повісити це на призначеного «свіженького» директора.

Можна перераховувати десятки проблем, які існують сьогодні в зоні відчуження аварії на ЧАЕС і згадуються, на жаль, лише під час поїздок посадових осіб до зони в сумні ювілейні дати трагедії. В ці дні, як правило, обіцяють чимось допомогти, запропонувати чергові проекти. Щось схоже нагадує й ця ідея створення радіаційно-екологічного біосферного заповідника.

Незважаючи на адміністративні реформи, кадрові перестановки, реорганізацію і ліквідацію управлінських і спеціальних структур, ефективність їх роботи в зоні відчуження та виконання покладених державою функцій не піддаються критиці. Очевидно, спроба створити біосферний заповідник не що інше, як надія дирекції зони отримати з пустого державного бюджету кошти на його утримання і директора, який буде хлопчиком для биття. Ще одна надія, мабуть, в залученні коштів з міжнародних організацій на моніторинг у біосферному заповіднику. Не було і не буде.

До речі, автори ідеї створення подібної установи не є піонерами. Задовго до аварії на ЧАЕС в колишньому Радянському Союзі був створений засекречений «атомний заповідник». У далекому Челябінську-Х на підприємстві «Маяк», яке виробляло в ті часи атомну і водневу зброю, трапилась технологічна аварія з викидом на прилеглу територію радіоактивних речовин.

У ті часи було досить просто засекретити таку подію і створити закритий «атомний заповідник», на території якого велись науково-дослідні програми, опрацьовувались технології отримання сільгосппродукції тощо.

У 1986 році за спеціальним дозволом з Москви я вивчав, з виїздом на місце, діяльність цієї установи, її структуру, матеріально-технічне постачання, фінансування, основні напрямки наукової діяльності колективу заповідника.

Комісія з ліквідації аварії на ЧАЕС на одному із засідань прийняла рішення про створення заповідників у зоні відчуження у віданні Держкомприроди Білорусії та України. Рішення цієї комісії в ті часи не обговорювалось, а виконувалось день в день. На території Білорусі відразу був створений Поліський державний радіоекологічний заповідник. У Держкомприроди України питання підготовки пропозицій було доручено мені, що й було причиною мого відрядження в Челябінськ-Х. Пам'ятаю навіть чисельність працівників проєктованого заповідника – 350 чоловік. Але голова Держкомітету Д.Й. Проценко (нині покійна) свою доповідь побудувала на екологічній і соціально-економічній недоцільності створення в цій зоні природного заповідника. Її союзником був Президент НАНУ П.Є. Патон. Уряд підтримав цю пропозицію і звернувся в Москву з рекомендаціями створити радіологічний полігон в системі Мінатоменерго чи в іншій структурі союзного підпорядкування, яка принесла це лихо на нашу землю, для ліквідації наслідків аварії.

Серед головних аргументів «проти» були вказані дані про те, що до радіоактивного забруднення природні екосистеми в цьому регіоні не відповідали критеріям категорії «природний заповідник». Учені це підтвердили.

Наступне. Створення на сплюндрованій «мирним атомом» землі порушувало всі принципи і парадигми територіальної охорони природи, формувало лише ілюзію розвитку національної системи територій і об'єктів заповідного фонду. Цю точку зору підтримали десятки докторів і кандидатів наук – екологів, авторитетів у заповідній справі. Вони покликали владні структури виключити зони екологічних катастроф та радіологічні пустелі із заповідного фонду як такі,

що суперечать самому розумінню заповідників в якості еталонів недоторканої природи. Такі зони можуть розглядатись виключно як експериментальні радіоекологічні полігони.

І нарешті, в ті часи, звичайно, ніхто не чекав такого швидкого розпаду імперії, а створення цього заповідника в підпорядкуванні Держкомприроди розцінювалась як спроба Москви звалити на республіканський бюджет вирішення більшості проблем катастрофи на далеку перспективу.

З тих часів минуло вже 30 років. Екологи спостерігають стабільні самовідновлювальні природні процеси. Відбувається постійне зменшення кількості радіонуклідів, які забруднили довкілля після вибуху четвертого реактора на ЧАЕС. За законами ядерної фізики за ці роки сумарна активність радіонуклідів зменшилась удвічі за рахунок розпаду цезію і стронцію, в чотири – плутонію.

Після здобуття незалежності, в 1992 році був прийнятий Закон «Про природно-заповідний фонд», у якому була затверджена нова категорія – «біосферний заповідник». За статусом це природоохоронна, науково-дослідна установа міжнародного значення. Саме з цих позицій ми маємо всі законодавчі та екологічні підстави розглядати питання негайного створення Поліського (або Середньо-Поліського) біосферного заповідника. До його складу мають увійти створений Дніпровсько-Тетерівський національний природний парк (колишня вотчина Януковича), природно-заповідні об'єкти в Київській і Житомирській областях. Науковці мають детально обстежити всі території, які мають природну цінність для включення їх у майбутній біосферний заповідник. Необхідно відкинути можливість включення до складу цього заповідника всіх об'єктів, проблемами яких мають займатись дирекція зони, радіологічні служби, міліція. Потрібно уважно розглянути території, які найближчим часом будуть рекомендовані для включення до сільського і лісового господарства тощо.

Щоправда, ця екологічна парадигма створення біосферного заповідника на сучасному етапі навряд чи отримає підтримку в уряді.

2016 р.

ПИТАННЯ НЕУЗГОДЖЕНИХ ДІЙ ІЗ ПРИРОДООХОРОННИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ПІД ЧАС НАВЧАНЬ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

(М.П. Стеценко)

Роль заповідних природних територій у збереженні біологічного різноманіття, підтриманні природної рівноваги і екологічної стійкості планети і біосфери в цілому величезна і принципово незамінна.

Природно-заповідний фонд України, який налічує понад 8100 територій та об'єктів із загальною площею суходолу більш як 4,2 млн га, є складовою Європейської екологічної системи і охороняється законодавством України як Національне природне надбання.

В останні роки заповідна справа, як одна з найважливіших природоохоронних галузей, переживає глибоку системну кризу, що може призвести до втрати найважливішого каркасного блоку та організаційної системи охорони природи.

На стан збереження заповідного фонду негативно вплинула інтервенція бандитських формувань на Донбас та анексія Криму Росією.

В зону дій АТО потрапили сотні заповідних природних територій. Серед них біосферні заповідники «Асканія-Нова» та Чорноморський, національні природні парки Азово-Сиваський, «Олешківські піски» в Херсонській області; відділення Українського степового природного заповідника, Луганський природний заповідник, національні парки «Святі гори» та «Меотида» в Донецькій та Луганській областях та ряд інших заповідних територій.

Останнім часом мають місце непоодинокі випадки неузгоджених з природоохоронним законодавством дій військових підрозділів Збройних Сил України на територіях заповідних об'єктів у зоні АТО. В основному це переміщення військової техніки, учбові і бойові стрільби, організація масштабних навчань, спроби вилучення земель природно-заповідного фонду під організацію полігонів тощо.

Так, відповідно до Указу Президента України в 2010 році, з метою збереження цінних природних комплексів та історико-культурних об'єктів Північного Причорномор'я, був створений на площі понад 8 тисяч гектарів національний природний парк (НПП) «Олешківські піски» в Херсонській області.

З жовтня місяця цього року частину території НПП «Олешківські піски» Міноборони України використовує як «полігон» для проведення бойових стрільб з усіх видів зброї. Фактично діяльність цього полігону не узгоджується із існуючим природоохоронним законодавством,

нормативно-правовими актами надання земельних ділянок для користування, в т.ч. і для військових потреб (матеріали додаються).

Без узгодження з дирекцією біосферного заповідника «Асканія-Нова» військові підрозділи неодноразово порушували режим охорони заповідного степу та зоопарку.

Цей та інші факти неузгоджених дій військових підрозділів у межах заповідних територій не тільки порушують чинне природоохоронне законодавство, але й призводять до непотрібних, у цих умовах, конфліктів між керівництвом заповідних установ і військовими, загострень відносин з науковцями та природоохоронною громадськістю.

Громадянське суспільство розуміє і повністю підтримує усі зусилля держави по розбудові сучасних збройних сил як головного гаранта незалежності і територіальної цілісності нашої Батьківщини. Для цього необхідно буде створювати нові військові полігони, навчальні центри, бази тощо.

Тому, вважали б за доцільне спільно з Мінприроди та іншими зацікавленими міністерствами, відомствами, громадськістю розглянути та узгодити перспективну програму розвитку цієї важливої інфраструктури в системі розбудови Збройних Сил, щоб максимально врахувати збереження національного природного надбання від шкідливої дії військової діяльності на їх території.

Національна заповідна система територій і об'єктів – надбання, яке ми зобов'язані зберегти, примножити і передати прийдешнім поколінням.

2015 р.

**КЕРІВНИК ДЕРЖЛІСАГЕНТСТВА УКРАЇНИ
ХРИСТИНА ЮШКЕВИЧ РАЗОМ З ДИРЕКТОРОМ ОДІОЗНОГО
«КЕДРА» ГОРДІЙЧУКОМ САБОТУЮТЬ ОРГАНІЗАЦІЮ
ДНІПРОВСЬКО-ТЕТЕРІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПАРКУ
І ВВОДЯТЬ В ОМАНУ ГРОМАДСЬКІСТЬ
(В.Є. Борейко)**

Публікуємо докази саботажу виконання Указу Президента України № 1129/2008 від 1 грудня 2008 р. «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1129/2008>) державним чиновником високого рангу, керівником Держлісагентства України Христиною Юшкевич та директором створеного Януковичем і його братвою Товариства мисливців і рибалок «Кедр» Гордійчуком. Ці двоє

не виконують і вимогу Майдану: поставити хрест на організації вбивства тварин заради розваги в Сухолуччі і створити там національний парк.

Для цього вони використовують відомий своєю ефективністю інструмент – брехню і провокацію.

Так, Юшкевич пише, що створення національного парку зробить неможливим здійснення господарської діяльності, що викличе соціальну напругу серед місцевого населення. Це або відверта брехня або кричуща безграмотність. Здійснення господарської діяльності в господарській зоні нацпарків (а господарська зона в Дніпровсько-Тетерівському нацпарку буде займати близько 50% території), дозволено ст. 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>). Юшкевич, яка позиціонує себе як юрист, не завадило б знати закони України. Але видно, що вона не тільки поганий керівник лісової галузі, але і безграмотний юрист.

Далі Юшкевич пише про те, що її агенство управляє майном даного лісомисливського господарства і з нею не погодили управління цим майном. Так ніхто відбирати майно у Дердлісагенства не збирається, так як Дніпровсько-Тетерівський нацпарк буде створений у підпорядкуванні Держлісагенства України. Користуючись відвертою зухвалістю і погрозами, Юшкевич змусила директора Дніпровсько-Тетерівського лісомисливського господарства відкликати своє погодження на створення нацпарку.

У такому ж стилі відвертого маніпулятора законами і провокатора діє директор «Кедра» Гордійчук. 6 липня 2016 р. він розіслав масу листів за різними адресами, в яких лякає творців нацпарку судом і заявляє, що його «Кедр» – перший користувач природних ресурсів. Однак, це вигадано Гордійчуком. Київська облрада в 2012 р. передала «Кедру» на 49 років не ліс, не фауну, не корисні копалини або інший природний ресурс, а мисливські угіддя, які ніколи не були і не є природним ресурсом, а визначено, згідно ст. 1 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» всього лише місцем, де можуть перебувати мисливські тварини (<http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1478-14>).

Що ж стосується полювань, то вони тут взагалі не можливі, так як великі ділянки Дніпровсько-Тетерівського лісомисливського господарства (Сухолуччя) були піддані радіоактивному забрудненню. Так, 14 тис. га має забруднення до 20 кі/км. кв. і тому мисливські тварини, що мешкають тут, можуть мати радіоактивне м'ясо. Відомо, що Янукович, полюючи тут, тварин тільки вбивав, але їх м'ясо не їв. Тому «Кедр» давно пора закрити, так як організовуючи полювання він, по суті, торгує радіоактивним м'ясом.

Що стосується шантажу Гордійчука з приводу того, що надмірна чисельність мисливської фауни може завдати шкоди лісовому

господарству та присадибним ділянкам місцевого населення, то в майбутньому національному парку потрібно, по-перше, завести вовків, і по-друге, відловити зайвих кабанів та оленів і продати їх у мисливські господарства. І питання буде вирішено.

Цікаво, що в той же день, 6 липня 2016 р., коли Гордійчук розіслав свої скарги, з кількох сіл, що знаходяться на території Дніпровсько-Тетерівського лісомисливського господарства, пішло по різних адресах 4 листи, надрукованих під копірку і підписаних місцевими жителями, неосвіченими у правовому відношенні. Ці листи, скоріше за все, були організовані працівниками «Кедра» за наказом Гордійчука. Ці листи також повні зухвальства. Наприклад, їх автори пишуть, що, нібито, в національному парку будуть заборонені рубки, так як вони заборонені Київоблрадою на території ПЗФ. Це брехня, так як Київоблрада заборонила, по-перше тільки суцільні рубки (а вибірково рубати ліс можна), а по-друге, заборонила рубки тільки в об'єктах ПЗФ місцевого значення (<http://ecoethics.ru/zakarpatskiy-i-kievskiy-oblastnoy-sovetyi-zapretili-v-svoih-oblastyah-rubki-v-obektah-pzf/>).

А національний парк відноситься до об'єкту ПЗФ загальнодержавного значення, де такі рубки не заборонені. Тому заява з приводу заборони рубок невірні. Далі мешканці пишуть, що після створення національного парку вони не зможуть випасати худобу та заготовляти сіно, мовляв, це заборонено законом. Знову неправда. Здійснення господарської діяльності в господарській зоні нацпарків, (а господарська зона в Дніпровсько-Тетерівському нацпарку буде займати близько 50% території), дозволено ст. 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (<http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-12>).

Національні парки – не природні заповідники, де дійсно заборонена господарська діяльність. Режим у нацпарках дуже м'який. Що ж стосується фінансування нового нацпарку, то тут також нема чого боятися, бо він буде фінансуватися з держбюджету, як і Дніпровсько-Тетерівське лісомисливське господарство, і гроші, які при Януковичі йшли на організацію царських полювань, тепер будуть йти на організацію відпочинку населення і охорону природи. Більш того, від створення нацпарку в першу чергу виграють саме місцеві жителі, так як вони тепер зможуть заробляти на організації відпочинку киян і гостей столиці.

Але, якщо неосвічених у правовому відношенні сільських жителів ще можна зрозуміти і пробачити, то ось керівника лісової галузі України Юшкевич та директора «Кедра» Гордійчука зрозуміти і пробачити не можна. Їх слід покарати за нахабний саботаж Указу Президента України, спритну підлу провокацію і дезінформацію.

2016 р.

**ДЕПУТАТИ ВИРІШИЛИ ЗНИЩИТИ «АСКАНІЮ-НОВУ»
ТА ДОЗВОЛИТИ «ЦАРСЬКІ ПОЛЮВАННЯ»
(П.С. Тестов)**

7 лютого 2017 року, Верховна Рада України прийняла у другому читанні законопроекти №2023 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі)» та №2604 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо імплементації європейських екологічних норм про охорону середовища рідкісних видів тварин і рослин)».

Не зважаючи на гарні «європейські» назви ці законопроекти де-факто запроваджують в Україні радянську систему т.з. «абсолютної заповідності».

Основний принцип цієї системи – максимальне обмеження людського втручання в природу і охорона територій, а не конкретних видів. На жаль, у сформованих під антропогенним впливом екосистемах це призводить до втрати біорізноманіття. Про загрози впровадження «абсолютної заповідності» в умовах України неодноразово попереджували провідні науковці, наприклад доктори біологічних наук, завідувач відділу геоботаніки та екології Інституту ботаніки ім. М.Г. Холодного НАН України Яків Дідух та директор Інститут зоології ім. І.І. Шмальгаузена НАН України (<http://gazeta.dt.ua/.../absolyutna-zapovidnist-vs-lyudina-.h>).

Сучасні світові підходи до охорони природи, навпаки, базуються на природоохоронному менеджменті і регуляційних заходах.

Наприклад, підписавши Угоду про Асоціацію із ЄС, Україна зобов'язалася виконати вимоги Директиви Ради СЕС 92/43 від 21 травня 1992 року «Про збереження природних оселищ та видів природної фауни і флори», зокрема, в частині підтримання біорізноманіття через збереження природних оселищ та видів природної фауни й флори (ст. 2 Директиви). При цьому під «збереженням» згідно з п. (е) та (і) ст. 1 цієї Директиви мається на увазі «організація низки заходів, які необхідні для підтримання або відновлення природних оселищ та популяцій видів природної фауни й флори у сприятливому стані».

Так само стаття 2 конвенції «Про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі», до якої апелюють автори законопроекту каже: «Договірні Сторони вживають необхідних заходів для підтримання популяцій дикої флори та фауни на такому рівні або для

приведення їх до такого рівня, який відповідає, зокрема, екологічним, науковим і культурним вимогам, та враховують при цьому економічні та рекреаційні вимоги, а також потреби підвидів, різновидів чи форм, що знаходяться під загрозою на місцевому рівні».

На жаль, прийняті законопроекти прямо забороняють окремі заходи з підтримки та відновлення оселищ та популяцій флори та фауни.

Зокрема, законопроектом 2023 забороняється в заповідниках, заповідних зонах національних парків механізоване сінокосіння та біотехнічні заходи. Зважаючи на великі площі цих територій, прокосити вручну їх нереально. Це призведе до деградації степових та лучних екосистем, про що зокрема неодноразово вказували науковці (<http://pechenegy.org.ua/ru/node/1231>).

У тому числі під загрозою опиняється одна з «візитних карток» України – біосферний заповідник «Асканія-Нова» (<http://pechenegy.org.ua/ru/node/1129>).

Заборона біотехнічних заходів, у свою чергу, призведе до неможливості підтримання на належному рівні популяцій окремих видів фауни, як, наприклад, колоніальних поселень водоплавних та прибережних птахів на островах Тендрівської та Ягорлицької заток у Чорноморському біосферному заповіднику.

Якщо подивитись на приклад наших західних сусідів поляків, то у них в законі немає аналогічних обмежень і допустимість того чи іншого регуляційного заходу (до якого відноситься сінокосіння) визначається на рівні кожного окремого заповідного об'єкту.

Наприклад, в Пенінському національному природному парку дозволяється сінокосіння в усіх зонах, зокрема і в зоні «суворої охорони», яка є аналогом нашої заповідної зони (http://www.pieninypn.pl/.../Plan_Ochrony_Pieninskiego_Parku_N).

У свою чергу законопроектом 2604 дозволяється проведення в заповідниках та заповідних зонах «вибіркового діагностичного відстрілу диких тварин для ветеринарно-санітарної експертизи». Доцільність цих заходів є сумнівною, бо діагностичні відстріли здійснюються задля оцінювання епізоотичної ситуації та вивчення стану захворювань мисливських тварин. Всі заповідники ведуть наукові дослідження, спостерігають за захворюваннями тварин, у деяких видів захворювання можна визначити без відстрілу по наслідкам життєдіяльності тварини. Крім того, більшість заповідних зон мають невеликі площі. Тому індивідуальні ділянки мисливських тварин виходять за їх межі і в разі

крайньої необхідності тварин, що мешкають на заповідних територіях, відстріляти можна і за їх межами.

Діагностичний відстріл може проводитися і в мисливське міжсезоння, рішення про його проведення приймаються місцевими адміністраціями і їх проведення практично ніколи не контролюється екоінспекцією. Практика свідчить, що завдяки усьому цьому дуже часто під виглядом таких відстрілів проводяться «царські полювання» можновладців. І є ризик поширення даної практики і на заповідники.

Тому, вищеозначені законопроекти не мають нічого спільного з європейськими принципами охорони природи і більше того, у випадку їх впровадження вони призведуть до неможливості в повній мірі реалізувати зобов'язання України згідно з «Угодою про Асоціацію з ЄС» та Конвенцією 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі.

ЕПЛ звернулась до Президента України Петра Порошенко з пропозицією накласти вето на ці два законопроекти.

2017 р.

**В НАЯВНИХ УМОВАХ АБСОЛЮТНА ЗАПОВІДНІСТЬ –
ЦЕ НЕ ОХОРОНА СТЕПІВ. ЦЕ ПІДТРИМКА ПЕРЕТВОРЕНЬ
НА ДІЛЯНКАХ, ДЕ БУВ СТЕП!**

(Д.А. Шабанов)

7 лютого 2017 року Верховна Рада України прийняла у другому читанні законопроекти №2023 і №2604, які викликали не тільки суперечки, але обурення фахівців. У чому справа? По-перше, спірні законопроекти призвані привести українське природоохоронне законодавство у відповідність до європейського законодавства. По-друге, ці законопроекти базуються на ідеї абсолютної заповідності. На жаль, не усім зрозуміло, що одне виключає інше. Розберемося в цьому.

У заповідниках охороняють природні екосистеми. Чому? Тому що вони зникають, найчастіше – внаслідок людської діяльності. Головні типи екосистем України – це ліси та степи. Важливість охорони лісів зрозуміла усім. Лісів в нас менше, ніж треба, але чимало. Зі степом ситуація набагато гірша.

Степ – це екосистема, яку створюють посухостійкі трави. Внаслідок нестачі води органічна речовина в степу розкладається дуже повільно, і наслідок цього є надзвичайна родючість степових ґрунтів. Саме

стеги створили славнозвісні українські чорноземи, і саме через них ми розорали стеги майже повністю! У посушливих умовах степу важливу частку рослинних залишків мають розкладали копитні. Які? Ще кілька століть тому це були тарпани – дикі коні. Людина винищила тарпанів: останні зникли на початку ХІХ століття. Пізніше степ підтримувався випасом сьїської худоби.

Зараз від степів лишилися невіддя. Ці клаптики степу потрапили до природоохоронних територій. Чи маємо ми їх охороняти? Звісно, маємо. Хто збереже українській степ, якщо не ми? Як їх охороняти? Європейський підхід полягає в тому, щоб впроваджувати на ділянках степу такі заходи, щоб цей степ зберегти. Ідея абсолютної заповідності, навпаки, стверджує, що ці ділянки мають розвиватися поза всяким впливом людини.

«Абсолютна заповідність» звучить привабливо. Але, що буде відбудуватися на абсолютно заповідній ділянці? На кожній по-своєму. Але, у поширених випадках? Тарпани на ній не з'являться в ніякому разі. Якщо ми будемо охороняти цю ділянку за європейськими нормами, ми створимо на ній такий режим, якій буде сприяти її збереженню. Можливо це буде випас, можливо це буде сінокосіння. У кожному випадку треба буде вирішувати незалежно від усіх інших. Але згідно з прийнятими Радою законами і випас, і сінокосіння заборонені! Дозволено лише ручне сінокосіння. У заповідників немає на це штатів? Депутатів це необхідно.

Якщо степові ділянки у режимі абсолютної заповідності залишаться без регуляторних впливів, у тому числі без випасу, сінокосіння та іншого, що іноді може бути потрібним, більшість з них перетвориться на чагарники або накопичить стільки сухої органіки, що безворотно буде пошкоджено пожежами. Самовідновлення степу у деяких випадках можливо, але воно можливо в тому разі, якщо ці ділянки зберегли необхідну для цього флору і фауну (це майже ніде не спостерігається) і що вони мають достатній розмір (цього також практично ніде немає в нашій країні). У наявних умовах абсолютна заповідність – це не охорона степів. Це підтримка перетворень на ділянках, де був степ! В інших умовах абсолютна заповідність може працювати: є країни, є природоохоронні території, де абсолютний заповідний режим буде дуже сприятливим. У кожному разі треба вирішувати окремо!

Що ми робимо з людиною, яка не здатна сама протистояти хворобі? Надаємо медичну допомогу. Комусь потрібно забезпечити повний спокій, комусь – лікувальну фізкультуру. Одним треба знижувати

тиск, іншим – підвищувати. У кожному окремому випадку це вирішує лікар, залежно від стану хворого. Ми маємо охороняти екосистеми тому, що вони також хворі, вони не можуть самі себе підтримувати. І те, як це робити, мають вирішувати фахівці у кожному окремому випадку, а не депутати у Раді загалом для усієї країни. Винаходити велосипед нема потреби – саме в цьому і полягає європейський підхід. Нові закони руйнують не лише охорону степу.

У першому нашому заповіднику, в «Асканії-Новій», з початку минулого віку зберігається всесвітньо відома колекція екзотичних копитних. Це окремий об'єкт охорони. Тепер підтримка її існування заборонена.

У Чорноморському біосферному заповіднику гніздівлі зникаючих видів птахів руйнують ворони та маргини. Вони кормляться на сміттєзвалищах, вони підняли свою чисельність. Але за новими нормами ми не маємо права захищати від них пташенят тих видів, які можуть зникнути. На кожній заповідній території – свої проблеми.

Слід враховувати, що фахівці, які будуть планувати режими охорони, можуть зловживати своїми можливостями. Це буває. Як цьому запобігти? Відкритістю під час обговорення режимів та контролем за ними! Але якщо ви припустите, що автори двох законів думали саме про це, ви помиляєтеся. Забороняючи підтримку стану екосистем, що охороняються, закони несподівано дозволили «діагностичні відстріли» так звані на заповідній території. Внаслідок розміру наших заповідників, проводити відстріли на їх території загалом немає потреби. Навіщо ж дозволяють таке грубе порушення режиму абсолютної заповідності? Єдине припущення логічне, що такі відстріли можуть бути прикриттям для «царських полювань», які наші можновладці люблять.

Нам дійсно потрібні нові природоохоронні закони. Але вони мають пройти справжню наукову експертизу і в Україні є організації, які можуть її забезпечити. Це інститут ботаніки, інститут зоології Академії наук, це справжні університети (як Харківський, Каразинський, де ми розмовляємо). Лише науково обґрунтовані закони можуть дати змогу на кожній природоохоронній території зберегти те, для охорони чого цю територію створено. Відносно прийнятих законів слід просити Президента України, щоб він застосував своє право вето. Так я розумію.

2017 р.

Фото на згадку учасників Всеукраїнської наради із розвитку заповідної справи в Україні з Президентом України В.А. Ющенком (с. Гаївка Шацького району Волинської області, 2009 р.).

На комітетських слуханнях у Верховній Раді України обговорюються проблеми збереження природно-заповідного фонду (м. Київ, 4 лютого 2015 р.).

**ЕКОЛОГІЧНО ШКІДЛИВИ
ДЛЯ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ
ЗАКОНИ ТА ЗАКОНОПРОЕКТИ ТРЕБА ПЕРЕГЛЯНУТИ
(В.С. Гавриленко)**

Останній час наукова і природоохоронна спільнота вкрай стурбована розгорнутою окремими громадськими організаціями, що прикриваються гаслом природоохорони, кампанії проти науково розроблених і законодавчо затверджених засад заповідної справи нашої держави, спрямованої на збереження біологічного і ландшафтного різноманіття, що стає перешкодою для повноцінного функціонування об'єктів природно-заповідного фонду та виконання міжнародних біологічних програм, стороною яких є Україна.

Це здійснюється шляхом відвертого ігнорування результатів наукових досліджень профільних академічних інститутів, біологічних факультетів університетів, природних і біосферних заповідників, що мають напрацювання з питань заповідної справи і столітні ряди спостережень динамічних природних процесів.

Не припиняється безпрецедентна пропаганда російського походження ідеї абсолютної заповідності як єдиного напрямку в заповідній справі, що за ціле століття з часу оприлюднення не знайшла практичного доказу можливості реалізації на малих територіях, у неповночленних екосистемах.

В країні існує дилетантська опозиція професійним науковим поглядам на заповідну справу, яка пропагує «кабінетні» погляди на природні процеси, що відбуваються на обмежених заповідних територіях, продукує нереальні проєкти та законодавчі ініціативи, цілком ігнорує складні соціально-економічні та політичні умови, у які потрапили сьогодні не тільки заповідні об'єкти, але й уся країна.

При цьому робиться все, щоб заповідні території перестали вести належну еколого-просвітницьку роботу, зупинили наповнення спеціального фонду установ, протиставили заповідність інтересам населення, що проживає в зонах природних, біосферних заповідників і національних природних парків.

Прийняття Верховною Радою України 7.02.2017 р. у другому читанні Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо виконання Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі), реєстрац. № 2023, ініціатори законопроекту – Дзюблик Павло Володимирович, Дирів Анатолій Борисович, Єднак Остап Володимирович, Ленський Олексій Олексійович є необачним наслідком указаних дій.

Даною редакцією Закону України «Про Природно-заповідний фонд України» серед іншого заборонені «біотехнічні заходи та сінокосіння механізованими засобами». Натомість, викошування рослинності з біотехнічною та протипожежною метою традиційно здійснюється у межах природоохоронних територій України, згідно з лімітами та дозволами на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затвердженими Міністерством екології та природних ресурсів України і обласними департаментами екології та природних ресурсів.

З наукової точки зору – це обґрунтовано тим, що більшість природних заповідних територій України в минулому зазнали значного впливу людини, їх екосистеми, здебільшого, є неповночленими, що обмежує можливості природної саморегуляції та спонтанного розвитку. У сучасній структурі заповідних територій значну площу займають похідні екосистеми, у минулому трансформовані людиною, а тому, для прискорення відновлювальних процесів, вони потребують застосування регуляційних заходів, перелік і ступінь яких мають визначатись на основі глибокого наукового аналізу, планування, послідовного здійснення та постійного контролю, з обов'язковим включенням передбачених регуляторних заходів до проекту організації території та охорони природних комплексів.

Ідеологічні натхненники даної редакції закону не розуміють загальної суті проблеми. Виходячи з апологетики абсолютної недоторканості природоохоронних територій степу, що, фактично, ігнорує зрізаність екологічної піраміди, абсолютно-заповідний режим, який номінально виключає регуляцію, стає потужним регуляторним фактором, долаючи за силою та масштабами традиційні способи регуляції чи оптимізації степових екосистем – випас або сінокосіння.

У підсумку, ефект «невтручання» у разі перебільшує небажані наслідки регуляції! При цьому, не завадить і розуміння, що боротись треба з конкретними проявами корупції у природоохоронній сфері, а не приписувати кримінальні риси окремим регуляторним заходам та регуляції загалом. Впровадження поліваріантної системи природокористування, що абсолютно не заперечує варіанти жорсткої охорони, але допускає регуляторні заходи у проблемних зонах з метою збереження зонального біологічного та ландшафтного різноманіття, вбачається на сьогодні єдиним виходом, щоб не споглядати дистанційно за процесами зникнення біоти.

Попри означену наукову необґрунтованість прийнятих змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» ми стикаємось з цілою низкою інших проблем юридичного характеру.

Для наочності процитуємо прийняті зміни до абзацу четвертого частини першої статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», викладені у такій редакції (заборонені заходи у природних заповідниках):

«мисливство, рибальство, лісокультурні роботи, рубка дуплястих дерев, всі види екскурсій, крім пішохідних, біотехнічні заходи, сінокосіння механізованими засобами, туризм, інтродукція нових видів тварин і рослин, проведення заходів з метою збільшення чисельності окремих видів тварин понад допустиму науково обгрунтовану ємність угідь, збирання колекційних та інших матеріалів, крім матеріалів, необхідних для виконання наукових досліджень».

Разом з тим, третій абзац частини другої статті 16 даного Закону залишається без змін у прийнятому Законі № 2023 і допускає здійснення протипожежних і санітарних заходів.

Наголосимо, що терміни «біотехнічні заходи» і «санітарні» у Законі не визначені. Однак, у загальноприйнятому розумінні біотехнія є комплексом заходів для покращення стану популяцій або угідь; санітарія – це система заходів, що забезпечують профілактику різних захворювань. Таким чином, у природоохоронному контексті біотехнічні та санітарні заходи передбачають оптимізацію стану екосистем, при цьому санітарні заходи – це елемент біотехнії, частина цілого, оскільки профілактика захворювань безпосередньо сприяє покращенню стану популяцій та угідь. У підсумку отримуємо правову колізію: поточною редакцією абзацу четвертого частини першої статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» біотехнічні заходи заборонені, а третій абзац частини другої статті 16 залишився без змін і допускає здійснення санітарних заходів – частини того, що заборонене у цілому.

Більше того, змінена редакція безглузда з точки зору формальної логіки: заборонені біотехнічні заходи у цілому, і через кому перелічені окремі форми цих біотехнічних заходів – сінокосіння, інтродукція (що не обходиться без біотехнії), заходи зі збільшення чисельності, рубка дуплястих дерев.

На додачу ще один парадокс: заборонене «сінокосіння механізованими засобами», отож можна подумати, що у рамках Закону лишається сінокосіння у ручний спосіб. Проте, оскільки сінокосіння загалом належить до категорії біотехнічних заходів, то воно заборонене з огляду на прийняту заборону «біотехнічних заходів».

З іншого боку, бентежить сам факт ідеї ручного сінокосіння рослинності степу. Це у XXI ст., на фоні європейської інтеграції країни, не кажучи про технологічну складність, а іноді неможливість виконання

даного процесу у сухому степу з пануючою щільнодернинною рослинністю та з огляду на площі у сотні гектар лише при обкосах периметру. Залишилось заборонити поновлення мінералізованих смуг (протипожежних оранок) по межах степу боронами на тракторній тязі!

Ще раз наголосимо, що третій абзац частини другої статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» не змінено і залишено у поточній редакції. Тобто, з метою збереження і відтворення корінних природних комплексів, проведення науково-дослідних робіт та виконання інших завдань у природному заповіднику відповідно до проекту організації його території та охорони природних комплексів допускаються, серед іншого, протипожежні заходи. Останні традиційно здійснюються у формі утримання у належному стані мінералізованих смуг та протипожежних прокосів по периметру заповідних зон. Однак, наразі прокоси периметру (у ручний спосіб) дозволені як протипожежні заходи, але заборонені у формі «сінокосіння механізованими засобами» і заборонені загальною, бо побічним продуктом є сіно, отже це сінокосіння, що заборонене разом з усіма іншими біотехнічними заходами. І це не лише правова невизначеність, це брак здорового глузду.

Аналогічна ситуація із рубками дуплястих дерев, забороненими згідно з поточною редакцією абзацу четвертого частини першої статті 16 Закону України «Про природно-заповідний фонд України». Але це по суті санітарний захід, що допускається у рамках третього абзацу частини другої статті 16 даного Закону.

Наступна похідна проблема даної редакції Закону. До традиційних біотехнічних заходів належить підгодівля диких тварин взимку і виставляння солі тощо. Це відтепер у межах територій природно-заповідного фонду заборонено. Як бути у ситуації з критичними, надскладними погодними умовами і недоступністю підножного корму? Просте питання: куди подітись тваринам? Там, де є їжа – в сусідні мисливські господарства та угіддя. Це, щонайменше, не сприятиме заявленому у назві Закону виконанню Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних середовищ існування в Європі.

У прикінцевих положеннях зазначено, що даний Закон набирає чинності з дня його опублікування. Це при тому, що природоохоронні установи уже отримали на 2017 р. ліміти та дозволи на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду, затверджені Міністерством екології та природних ресурсів України і обласними департаментами екології та природних ресурсів, де передбачені або уже реалізуються біотехнічні заходи.

Вимога про забезпечення Кабінетом Міністрів України, міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади нормативно-правових актів у відповідність із прийнятим Законом, ставить реалізацію положень даного Закону у залежність від прийняття у майбутньому підзаконних нормативно-правових актів. Це паралізує діяльність природоохоронних установ на невизначений термін!

Загалом, елементарна некомпетентність і необізнаність ініціаторів описаних змін вражає. Приймати документи з такою якістю підготовки на найвищому законодавчому рівні просто ганебно.

Зазначимо, що даний Закон України про внесення змін до деяких законодавчих актів України (щодо виконання Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі), реєстрац. № 2023 наразі безпосередньо пов'язаний з іншим прийнятим Законом та законопроектами, винесеними на розгляд Верховної Ради України: Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо імплементації європейських екологічних норм про охорону середовища рідкісних видів тварин і рослин» (реєстр. № 2604), Проект закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо покращення раціонального користування тваринним та рослинним світом) (реєстр. № 5621) та Проект закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо охорони фауни та флори згідно з міжнародними угодами» (реєстр. № 3445).

Причому, усі перелічені чотири закони та законопроекти, серед іншого, вносять зміни до однієї статті 16 чинного Закону України «Про природно-заповідний фонд України»! Це абсолютно ірраціональний підхід до реалізації законодавчих ініціатив у галузі охорони природи! На сьогодні прийняті Закони № 2023 і № 2604 та згадані законопроекти № 5621 і № 3445, що лише розглянуті у першому читанні, знаходяться в залежності один від одного і прийняття кожного з них, що не гарантується жодним чином!

У зв'язку з викладеними матеріалами звертаємось до Президента України Петра Олексійовича Порошенка з проханням застосувати право вето на ухваленій Верховною Радою України у другому читанні Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (щодо виконання Конвенції 1979 року про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі) (реєстр. № 2023).

2017 р.

ПРИРОДУ ТРЕБА ОХОРОНЯТИ НЕ ВІД ЛЮДЕЙ, А ДЛЯ ЛЮДЕЙ

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ РОЗГЛЯНУТО НА ВСЕУКРАЇНСЬКІЙ НАРАДІ ПІД ГОЛОВУВАННЯМ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ (Ф.Д. Гамор)

9 липня 2009 р. під головуванням Президента України Віктора Ющенка в с. Гаївка Шацького району Волинської області проведено нараду з питань розвитку природно-заповідної справи (в Шацькому національному природному парку).

Мета заходу – розгляд стану реалізації природно-заповідної справи та визначення шляхів вирішення існуючих проблемних питань.

Для вивчення учасникам наради було представлено проект Указу Президента «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні».

Учасники наради обговорили: сучасний стан заповідної справи в Україні; охорону територій та об'єктів ПЗФ, контроль за дотриманням їх режиму; дотримання природоохоронного законодавства на територіях та об'єктах ПЗФ; стан виконання Указів Президента щодо розвитку мережі національних природних парків і заповідників; науково-дослідну діяльність установ ПЗФ; стан забезпечення установ ПЗФ державними актами на постійне користування земельними ділянками.

У нараді взяли участь Міністр охорони навколишнього природного середовища України Георгій Філіпчук, перший заступник Глави Секретаріату Президента Олександр Шлапак, заступник Генерального прокурора Тетяна Корнякова, заступник голови Держкомітету лісового господарства Микола Ведмідь, директор Карпатського біосферного заповідника Федір Гамор, директор біосферного заповідника «Асканія-Нова» Віктор Гавриленко, директор Канівського природного заповідника Микола Чорний, керівники ОДА, науковці тощо.

Президент констатував: «Фінансування заповідної справи в останні три роки скорочується. На мій погляд, це велика вина, перш за все, Уряду, що політика, яка в усьому світі пропагується і має нових прихильників, в Україні здійснюється за протилежним підходом... Таке ставлення до природоохоронної діяльності є недопустимим», – наголосив він. У цьому контексті Віктор Ющенко позитивно оцінив зусилля Міністра охорони навколишнього природного середовища, однак додав, що необхідно забезпечити адекватне ставлення Уряду

до пропозицій Міністерства. Глава держави відзначив, що необхідно забезпечити поліпшення бюджетного фінансування цієї галузі, адже сьогодні лівова частина коштів на утримання заповідників йде на оплату праці.

Звертаючись до голів обласних державних адміністрацій, зробив наголос на тому, що вони мають брати активну участь у розвитку природних заповідників. Президент також доручив керівникам областей опрацювати питання підготовки інформаційно-просвітницьких програм для школярів та студентів.

Президент акцентував увагу на необхідності розширення національної екологічної мережі, адже сьогодні показник заповідності у Європі становить 15%, а в Україні лише 5%. Він нагадав, що у 2008 році доручив Урядові та місцевій владі забезпечити підготовку матеріалів щодо створення нових національних природних парків та заповідників. Указами Президента України передбачено започаткувати 43 нові національні природні парки, розширити території 9 об'єктів природно-заповідного фонду. Також нагадав, що у 2009 році прийнято чотири укази Президента України, якими створено ряд національних природних парків. Глава держави підкреслив, що очікує повного виконання цих указів. Через два місяці Президент має отримати повний звіт із цього питання.

«Не питання, як захистити відповідні масиви від людей. Питання стоїть, як захистити їх для людей, щоб ми пишалися своїм краєм», – сказав Віктор Ющенко. Він констатував, що проекти створення значної частини парків «слабко просуваються через перешкоджання Держкомлісгоспу. Я даю два місяці, щоб ці питання більше не існували», – попередив Президент.

Президент детально проаналізував проблеми процесу розширення території Карпатського біосферного заповідника: «Особливо мене бентежить, що досі не узаконено розширення Карпатського біосферного заповідника. Я б хотів Вас запросити 17 липня піднятися на Говерлу і показав би триста гектарів лісу, унікального лісу, які через Вашу бездіяльність вирізано за останні вісім місяців. На тій території, яка повинна була бути відведена до Карпатського біосферного заповідника – одного з найпотужніших в Україні. Так Вам для повного щастя не вистачало 300 гектарів смерекового лісу? Це такі патріоти виростають у Закарпатті?..

Закарпатська обласна державна адміністрація та Рахівська районна державна адміністрація зтягають процес погодження розширення території Карпатського біосферного заповідника в районі Говерли.

Прошу за сім днів вирішити це питання. Секретаріат Президента просив би взяти це на контроль. Після семи днів, шановні, я чекаю від Вас тільки звіт про всі питання, що стосуються відведення і розширення біосферного заповідника. Ваше подання, не моє подання, шановні, – я пішов Вам назустріч.

До речі, я декілька тижнів тому проїхав дорогою майбутнього заповідника, яка уже років мабуть двісті веде десятки тисяч туристів на Говерлу. Я б дуже хотів, щоб голова, чи хто там залишився на господарстві Закарпатської області, під'їхав сьогодні до «сідловини» закарпатською дорогою. Без БТР ви туди не проїдете. Шановні, два роки назад «Жигулями» виїжджали. Прошу, не порушуйте тільки питання коштів або спецтехніки. Це маленьке питання вашої великої компетенції – зустріти десятки тисяч людей, які приносять у вашу казну обласного бюджету не один мільйон гривень.

Здивував ще один факт. Коли приїхала комісія з питань відведення відповідної території до Карпатського біосферного заповідника, – це було 11 червня 2009 року, – «охоронці» силою перешкоджали робочій групі з розширення меж біосферного заповідника проводити обстеження лісових масивів на схилах гори Говерла. Генеральну прокуратуру прошу за 5 днів доповісти суть цього інциденту і зробити висновки для тих людей, які це чинили. Ви представляєте державу, не шахраїв, які хочуть панувати в тих лісах. Зробіть усе, я звертаюся до Генпрокуратури, щоб державна місія відповідного міністерства провела необхідну роботу для відведення конкретної площі до сфери заповідника. Я ще раз, Володимире Васильовичу, заступнику голови Закарпатської ОДА, звертаюся до Тебе, – це Твоя персональна справа. Сім днів і питання всі ці повинні бути вирішені. Аналогічне звернення у мене до Держкомлісгоспу, Закарпатської обласної держадміністрації – до кінця тижня стосовно Карпатського біосферного заповідника всі питання повинні бути вирішені, а дорога до Козьмешчика повинна бути принаймні такою, якою вона була рік назад чи два, без фінансування з Києва, Москви чи Брюсселя. Підтримуйте хоча б у тому порядку, який був ще рік чи два назад. У бік органів місцевого самоврядування я б хотів зробити окреме звернення. Я розумію, що тут великий конфлікт дуже часто виникає по тих чи по інших проектах – конфлікт інтересів. Орган самоврядування – це самоврядна влада в Україні, її рішення ніхто не замінить, самоврядування повинно бути партнером у цьому питанні. І тому мене дивує поведінка деяких органів місцевого самоврядування...»

Крім того, Президент дав тридцятиденний термін на конкретні пропозиції Закарпатській ОДА щодо розширення регіональної мережі

територій та об'єктів природно-заповідного фонду. Названа проблема має бути опрацьоване спільно з фахівцями, науковцями та місцевою громадськістю. «Це повинен бути солідарний проект», – переконаний Віктор Ющенко.

На нараді йшлося і про такі проблеми у природоохоронній справі, як управління об'єктами і територіями природно-заповідного фонду в ряді областей нашої держави. «Бачу єдину причину зволікання із впорядкуванням земельних питань – це корупція, корпоративні інтереси – щось дрібне, низьке, але не державне. Немає розуміння, що це – державна справа», – наголосив Президент.

Йшлося також про необхідність удосконалення структури державного управління установами природно-заповідного фонду.

На нараді конкретні завдання було поставлено перед працівниками Генпрокуратури, Української академії аграрних наук, Закарпатської ОДА та органами місцевого самоврядування.

Прийнято також історичне рішення щодо відзначення в Україні, щорічно 7 липня, професійного свята – Дня працівника природно-заповідної справи.

Звертаючись до учасників наради, Віктор Ющенко наголосив на важливості сформулювати у ході цього заходу стратегічні завдання розвитку природно-заповідної справи на найближчі роки.

2009 р.

**ЗАУВАЖЕННЯ ДО КРИТИКИ ДІЯЛЬНОСТІ
В. ГАВРИЛЕНКА – ДИРЕКТОРА БІОСФЕРНОГО
ЗАПОВІДНИКА «АСКАНІЯ-НОВА»
ДЕЯКИМИ «ТЕОРЕТИКАМИ» ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ
(М.П. Стеценко)**

Останнім часом «активізувалась» діяльність Громадської ради при Мінприроди України. Особливо та частина, яка переймається проблемами заповідної справи. Дивує печерний рівень підходів і аргументацій деяких членів Комісії з питань екологічної безпеки до сучасних тенденцій розвитку заповідної справи, які базуються на висновках відомих як українських, так і європейських вчених. Рішення та рекомендації Національних Академії наук, Комісії ЮНЕСКО «Людина і біосфера», думки відомих директорів заповідників та національних природних парків – їм не авторитет.

Що корисного можуть рекомендувати спеціалісти, які вирішували проблеми утримання тварин в зоопарках, утримання безпритульних

тварин у місті, або так звані «паркетні вчені-екологи», які жодного дня не працювали в галузі заповідної справи, коли планують розглядати на комісії проблеми розвитку біосферного заповідника «Асканія-Нова»? Переконані в тому, що жоден з них в очі не бачив Севільської стратегії.

При тому, що у всіх цих «екологів» не тільки різні підходи, методи, освіта, але різне поняття суті заповідної справи. Це не їх провина, а їх біда. Більшість спеціалістів уже давно не звертають уваги на подібні «дискусії».

Але не можна спокійно спостерігати на те зухвальство, з яким деякі псевдо захисники природи паскудять відданих заповідній справі людей, визнаних у професійному колі керівників установ заповідної справи.

Прикладом цього було чергове засідання 11 вересня 2014 року, на яке був запрошений директор біосферного заповідника «Асканія-Нова» Віктор Гавриленко. До речі, без попереднього ознайомлення з довідкою, проектом рішення тощо.

У центрі обговорення стало питання порушення режиму на ділянці Чапельського поду, який помилково був включений у 1993 році до заповідної зони біосферного заповідника. Спеціалісти знають, що на цій ділянці, ще з часів Ф. Фальц-Фейна знаходяться сотні різних видів тварин, в т.ч. завезених з інших країн і континентів. Директор заповідника, який працює 24 роки на цьому посту, Президія Національної ААН у відповідності до чинного законодавства порушили питання щодо виправлення цієї помилки. Здавалось би – підтримайте науково обгрунтовані пропозиції і – хвала комісії.

У результаті з'явився лист Президенту України П.О. Порошенко.

Людина, яка писала цей лист впала з неба. Національна Академія аграрних наук, Віктор Гавриленко були звинувачені в комерційній діяльності по розведенню тварин для олігархів, та замаху на народне добро.

Виходячи з того, що В. Гавриленко розводив тварин для олігархів, Президент України має звільнити його з посади.

Хто дав право від імені громадськості виносити подібні вердикти? Дякуючи зусиллям В. Гавриленка заповідник став одним із кращих об'єктів не тільки України, але й Європи.

Звичайно, в роботі заповідника є недоліки і труднощі, але необхідно всім допомагати у їх вирішенні.

Не дамо людям, далеким від заповідної справи, критиканам і «паркетним теоретикам» втручатися у вирішення проблем розвитку заповідної справи на сучасному рівні.

2014 р.

АЗОВО-СИВАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПАРК – МІФИ ТА РЕАЛІЇ СЬОГОДЕННЯ (*М.П. Стеценко*)

Сучасний світ визнає ключову і фундаментальну роль природоохоронних територій (ПОТ) при впровадженні принципів сталого розвитку суспільства. Адже цей екологічний каркас забезпечує збереження, відтворення біологічного і ландшафтного різноманіття, яке є основою відродження сучасної економіки, добробуту, фізичної і духовної сторін життя.

У перші роки нашої незалежності, завдяки підтримці держави, вдалося збільшити мережу заповідних об'єктів більш ніж у два рази. Сьогодні до неї входять 8100 об'єктів і територій із загальною площею 3,7 млн га. Це більше, ніж 6% площі держави. До безцінного природного надбання входять 4 біосферних та 19 природних заповідників, майже 50 національних природних парків та тисячі об'єктів інших категорій. Багато з них є невід'ємною частиною Європейської екологічної мережі, а деякі включені до світової системи біосферних резерватів. Серед них відомі за межами України природні та біосферні заповідники Карпатський, Чорноморський, «Асканія-Нова», Канівський, «Горгани», Український степовий, національні природні парки Шацький, Яворівський, Деснянсько-Старогутський, «Меотида», Азово-Сиваський та цілий ряд інших.

На жаль, заповідна справа, як одна з найважливіших природоохоронних галузей в державі, в останні роки переживає глибоку, системну кризу. Із пріоритетів державної політики вона стала пасинком для політичної еліти, урядовців, керівників місцевих органів влади, олігархів...

Можна перерахувати низку об'єктивних і суб'єктивних причин такого стану. Це і майже повна ліквідація системи державного управління галуззю, фактичне припинення фінансування її розвитку, недостатній рівень забезпеченості професійними кадрами і, нарешті, корупційні схеми, які набули свого розквіту в останні роки. Ці схеми, як ракові пухлини, пронизали, розповзлись по всій системі заповідної справи. Але є проблеми і значно глибші.

Відношення центральної влади, або «сучасної еліти», до національних парків є адекватним по відношенню до всього нашого суспільства. Наївно розраховувати на те, що Прем'єр-міністр, банкір, олігарх або фермер буде сьогодні плекати і дбати про національні парки в силу своєї високої духовності. Крім того, природно-заповідні об'єкти

не є помітним джерелом наповнення державної казни, як, наприклад, у Коста-Ріці або Танзанії. У цих бідних, слаборозвинених країнах влада обожнює свої національні парки, а в бідній Україні – ні.

На чолі групи директорів наших національних парків і заповідників мені випала нагода вивчати досвід діяльності національних парків у США. Американські колеги розповідали нам про важливість масштабної просвітницької роботи, яку вони проводили і проводять, необхідність роз'яснення суспільству значимості національних парків, обов'язок підтримки їх державою. Лише через 30 років цієї кропіткої, системної роботи стали помітними позитивні результати. Національні парки США любить вся країна. І не один маючий здоровий глузд політик не виступить із пропозицією ліквідувати який-небудь з них, як в наших Івано-Франківській, Закарпатській, Луганській та ряді інших областей. Тому на запитання, що є символом і гордістю США, кожний американець відповість не роздумуючи – Прапор, Гімн і Національні парки. Тому в США фінансові потреби національних парків держава забезпечує на рівні 90 відсотків.

До такої свідомості нам ще далеко. Наявний дефіцит спеціалістів-професіоналів, які б щоденно за допомогою громадянського суспільства, через систему просвіти, засоби масової інформації, соціальні мережі формували у свідомості людей поважне відношення до національних парків, які мали б стати символами нашого покаяння перед деформованою нами ж природою.

Останнім часом ускладнюють цю проблему тенденції до збільшення бездумних, непрофесійних і безвідповідальних спроб різного характеру обмежити діяльність місцевих жителів в національних парках, спрямовану на реалізацію соціально-економічних проектів, розвиток рекреації і туризму. Невелика групка так званих «екологів-теоретиків», далеких від сучасної теорії і практики заповідної справи, намагається нав'язати і впроваджувати повсюдно теорію «абсолютної заповідності». Засновниками її є російські вчені кінця XIX – початку XX ст. Природньо, що вона не враховує природні умови та особливості України, як антропогенно освоєної європейської країни. Цю ідею можливо обговорювати та впроваджувати на територіях природних заповідників, яких в Україні всього 19. Численні круглі столи, інтерв'ю, коментарі з цього питання не тільки відволікають від глибинних причин кризи заповідної справи, але й створюють негативний імідж заповідним установам серед місцевого населення. Більшість випадків обмеження їх діяльності, які намагаються впроваджувати послідовники заповідності, є порушенням конституційного права громадян на природокористування на територіях об'єктів природно-заповідного фонду.

Нещодавно довелося прочитати ряд публікацій представників ідеї «абсолютної заповідності» про результати віртуальних перевірок національних парків Київським еколого-культурним центром (КЕКЦ), який очолює В. Борейко, дружиною охорони природи «Зубр» та ще декількома невідомими громадськими екологічними осередками. Більшість авторів цих публікацій в заповідній справі жодного дня не працювали, та й в колі вчених їх імена не відомі. Можна б було і не звертати увагу на подібні публікації, якби вони не містили у собі оцінки роботи цілих колективів, а їх автори не виступали б свідками у вигаданих самими ж подіях і, врешті-решт, не розповсюджували брехню, яка не має відношення до дійсного стану речей. Так, з особливою фантазією описується «замусолена» тема царського полювання в Азово-Сиваському національному парку, що на Херсонщині. Ця тема описувалась на сторінках газет десь 25-30 років тому. Автором є В. Борейко. Вдалекі часи матеріал його редакції мав певну об'єктивність, але сьогодні він та декілька його сподвижників використовують його у своїх фантазіях і на шпальтах друкованих джерел.

В одній із публікацій говориться, що представник компанії В. Борейко і Ко «проник» 9 травня 2016 року на територію парку для здійснення перевірки «закритого для людей» Азово-Сиваського національного парку. Для чого цьому «герою» потрібно було «проникати» в національний парк? Адже за офіційними даними його відкрито щорічно відвідують 2500-3200 екскурсантів через парадний вхід. Крім того, в рекреаційній зоні тимчасово проживають біля 500 відпочиваючих. Територія національного парку є базою студентських практик університетів Запоріжжя та Мелітополя. Отож всі нормальні люди при бажанні потрапляють на територію парку через ворота, а не «проникають» у дірки в паркані, як можуть подумати читачі.

Далі йде опис побаченого ними на о. Бірючий: пастки для відлову тварин, мисливські будиночки, вишки для полювання, майданчик для гвинтокрила... Але це вже було описано у матеріалах В. Борейка ще 30 років тому. Щоправда, встановлені й нові порушення – 3 пасіки із 120 вуликами та «сенсаційне» припущення про можливе «безпределне» полювання Януковича-молодшого! Далі – традиційні згадки про небіжчиків, колишніх «вождів» Брежнєва, Хрущова, Щербицького, Шелеста та інших, які нібито тут полювали, будиночки Лазаренка та Хрущова. Авторитетно стверджується, що Президент України Кучма перетворив парк на «спецсафарі» для української знаті, що Азово-Сиваський національний природний парк продовжує активно організовувати полювання для представників владних структур. Підкреслюється, що полювання відбувається за згодою Мінприроди...

Ось такий міф! У дійсності, історія створення і становлення Азово-Сиваського національного природного парку є невід'ємною частиною розвитку заповідної справи, яка пережила часи підйому і трагічні етапи погромів заповідників у сталінські та хрущовські періоди правління.

Згадаймо, в кінці 1920-х років заповідна справа в Радянській Україні переживала період свого піднесення. У ці роки активізувалась робота природоохоронних інституцій з підготовки матеріалів про заповідання островів і кіс на узбережжях Азовського і Чорного морів. Вони були надзвичайно цінними місцями для охорони птахів у період весняних і осінніх перельотів.

14 липня 1927 року РНК УРСР виніс постанову про створення одного з найбільших заповідників – Приморського, площею 32 тис. гектарів. До його складу увійшли острови Чурюк і Куюк-Тук у Сиваші та Бірючий у Азовському морі. 1933 року частина островів в Азовському морі отримала самостійну назву Азово-Сиваський державний заповідник. В 1937 році Секретеріат ЦК КП(б)У за проханням секретаря Генічеського РК КП(б) У Константінова розглядає питання про Азово-Сиваський заповідник. У результаті цього розгляду площа заповідника була скорочена у два рази і становила всього 7049 гектарів. У післявоєнний період із Азово-Сиваського заповідника вилучається вся Обитічна коса, коса Федотова. Ліквідується кілометрова заповідна акваторія навколо о. Бірючий.

У 1957 році в історії заповідника була перегорнута ще одна чорна сторінка – голова Ради Міністрів СРСР М. Булганін підписав розпорядження про реорганізацію Кримського та Азово-Сиваського заповідників, а також Біловезької пущі на заповідно-мисливські господарства. На базі відповідних мисливських заказників республіканського значення було створено Заліське та Дніпровсько-Тетерівське заповідно–мисливські господарства.

На їх території дійсно полювало керівництво радянських партійних органів держави, керівники та почесні гості зарубіжних держав. Слід підкреслити, що свої мисливські угіддя мали, як правило, секретар обкому партії і голови облвиконкомів. Створювались мисливські господарства для членів громадських мисливських товариств, Українського товариства мисливців і рибалок. «Динамо» об'єднувало громадські товариства МВС України. Військові мисливці об'єднувались за принципом належності їх до певного роду військ. Командувач Чорноморським флотом мав свої мисливські угіддя. Так в той період розвивалась активна форма відпочинку сотень тисяч людей.

У суспільстві був і прошарок людей, які були противниками полювання. Особливо активно вони виступали проти полювання

керівників держави в заповідно-мисливських господарствах, доступ до яких був простому люду закритий. Одним з таких осередків була молодіжна екодружина, яку очолив Володимир Борейко. Ціла серія публікацій про так звані «царські полювання» наприкінці 1990-х років створила певну негативну атмосферу в суспільстві щодо забав «партійних вождів» на закритих полюваннях.

У багатьох публікаціях противники полювання, як справжні мисливці, створювали байки про прив'язаних вепрів, перевдягнених в шкуру зайців котів, які випускались Хрущову, Брежнєву чи Фіделю Кастро під постріл. Мабуть, компартійна система не вбачала в діях противників полювання загрози для себе, тому і допускала їх інколи заглянути в щілину огорожі Заліського чи Дніпровсько-Тетерівського мисливських господарств. Що було – то було, історію не переписеш.

Азово-Сиваське заповідно-мисливське господарство за географічним положенням, суворими кліматичними умовами в осінньо-зимовий період, відсутністю надійного сполучення, умов для комфортного проживання не приваблювало до себе керівників найвищого рангу.

Розповідають, що на острів дійсно колись завітав П.Ю. Шелест – перший секретар ЦК України. Це були 60 роки минулого століття. З «перших» осіб на острові два рази був Л. Кучма: один раз з нині покійним Міністром внутрішніх справ Ю. Кравченком, призначаючи його губернатором Херсонської області; вдруге – з президентом Росії В. Путіним, коли відбувались зустрічі з консультацій щодо державного морського кордону між країнами в акваторії Азовського моря. Мабуть, В. Борейко і його колеги цих фактів не знали, бо щось би обов'язково вигадали ще про особливі полювання цих осіб.

Ще один міф, який періодично переписується з року в рік: «национальный парк превращён в спецсафари для окружения президента Украины... Минприроды Украины утвердило в сентябре 2005 г. очередное Положение о данном парке, пунктами 4.2.2. и 4.2.4. разрешалось проведение охоты...»... «проведение охот в данном парке разрешал Проект организации территории, разработанный под руководством д.б.н. Волоха из мелитопольского университета...»

А щоб зовсім збити з пантелику читача, в цьому ж абзаці говориться: «Однако в 2010 году по инициативе директора КЭКЦ В. Борейко, были приняты дополнения в закон о ПЗФ, которым любая охота... запрещалась». Як кажуть, в городі бузина, а в Києві дядько.

А що насправді? У редакції Закону України «Про природно-заповідний фонд України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 1992, №34,

ст. 502) на територіях господарської і рекреаційної зон національних і регіональних парків, зони антропогенних ландшафтів біосферних заповідників дозволялось ведення всіх видів господарської діяльності з дотриманням загальних вимог природоохоронного законодавства, в т.ч. і ведення мисливського господарства. Заборонялись лише рубки головного користування, промислове рибальство та промислове добування мисливських тварин. Звичайно, ця норма Закону діяла і на території Азово-Сиваського національного природного парку до 2010 року. Отож Положення про парк, Проект організації території та інші нормативно правові документи, затверджені Мінприроди, носили цілком легітимний правовий характер.

Співпало, що під час внесення змін про заборону полювання директором національного парку був призначений Є. Поповчук. Професійний еколог, непримиримий борець з браконьєрством на півдні України. Багато років до цієї посади він був Державним інспектором з охорони природи. Заслужений природоохоронець України, має державні нагороди, відомий в колі спеціалістів – екологів у т.ч. і громадським організаціям.

Впевнено можемо стверджувати, що з його призначенням на посаду директора розпочався новий період становлення національного природного парку на принципах та з дотриманням усіх базових вимог чинного природоохоронного законодавства. У складних економічних умовах розпочалась робота по формуванню іміджу національного парку як природоохоронної, рекреаційної, науково-дослідної установи, мета якої збереження, відтворення і раціональне використання ресурсів унікальних природних комплексів парку. Слово «полювання» з лексику працівників парку просто було викреслено.

Був отриманий Державний акт на землю, винесені межі національного парку в натуру, а головне – розроблений і затверджений новий Проект організації території національного природного парку, який і є базою нової «політики» колективу. А проблем накопичилося дуже багато і на кожному кроці, на вирішення деяких з них необхідні десятки років.

Ізольованість території острова Бірючий від материка, недостатні обсяги регуляторних заходів привели до виникнення критичної чисельності деяких видів тварин. Чисельність ланей і оленів перевищує в 4-6 разів науково-обґрунтовану норму. Сьогодні маємо більш як 1700 особин лані європейської. Для порівняння, в Україні у всіх мисливських господарствах нараховується 1200 тварин цього виду! Аналогічна ситуація склалася з поголів'ям оленя. Вчені-ботаніки НАН України

давно били тривогу про необхідність впровадження регулятивних заходів, спрямованих на зниження чисельності диких тварин до оптимальної, щоб забезпечити відновлення деградованої рослинності, в т.ч. рідкісних видів.

Вилучення тварин в основному здійснюється шляхом відлову і переселення їх у мисливські угіддя України. Безумовно, в цій роботі проводиться також селекційний та вибірковий відстріл тварин. Але це не полювання, про яке фантазують автори публікацій. Відповідно до ст. 32 та 33 Закону України «Про мисливське господарство та полювання» ця робота, а також добування лисиць та єнотовидних собак в місцях інтенсивного розведення диких тварин протягом всього року здійснюється працівниками національного парку, які мають спеціальний дозвіл місцевого органу охорони природи.

Таким чином, працівники парку проводять повсякденну, досить нелегку роботу, спрямовану на реалізацію прийнятих програм, і роблять її в основному професійно. Одна біда – автори байок, про які згадувалося раніше, направляють свої «опуси» до органів прокуратури, різного роду інспекцій тощо. Безкінечні перевірки, відписки на запити, залякування створюють негативний імідж національному парку, відволікають людей від роботи. За такою кількістю перевірок екологічними органами складається враження, що національні парки є одними з найбільш екологічно небезпечних об'єктів в області. Але, є і радісні тенденції. Все більше і більше людей розуміють цінну подібної писанини. Це підтверджують відгуки в соціальних мережах. Ось декілька прикладів коментарів до публікацій на тематику Азово-Сиваського парку: «Прочитал – это пустой популизм», «не всё так плохо на самом деле как Вы рисуете с чьих-то слов или своей бурной фантазии...», «много очень пишете о бардаках, как по маслу. Только не о том заботитесь...», «пасеки там всегда были ещё до создания парка. И местное население было, которое держало пасеки. Что с местным населением будем делать? Отселять или живоловушками отловить и вместе с пчелами переселить?».

Перелік відгуків подібного змісту можна продовжити. Але резюме зроблено у наступному коментарі: «чушь это всё собачья – в начале получите экологическое образование, почитайте литературу, поговорите с специалистами, а потом спорьте».

Прихильникам ідеології «абсолютної заповідності» нагадаємо думку видатного російського вченого Н. Реймерса, який, заперечуючи своїм опонентам, писав: «Безглузде ствердження про те, що природні охоронювані території вилучаються з господарського використання. Як

раз навпаки, вони залучаються до нього з особливо високою ефективністю, спочатку чисто соціальною, а потім... соціально-економічною».

На цьому принципі базується Севільська стратегія, Конвенція про біорізноманіття, П'ятий всесвітній конгрес по природоохоронним територіям. Зокрема, в рекомендаціях цього конгресу пропонується звернути особливу увагу на підтримку і розвиток у деяких категоріях ПОТ «сталих форм полювання і рибальства» як джерел для формування потужних стимулів до управління живою природою і місць проживання диких тварин, створення для місцевих жителів, громад економічних можливостей, враховуючи їх природні права, традиції і т.д.

У цьому плані Міжнародний союз охорони природи має визначити кращі сталі форми полювання і рибальства та сприяти їх впровадженню на практиці. На фоні цих рекомендацій визнаного усім світом наукового форуму з питань збереження, відтворення та використання ресурсів у межах природоохоронних територій надзвичайно дивно виглядають позиції деяких «теоретиків», які виступають проти розвитку (або збереження) традиційних форм національного природокористування в національних парках. Напевно, вони не мають достатньої уяви про роль полювання як потужного регулятора природних процесів. Сумно, але ряд цих «теоретиків» пробилась у радники чи помічники з питань заповідної справи у депутатів, міністрів. Що вони «радять» багатьом уже відомо.

У 2010 році не правовим шляхом, без консультацій з професіоналами, без погодження із землевласниками і землекористувачами, місцевими органами влади було заборонено полювання в господарських зонах (!) національних парків. З того часу жодної установи цієї категорії в Україні не створено. Мабуть, і створено не буде. Другий раз місцеве населення, землевласників і землекористувачів та громади не можна буде ошукати. А пропозиції «теоретиків» їм не зрозумілі, оскільки рушаються основи їх традиційного життя. Охороняти природу потрібно не від людей, а для людей.

Але це вже інша тема для дискусій.

2015 р.

ЗАПОВІДНИКИ ЧИ ЛІСОСІКИ?

НА ОБ'ЄКТАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ ЩОРІЧНО ЗАГОТОВЛЮЄТЬСЯ БІЛЬШЕ ОДНОГО МІЛЬЙОНА КУБІЧНИХ МЕТРІВ ДЕРЕВИНИ (В.С. Борейко)

Ліс проріджувати не треба. Мільйони років його ніхто не проріджував, і він чудово собі ріс. Необхідність у санітарних рубках лісники придумали, як наркомани придумали необхідність щодня колотися.

Сучасними дослідженнями вчених доведено, що санітарні рубки є неефективними у боротьбі з шкідниками лісу, більш того, вони сприяють ще більшому зростанню їх чисельності. Насправді санітарні рубки є звичайним прикриттям комерційної заготівлі лісу. Комерційна заготівля лісу – це рубки головного користування, вони по законодавству дуже обмежені. По-перше, їх не можна проводити в заповідних об'єктах, по-друге, в Карпатах на горах вище 1100 метрів над рівнем моря, у місцях, де можливе сходження селевих потоків або лавин, в берегозахисних ділянках. А у всіх інших місцях їх не можна проводити більше річної розрахункової лісосіки. А ось санітарні рубки можна проводити де завгодно, скільки завгодно і коли завгодно. Більш того, попенна плата при рубках головного користування за кожне дерево в 10 разів більша, ніж при санітарних рубках. Тому, коли у мене запитують, чому така величезна кількість деревини везеться по одеській трасі в одеський порт, а далі – в Китай, я пояснюю, що все це робиться в законному порядку під прикриттям санітарних рубок.

Ще один факт – на початку 2000 років у нас в Україні загальна заготівля лісу становила таку пропорцію: 80% – деревина, отримана в результаті рубок головного користування, 20% – деревина, отримана в результаті санітарних рубок. У 2015 році все стало навпаки: 80% – від санітарних рубок, 20% – від рубок головного користування. Тому, щоб врятувати український ліс, необхідно припинити або мінімізувати проведення санітарних рубок.

Нещодавно я входив до робочої групи, створеної за розпорядженням Кабміну, по розробці нових правил санітарних рубок у лісах України. Цей проект повинен був бути ще в червні переданий в Кабінет міністрів. Але Юшкевич Христина всіляко саботує передачу цього документа в Кабмін.

І наостанок такі цифри. За нашими даними, тільки в об'єктах природно-заповідного фонду України щорічно проходить рубками до 44 тисяч гектарів, при цьому заготовлюється більше 1 мільйона кубічних метрів деревини. Тобто 1/16 частина всього зрубаного офіційно – ліси

України. Це катастрофічно багато. В результаті, наші заповідні об'єкти не виконують покладену на них роль з охорони екологічних систем та біорізноманіття.

2016 р.

**БАНАЛЬНА ЗАГОТІВЛЯ ДРОВ ВИЯВЛЯЄ ГЛИБИНУ КРИЗИ
В ЗАПОВІДНІЙ СПРАВІ І ОГОЛЮЄ ПЕРЕПОНИ БЮРОКРАТІЇ,
ЩО ВИПЛОДИЛА НАВКОЛО ЛІСІВ КАРПАТСЬКОГО КРАЮ
«КИШЕНЬКОВУ МАФІЮ»
(В.І. Нитка)**

«Голос України» порушив одну з найскладніших і найнагальніших узимку проблем життя горян усіх чотирьох областей Карпатського регіону – Львівської, Івано-Франківської, Чернівецької і Закарпатської, – як жителям, села котрих опинилися в оточенні заповідників і котрі не отримують паливні дрова, законно заготовляти їх? Як цим десяткам тисяч родин опалювати домівки, адже довкола ліси, хащі, але завозити на зиму дрова закон... забороняє. Та вогонь у грубках і печах горить – із комина кожної хати йде дим. Отже, дрова, незважаючи на «дірку» в законі, – рубають. Цією прогалиною – а Верховна Рада України вже має ухвалити в другому читанні відповідний документ і внести важливі зміни до закону про природно-заповідний фонд – наразі користується зажерлива бюрократія, що породила довкола заповідників «кишенькову мафію», які погіршують як життя людей у горах, так й імідж держави за кордоном, адже Україна зобов'язалася гарантувати виконання міжнародних угод. Про це та інше – в інтерв'ю із знаним в Україні і Європі вченим-експертом, професором-екологом, заступником директора Карпатського біосферного заповідника, доктором біологічних наук, заслуженим природоохоронцем України Федором Гамором.

**Без дров у Карпатах ніколи не було і не може бути
традиційного господарювання**

– Федоре Дмитровичу, хотів би з вами повести мову про одне з найскладніших питань життя горян, села котрих опинилися в оточенні заповідників. Як цим людям, по-перше, опалювати домівки, адже живуть вони з діда-прадіда в лещатах гір (де дихати, як кажете, легко, але жити важко), довкола ліси, хащі, але заготовляти дрова (тим паче, Рахівський район єдиний у Закарпатській області негазифікований) тут не можна... Бо заповідна зона!..

– Насамперед, не так усе трагічно, як про це говорять на кожному кроці природоуби, всякого роду браконьєри та земельні

«дерибанщики», для яких природно-заповідний фонд стає перепорою для безконтрольного, варварського використання природних ресурсів та розбазарювання унікальних куточків природи, зокрема, в Карпатах. Тут важливо мати на увазі і те, що, по-перше, більшість природоохоронних територій, особливо в Карпатах, є дуже віддаленими від населених пунктів та важко доступними для людей, а тим більше для заготівлі дров.

По-друге, заготівля деревини, в тому числі і дров, в українських заповідниках та національних природних парках передбачається, але з дотриманням певних вимог (стаття 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд»).

По-третє, біосферні заповідники та національні природні парки мають функціональне зонування. Наприклад, у Карпатському біосферному заповіднику виділено зони: заповідну, регульованого заповідного режиму, буферну та антропогенних ландшафтів (або традиційного господарювання).

Заборона будь-якої господарської діяльності поширюється тільки на заповідну зону, яка складає близько тридцяти відсотків його території, оточується великими буферними зонами, і знаходиться у віддалених від людських поселень місцях. В національних природних парках заповідні зони займають ще менші площі.

Крім того, згідно з відповідним президентським указом, у межах Карпатського біосферного заповідника має забезпечуватись ще й «розвиток екотуризму та підтримка традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат». І зрозуміло, що без дров, тут ніколи не було і не може бути традиційного господарювання.

Але важливо також і те, що порядок проведення господарської діяльності в біосферних заповідниках та національних природних парках суворо регламентується й визначається законом і проектами організації цих територій.

– І все ж проблема загалом украї гостра й серйозна. Ось процитую сказане вами торік саме з цього приводу: «Уявіть собі, у гірському населеному пункті, в зоні біосферного заповідника або національного природного парку, який є негазифікованим, де відсутні дороги, де люди безробітні, де населення завжди використовувало дрова для опалення, яким закони і сьогодні це гарантують, зокрема і стаття 38 закону про охорону навколишнього природного середовища (регулює загалом та спеціальне використання природних ресурсів), безперешкодно здійснювати традиційне господарювання, не отримують ці паливні дрова. Крім того, своєчасно не видаються дозволи на випасання худоби та сінокосіння. Як виживати цим людям? І яке може бути ставлення до біосферних заповідників та національних природних парків зі сторони місцевого

населення, який за законом має підтримувати традиційне господарювання, а насправді все забороняє? І чому так сталося, що у зв'язку із добрими намірами біосферних резерватів, як і національних парків загалом, в результаті прогалин у законодавстві, погіршилось не тільки життя людей далеко у горах, але й імідж української держави, яка повинна гарантувати виконання міжнародних зобов'язань, щодо реалізації в Україні, зокрема, програмних документів біосферних резерватів ЮНЕСКО?». Чи знайдені вже відповіді на ці питання і що змінилося за рік?

– Звичайно, пошук шляхів вирішення цих проблем не припиняється. Так, за підтримки дванадцяти народних депутатів із майже всіх фракцій (Сергій Соболев, Юлія Тимошенко, Остап Єднак, Валерій Лунченко й інші) та Мінприроди, Верховна Рада України нещодавно ухвалила у першому читанні підготовлений за нашої безпосередньої участі законопроект № 2311 «Про внесення змін та доповнень до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення законодавства у сфері охорони природно-заповідного фонду України».

Цим законопроектом, зокрема, вносяться важливі зміни до Закону про природно-заповідний фонд (ПЗФ), відповідно до яких, «загальне використання природних ресурсів для потреб місцевого населення здійснюється за межами заповідних зон біосферних заповідників, національних природних парків, регіональних ландшафтних парків, за обґрунтованими нормами, відповідно до Проекту організації території та рішень науково-технічних рад природоохоронних установ», а «проведення санітарно-оздоровчих заходів, рубок догляду та інших рубок, спрямованих на оздоровлення і посилення захисних, санітарно-гігієнічних та оздоровчих функцій лісів, здійснюється в межах затверджених планів та на підставі рішень науково-технічних рад установ природно-заповідного фонду».

Є великі надії, що цей Закон найближчим часом буде ухвалений у другому читанні і реально спростить складну процедуру затвердження лімітів та дозволів на використання природних ресурсів у межах ПЗФ, у першу чергу на виділення паливних дров, забезпечення потреб у сінокосах, випасах худоби та заготівлі дикоростучих плодів, ягід і грибів для життєво важливих потреб людей, котрі безпосередньо проживають в межах природоохоронних територій та навколо них.

Перспектива. Важливе значення для зменшення гостроти проблем із забезпечення паливними дровами населення, яке проживає в зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника, матиме також зніщений нами доручення Кабміну від 12 березня п. р. № 9026/1/1-16 щодо заходів із збереження букових пралісів Карпат. Цим документом зобов'язано Закарпатську облдержадміністрацію провести роботу

із переведення населених пунктів, які розташовані в зоні української частини українсько-словацько-німецького об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові пралси Карпат та давні букові ліси Німеччини» на альтернативні паливним дровам джерела енергозабезпечення (паливні насоси, сонячні батареї, електроопалення) та надання пропозицій до Мінрегіону щодо фінансування із Державного фонду регіонального розвитку відповідних пілотних проектів.

У питаннях удосконалення стосунків природоохоронних територій із громадами в Україні слід запроваджувати досвід роботи, який використовується в біосферних резерватах та національних парках сусідніх європейських країн. Наприклад, для румунських природоохоронних установ їхнє профільне міністерство охорони довкілля затверджує лише менеджмент-плани та здійснює контроль за їх дотриманням. Видача ж дозволів у межах затвердженого менеджмент-плану належить винятково до компетенції адміністрацій біосферних резерватів та національних парків.

Така постановка питання дасть можливість уникнути правової колізії і щодо виконання вимог статті 12 Закону про ПЗФ, якою визначається, що управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється їх спеціальними адміністраціями, які, на жаль, зараз неспроможні оперативно вирішувати питання збереження природних екосистем, життєзабезпечення місцевого населення та своїх колективів.

Виходячи з цих обставин, було би добре, якби Мінприроди та інші центральні органи виконавчої влади України позбувались надмірної централізації в управлінні установами ПЗФ.

Коли статистика багато знає – вона просто... зникає!

– Добрий газда, як тільки-но впорався з косовицею трави, адже літо в горах минає швидко, – приступає до заготівлі дров на зиму. Він зможе це робити нині без того, аби не порушив закон?

– Поки що це не так просто, на жаль, в гірських районах (і конкретно в Рахівському, з 90-тисячним населенням). Наприклад, маючи в цьому районі, майже семидесятивідсоткову лісистість, забезпечення тут дровами населення загалом є дуже проблематичним. Навіть при тому, що територія Карпатського біосферного заповідника займає лише п'яту частину площі району та й здебільшого є дуже віддаленою від людських поселень. За деякими підрахунками, потреби в дровах людей, підприємств та організацій цього віддаленого і справді негазифікованого району щорічно складають близько 250 тисяч кубометрів (27 тисяч дворогощподарств: по вісім кубічних метрів кожному в середньому на рік, плюс соціально-культурні та туристично-рекреаційні заклади, установи, підприємства

торгівлі тощо). А фактично, за даними офіційної статистики, дров реалізовано, приміром, у 2012 році лише третину від необхідної кількості, а в 2011 році ця цифра опускалась навіть нижче п'ятнадцяти відсотків. А звідки береться решта дров? Можна лише здогадуватись.

Цікавий факт. Після оприлюднення нами цих матеріалів, починаючи із 2013 року, із статистичних бюлетенів Закарпаття та Рахівського району відомості щодо кількості реалізованих населенню дров просто зникли, як і дані про площі суцільних зрубів.

Про серйозність цієї проблеми свідчить і той факт, що в Статистичному щорічнику Закарпатської області прозвітовано про заготівлю в 2014 році лише 498,8 тисяч кубічних метрів дров. При тому, що як засвідчує преса, дрова масово вивозяться за кордон, ця цифра є явно недостатньою, щоб в умовах дефіциту та дорожнечі газу забезпечити потреби населення краю.

Зрозуміло, що на цьому фоні звинувачують природоохоронні території та роблять їх своерідними «блискавковідводами», хоча ідеться про заготівлю, наприклад, на території Карпатського біосферного заповідника (КБЗ) для забезпечення потреб людей, що проживають в зоні його розташування, всього шість-сім тисяч кубічних метрів деревини на рік.

Практика, яка обурює. Дотепер ще існують штучні проблеми із лімітами та дозволами на заготівлю дров поза межами заповідних зон природоохоронних територій. І тому, незважаючи, до прикладу, на неодноразові обґрунтовані клопотання науково-технічної ради КБЗ і на те, що надворі уже зима, ліміти на проведення вибіркового санітарних рубок в 2016 році, за рахунок яких населення забезпечується дровами, його адміністрація ще до сьогодні не отримала із Мінприроди.

Але в цій ситуації, найцікавішим є той факт, що ні в Лісовому кодексі, ні в законі України про ПЗФ, ні в «Інструкції про застосування порядку установлення лімітів на використання природних ресурсів у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальнодержавного значення», – немає жодного слова про лімітування санітарно-оздоровчих заходів в лісах ПЗФ. А в новій редакції «Санітарних правил у лісах України» окремо зазначено, що у межах природно-заповідного фонду вибірково санітарні рубки призначаються за погодженням з обласними державними адміністраціями. Але про ліміти, отримання яких на проведення цих рубок, вимагає Мінприроди, теж не має жодної згадки.

– І все ж вихід шукати треба. Адже відомо: де діє жорстка заборона, там починає «роботу» так звана лісова мафія...

– Ви абсолютно праві!.. І та ситуація, яку ми описали, інакше, як діями «лісової мафії» назвати не можна. І тому не випадково ми

стараємося в законний спосіб через зміну законодавства та прийняття спеціальних програм врегулювати цю проблему.

Як державі діяти так, аби і вівці цілі, й вовк ситий?

– Федоре Дмитровичу, ви – були керівником Карпатського біосферного заповідника протягом чверті століття; ви – науковець з багатющим досвідом і визнанням за кордоном, кажете, що заповідна справа зараз переживає глибоку кризу, яка створює загрози не тільки погіршенню стану збереження унікальних природних цінностей, але й для знищення багатьох природних екосистем та рідкісних видів рослин і тварин. Тож, як державі діяти таким чином, аби, як мовиться, і вівці цілі, й вовк ситий? Тим паче, що ліс – той ресурс, який здатен постійно поновлюватися?..

– Справді, зараз природно-заповідна справа переживає нелегкі часи. Уже давно закінчилися терміни дії, затвердженої свого часу Верховною Радою України «Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні» («Заповідники»), а питання розробки і прийняття нової блокується. Забуто, що розвиток природно-заповідного фонду належить до держаних пріоритетів...

Але в цій ситуації ми не повинні опускати руки, а навпаки: активізувати зусилля для збереження унікальних природних цінностей. Тим більше, що в Україні в цьому напрямку – значний позитивний досвід. Ми маємо порозуміння з цього приводу в європейській спільноті. До речі, німецький проект фінансової підтримки розвитку установ природно-заповідної справи, який зараз реалізується в Україні, якраз і є підтвердженням цього (див. «Голос України» за 28 жовтня).

Зараз нам необхідно зосередитися на вдосконаленні системи управління територіями та об'єктами ПЗФ, інтеграції її в інші галузі економіки, відповідно до кращих зразків міжнародної практики. Потрібно вдосконалювати чинне природоохоронне законодавство, імплементувати до нього європейські стандарти.

В ситуації, що складається, вкрай важливо налагодити добір та систему підготовки професійних кадрів заповідної справи і планового підвищення кваліфікації фахівців з охорони біорізноманіття.

Необхідно активізувати еколого-освітню та просвітницьку діяльність, серйозно посилити державний контроль за охороною та використанням природних ресурсів на територіях ПЗФ тощо.

Але найважливіше: слід ужити термінових заходів щодо забезпечення виконання чинного Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи» (№ 838/2005 від 23 травня 2005 року, яким визнано «розвиток природно-заповідної справи на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та

інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави одним із найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України». І по-друге, в редакції ще одного Указу Президента «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» (№ 600 від 14 серпня 2009 року) необхідно невідкладно, з метою поліпшення умов реалізації єдиної державної політики у сфері розвитку природно-заповідної справи удосконалити управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, розробити та прийняти відповідну державну програму, у якій визначити по роках, у розрізі найважливіших природоохоронних територій, обсяги фінансування та матеріально-технічного забезпечення установ природно-заповідного фонду тощо.

У такий спосіб, і вівці будуть цілими, як ви кажете, і вовки будуть ситими. А ліси постійно поновлюватимуться. І не тільки на природоохоронних територіях.

Заборонити господарську діяльність в заповідних зонах України – нині нереально

– В Україні створено та функціонує 8101 територія і об'єкт природно-заповідного фонду площею понад чотири мільйони гектарів, що складає лише біля шести відсотків від її загальної території. Серед них 19 природних, 4 біосферних заповідники та 48 національних природних парків. Площа природоохоронних територій в Україні в середньому майже утричі менша, ніж у європейських країнах. А як ця ситуація виглядає в Карпатах?

– У Карпатському регіоні, який володіє ще значними ділянками дикої та малопорушеної природи, частка територій ПЗФ у середньому в два рази більша, ніж загалом по Україні, і складає сьогодні біля 12 відсотків.

Найвищий показник заповідності має Івано-Франківщина (15,7%), а найменший – Львівщина (6,7%). На Закарпатті природоохоронні території складають біля 14 відсотків. В нашому регіоні зосереджені, крім Карпатського біосферного заповідника та природного заповідника «Горгани», ще вісім національних природних парків.

Але зірвано виконання вимог Закону України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону», відповідно до якого (ще до 2005 року) рівень заповідності тут мав бути доведений до 20 відсотків.

– На вашу думку, в нинішніх конкретних українських реаліях ідея абсолютної заповідності як найвищого екоетичного імперативу, що передбачає заборону будь-якої господарської та іншої діяльності людини в межах природоохоронних територій, – коли може стати реальністю?

– Думаю, що в умовах України це не реально. І в цьому немає розумної необхідності.

Хоча в наукових та природоохоронних колах (у контексті збереження природних цінностей та забезпечення гармонії людини і природи) ведеться гостра дискусія щодо запровадження в практику природоохоронної роботи ідеї абсолютної заповідності як найвищого екоетичного імперативу, який передбачає заборону будь-якої господарської та іншої діяльності людини в межах природоохоронних територій.

На думку значної частини вчених-екологів та громадських організацій, не викликає жодного сумніву необхідність практичного втілення в природних заповідниках та заповідних зонах біосферних заповідників і національних природних парків цієї ідеї, яка спрямована на незалежний (спонтанний) розвиток дикої природи в умовах її недоторканності. Це особливо важливо, наприклад, для пралісів та інших ділянок природи, які не зазнали істотного впливу господарської діяльності людини. Але у багатьох учасників дискусії виникають сумніви щодо доцільності запровадження принципів абсолютної заповідності в деградованих екосистемах, які, до речі, складають чималі площі українських заповідників та національних природних парків.

Багаторічні дослідження і практичні результати свідчать, що впровадження режиму абсолютної заповідності у багатьох випадках призводять до повної втрати тих природних об'єктів, заради яких власне і створювались природоохоронні території. Найбільш переконливими аргументами тут можуть служити приклади степових заповідників, Долини нарцисів (біля Хуста на Закарпатті) й штучно створених високогірних лук Карпатського біосферного заповідника тощо. Тому вважаємо актуальним та важливим нещодавнє рішення Верховної Ради України залишити без змін другу частину статті 16 Закону «Про природно-заповідний фонд» (передбачає виконання відновлювальних робіт на землях з порушеними корінними природними комплексами, а також здійснення заходів щодо запобігання змінам природних комплексів заповідників тощо), відмінити яку домагались окремі радикально налаштовані природоохоронці.

У цивілізації немає іншого шляху, ніж досягти гармонії між людиною і природою

– У зв'язку із цим варто нагадати, що європейські стандарти – це не тільки режим абсолютної заповідності, адже директиви Євросоюзу про захист диких птахів (№2009/147/ЄС) (Пташина директива) та про збереження природного середовища існування дикої флори і фауни (№92/43/ЄС) (Оселищна директива), які є головними

природоохоронними нормативно-правовими актами в країнах Євросоюзу, – поряд з охороною визначають необхідність досягнення сприятливого стану збереження видів та оселищ у певних регіонах. А стаття 6(1) Оселищної директиви передбачає необхідність проведення природоохоронних заходів, які включають «управління, яке може бути активним або профілактичним і включати в себе такі заходи, як традиційне природокористування: випас худоби, викошування, часткове вирубування, а також такі адміністративні заходи, як фізичне планування, оцінка екологічного впливу та контроль». Крім того, на територіях особливої охорони (Special area of conservation), теж «здійснюються необхідні заходи щодо збереження та відтворення належного стану оселищ та/або популяцій видів, заради збереження яких була визначена ця територія».

Позитивні результати застосування методів активної охорони природи та відновлення порушених екосистем нам доводилося не тільки спостерігати, але й неодноразово вивчати в національних парках та на об'єктах NATURA 2000 у Німеччині, Італії, Нідерландах, Франції, Швейцарії, сусідніх Польщі, Словаччині, Угорщині та в інших країнах, з якими ми підтримуємо багато років тісні контакти. І вважаємо, що застосування цього досвіду в Україні може принести лише позитив.

– Ви самі постійно й наполегливо працюєте над цілим комплексом цього надскладного вузла проблем, який можна схематично окреслити, як взаємостосунки людини й природи на заповідних територіях. На чому б завершили нашу розмову?

– В умовах загострення екологічної кризи (про яку ще раз особливо проголошено на саміті зі сталого розвитку, що відбувся у рамках 70-ї сесії Генасамблеї ООН в Нью-Йорку 25-27 вересня 2015 р. та на Паризькій конференції з питань клімату) – в цивілізації іншого шляху, ніж досягти гармонії між людиною і природою, просто не існує.

А відповідно до програмних документів ЮНЕСКО, природоохоронні території, і особливо біосферні заповідники, покликані виконувати роль модельних територій для збереження біорізноманіття та сталого розвитку, де мають відпрацьовуватися найбільш прийнятні варіанти з урахуванням регіональних особливостей збереження та раціонального використання природних екосистем.

У наших реаліях для забезпечення цих завдань заповідна справа має знову стати пріоритетом довгострокової державної політики України.

2016 р.

МОДЕЛЬНІ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

БІОСФЕРНІ ЗАПОВІДНИКИ (РЕЗЕРВАТИ) ЯК МОДЕЛЬНІ ТЕРИТОРІЇ ДЛЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ ТА ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЇХНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ (Ф.Д. Гамор)

У контексті ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом особливої уваги, відповідно до її глави шостої, яка передбачає реалізацію довгострокових цілей сталого розвитку і зеленої економіки та цілей Севільської стратегії (1995) і Мадридського плану дій (2008) для біосферних резерватів ЮНЕСКО, в Україні вимагають проблеми розвитку біосферних заповідників (резерватів) та вдосконалення українського законодавства, що регламентує їх діяльність.

Це необхідно вирішувати насамперед ще й тому, що біосферні заповідники (резервати), відповідно до програмних документів ЮНЕСКО, можуть відігравати значну роль в реалізації Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», яка затверджена Указом Президента України 12 січня 2015 року. Вони, як модельні території для сталого розвитку, важливі для впровадження європейських стандартів життя та для розвитку економіки екологічно невиснажливими способами.

Біосферні заповідники (резервати), міжнародно визнані інституції, підсилюють бренд-месидж України як країни привабливої для туризму та країни з визначними природними, культурними та історичними цінностями. Вдосконалення їхньої діяльності важливе також і для популяризації України у світі, формування її позитивного іміджу та для забезпечення присутності у міжнародному академічному середовищі.

Глобальна мережа біосферних резерватів

Біосферні резервати, які працюють з 1970 року у рамках Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», – це природоохоронні території нового типу, ключовою метою яких є забезпечення гармонійного розвитку людини і природи. Сама ідея біосферних резерватів лежить в основі принципів сталого розвитку, сприйнята в усьому світі з великим ентузіазмом, і за минулі чотири десятиріччя набула значних успіхів. А сьогодні біосферні резервати формують глобальну мережу модельних регіонів, де можуть бути апробовані різні способи сталого природокористування і можливості адаптуватися до мінливих екологічних, економічних і соціальних умов за участі усіх зацікавлених сторін.

Станом на перше півріччя 2014 року Всесвітня мережа біосферних резерватів включає 631 об'єкт, в тому числі 14 транскордонних в 119 країнах світу.

Як наголошено у Дрезденській декларації про біосферні резервати та зміни клімату (28 червня 2011 р.), в біосферних резерватах нагромаджено безцінний досвід, який є важливим внеском у сталий розвиток, зокрема у напрямку мінімізації кліматичних змін та адаптації до них, а також для збереження біологічного різноманіття.

З часу створення Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» та мережі біосферних резерватів впроваджувались інноваційні підходи у наукових дослідженнях, організації моніторингу, екологічній освіті, створювався для цього необхідний потенціал, здійснювалось вдосконалення менеджменту, реалізовувались модельні проекти, які виходили далеко за рамки суто збереження природи і є добрими моделями для екологічно сталого способу життя.

У 1995 році були затверджені Статутні рамки Всесвітньої мережі біосферних резерватів, Концепція біосферних резерватів та проголошена Севільська стратегія біосферних резерватів. В їх основі закладено розуміння біосферного резервату як території, на якій поєднується виконання трьох функцій: збереження біологічного різноманіття, забезпечення сталого розвитку та розбудова матеріально-технічної бази для реалізації перших двох функцій, які відповідно реалізуються у трьох функціональних зонах: заповідній (природні ядра), буферній та транзитній (зона господарської діяльності людини).

Поняття біосферного заповідника та біосферного резервату

Поняття «біосферного резервату» за Статутними рамками Всесвітньої мережі біосферних резерватів дещо відрізняється від української природоохоронної категорії «біосферних заповідників», і не лише за назвою.

Так, за Концепцією біосферних резерватів «біосферний резерват» загалом не є природоохоронною категорією (з 1994 р. Міжнародний союз охорони природи уже не включає їх у класифікацію категорій природоохоронних територій), тоді як «біосферний заповідник» відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» є однією з категорій природно-заповідного фонду – системи територій та об'єктів спеціальної охорони, хоча його зонування і функції в цілому відповідають категорії «біосферний резерват» (Іваненко, 2014).

Для управління біосферними резерватами створюються за участі зацікавлених сторін їх консультативні (координаційні) ради та

розробляються і реалізуються плани управління (менеджмент-плани). У біосферних заповідниках України передбачено створення науково-технічних рад та розроблення проектів організації їх територій, які переважно націлені на природоохоронну та науково-дослідну роботу.

У будь-якому випадку питання сталого соціально-економічного розвитку територій біосферних заповідників, що можливий лише за умови тісної співпраці з місцевими громадами, в Україні нині через недосконалість законодавства та невідповідність його положень базовим нормативно-правовим актам ЮНЕСКО є достатньо проблематичними. Це стосується також біосферних резерватів, що створені в Україні на базі територій та об'єктів природно-заповідного фонду (насамперед національних природних парків) із включенням до їх складу населених пунктів, сільськогосподарських, лісгосподарських та інших не заповідних територій.

Україна у складі Всесвітньої мережі біосферних резерватів

До Всесвітньої мережі біосферних резерватів від України включені біосферні заповідники: Чорноморський, «Асканія-Нова», Карпатський та Дунайський (останній у складі українсько-румунського біосферного резервату «Дельта Дунаю») та біосферні резервати: українсько-польсько-словацький «Східні Карпати», Деснянський, «Розточчя» та Шацький (окремо і в складі українсько-білорусько-польського резервату «Західне Полісся») (Дідух, Парчук, 2014).

Усі вони вносять свій посильний вклад у впровадження в Україні стратегії сталого розвитку, служать інструментами запровадження принципів «зеленої економіки», надання екосистемних послуг, раціонального природокористування, мінімізації кліматичних змін тощо. Так, до прикладу, букові праліси Угольсько-Широколужанського масиву Карпатського біосферного заповідника, за даними досліджень університету штату Вермонт (США), займають друге місце у світі серед лісів помірної зони (після дощових лісів Тихоокеанського побережжя США) з акумуляції парникових газів. Крім того, за висновками авторів українсько-німецького проекту «Природоохоронний менеджмент Карпатського біосферного заповідника і розв'язання сучасних викликів на Закарпатті (Україна)», природні екосистеми східної частини Закарпаття становлять сьгодні європейський епіцентр дикої природи, недоторканості та функціональних лісів. Їх унікальна особливість постійно вабить дослідників, студентів, лісівників та природоохоронців з усього світу. А праліси Карпатського біосферного заповідника, які входять до складу українсько-словацько-німецького об'єкта Всесвітньої

спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», служать зараз еталоном в європейській лісовій екології та природоохоронній справі.

Вклад біосферних резерватів у реалізацію ідеї сталого розвитку

Біосферні заповідники (резервати) вносять посильний вклад в реалізацію ідей сталого розвитку. Достатньо показовим у цьому контексті може бути досвід роботи Карпатського біосферного заповідника. Так, до прикладу, за ініціативою його адміністрації на міжнародній науково-практичній конференції «Карпатський регіон і проблеми сталого розвитку» з нагоди 30-річчя КБЗ (м. Рахів, 13-15 жовтня 1998 року) прийнято важливе для сталого розвитку рішення такого змісту: «З метою створення міжнародного правового поля в галузі збереження природи та соціально-економічного розвитку країн Карпатського регіону урядам цих країн розробити і прийняти Карпатську конвенцію сталого розвитку» (Гамор, Волошук, 1998). А у 2003 році на Київській конференції міністрів охорони природного середовища Європи «Довкілля для Європи» ця ідея була реалізована шляхом підписання «Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат», яка в 2004 році ратифікована відповідним Законом України.

Окрім того, за ініціативою цього біосферного заповідника включено до Постанови Верховної Ради України від 12 вересня 2002 р. «Про інформацію Кабінету Міністрів України про здійснення державної політики щодо виконання законів України «Про природно-заповідний фонд України» і «Про охорону культурної спадщини» та про дотримання посадовими особами вимог чинного законодавства стосовно Національного заповідника «Хортиця» й інших історико-культурних заповідників і об'єктів природно-заповідного фонду» пункт щодо розробки «...до 1 липня 2003 року Державної комплексної програми сталого розвитку гірських районів України». А дещо раніше зініційовано прийняття Законів України «Про статус гірських населених пунктів в Україні» (1995 р.) та «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» (2000 р.), Постанови Кабінету Міністрів України «Про заходи щодо державної підтримки реалізації Комплексної програми еколого-економічного та соціального розвитку гірської Рахівщини на період 1998-2005 рр.». Крім того, на підставі наукових розробок Карпатського біосферного заповідника в 2002 році Закарпатська обласна рада прийняла першу і єдину в Україні «Концепцію сталого розвитку Закарпаття», в 2007 та 2011 роках букові праліси Карпат у складі українсько-словацько-німецького

об'єкта «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» включено до Списку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, Президент України ухвалив спеціальне Доручення (№ 1-1/749 від 2 квітня 2013 року) щодо сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпаття, що розташовані в зоні об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», Кабінет України розпорядженням № 819-р від 10 вересня 2014 року затвердив план заходів щодо забезпечення сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», прийнято відповідні рішення місцевих органів влади тощо.

На розробку, пропаганду та впровадження конкретних проектів зі сталого розвитку спрямована робота наукових підрозділів, великої мережі еколого-освітніх та інформаційно-туристичних центрів, які створені на базі Карпатського біосферного заповідника (Музей екології гір та історії природокористування Карпат, «Музей нарциса», «Центр Європи», «Високогір'я Карпат» тощо), екологічного науково-популярного журналу «Зелені Карпати», газети «Вісник Карпатського біосферного заповідника». Цій темі присвячено майже два десятки організованих адміністрацією біосферного заповідника міжнародних науково-практичних конференцій та велика кількість реалізованих проектів тощо. Серед них важливе соціально-економічне значення має, зокрема, і реалізований нещодавно за ініціативи адміністрації біосферного заповідника проект відкриття руху пасажирського потяга за маршрутом Київ – Рахів, підписання Спільної Декларації між Міністерством екології та природних ресурсів України, Федеральним міністерством навколишнього середовища, охорони природи, будівництва та ядерної безпеки Федеративної Республіки Німеччина і Міністерством навколишнього середовища Словацької Республіки щодо охорони та управління Спільним об'єктом Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат (Словацьчина та Україна) і давні букові ліси Німеччини (Німеччина)» та Меморандуму між місцевими органами влади про поглиблення міжнародної співпраці в розв'язанні екологічних та соціально-економічних проблем в прикордонних населених пунктах у верхів'ях басейну Тиси на українсько-румунському кордоні тощо.

Значного суспільного резонансу отримали сформовані тут та оприлюднені на сторінках газети «Голос України» ідеї щодо проведення в Карпатах зимової Олімпіади, створення на Закарпатті у Географічному центрі Європи «Екологічного Давосу», впровадження принципів сталого лісокористування та інші.

Програмні документи та ключові завдання біосферних резерватів

Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд» (статті 17, 19) біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення, входять до міжнародної мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО. Наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища та інша їхня діяльність здійснюється з урахуванням міжнародних програм. Такими документами, в першу чергу, є схвалені Генеральною конференцією ЮНЕСКО «Статутні рамки Всесвітньої мережі біосферних резерватів ЮНЕСКО», «Севільська стратегія біосферних резерватів» та «Мадридський план дій для біосферних резерватів». Ключовими завданнями цих програмних міжнародних документів є використання біосферних резерватів для збереження природного та напівприродного різноманіття, застосування біосферних резерватів як моделей менеджменту землі та підходів до сталого розвитку регіонів, проведення досліджень, моніторингу, освіти і навчання.

У Мадридському плані дій, у розділі, присвяченому впровадженню екосистемних послуг, особливо наголошується, що ідею біосферних резерватів (заповідників) як територій сталого розвитку можна сприймати за спробу визначення та створення специфічного для конкретної території поєднання підтримуючих, забезпечуючих, регулюючих і культурних екосистемних послуг. І в такий спосіб пропонується створювати умови для екологічного, економічного та соціального добробуту місцевих громад та зацікавлених сторін. Наприклад, різні зони біосферних заповідників можуть служити в якості місць для залучення нових інвестицій в сферу екосистемних послуг, які раніше не брались до уваги (регулювання клімату, очищення води, збереження біорізноманіття) та підвищення екологічної та соціальної ефективності забезпечуючих (сільське господарство, лісове господарство, рибальство) і культурних (туризм) послуг, де до цього часу найбільше спрямувалось інвестицій.

У базових документах ЮНЕСКО, що регламентують діяльність біосферних резерватів (заповідників), передбачається також проведення активних та постійних консультацій між науковими та дослідницькими спільнотами, особами, які розробляють політику і приймають рішення, особами, які керують ресурсами, і місцевим населенням. Як результат, у біосферних резерватах (заповідниках) мають знаходитись оптимальні рішення щодо поєднання екосистемних послуг, які могли б проілюструвати роль біосферних резерватів (заповідників) в якості моделей сталого розвитку в масштабах наземних/морських екосистем на національному, регіональному та глобальному рівнях.

Дуже важливим завданням у використанні біосферних резерватів як моделей менеджменту землі та для впровадження сталого розвитку регіонів їх розташування, відповідно до Севільської стратегії, є забезпечення підтримки та залучення місцевого населення. Для цього на національному рівні ЮНЕСКО рекомендує включати до складу біосферних резерватів території, де практикуються традиційні способи життя, невиснажливе використання природних ресурсів, спостерігаються конфліктні відносини між людьми та довкіллям (наприклад, території поряд з населеними пунктами, деградовані екосистеми через ведення сільського господарства тощо).

У цьому контексті надзвичайно важливе демонстраційне значення має забезпечення реалізації у повному обсязі доручення Президента України від 2 квітня 2013 року № 1-1/749 (розробленого Карпатським біосферним заповідником) із питань збереження унікальних природних комплексів, забезпечення сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області, що розташовані в зоні української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» та Плану заходів із цього приводу, який затверджений розпорядженням Кабінету Міністрів України № 819-р 10 вересня 2014 року.

Використання територій і традиційне господарювання у межах біосферних резерватів в Україні

Для реалізації цих завдань Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» від 14 серпня 2009 року Національній академії наук України доручалось розробити у тримісячний строк, відповідно до рекомендацій ЮНЕСКО, та затвердити науково-методичні засади використання територій біосферних заповідників. Минуло більше п'яти років, але для виконання цього важливого рішення не зроблено нічого.

У той же час, на нашу думку, неправомірно трактуючи статті 9 та 9-1 Закону України про природно-заповідний фонд, у зоні антропогенних ландшафтів біосферних заповідників, яка «включає території традиційного землекористування, лісокористування, водокористування, місць поселення, рекреації та інших видів господарської діяльності» (стаття 18 Закону про ПЗФ), через запровадження складної процедури видачі лімітів та дозволів, по суті, заблоковано будь-яку господарську діяльність, в тому числі здійснення природоохоронних заходів, які повинні проводитись безлімітно, на підставі Положень про установи

природно-заповідного фонду (ПЗФ) та проектів організації територій та охорони їх природних комплексів, що затверджені відповідними наказами Мінприроди України. Це в повній мірі стосується і господарських зон національних природних парків, на базі яких створені біосферні резервати (стаття 21 Закону про ПЗФ). Уявіть собі, у гірському населеному пункті, в зоні біосферного заповідника або національного природного парку, котрий є негазифікованим, де відсутні дороги, де люди безробітні, де населення завжди використовувало дрова для опалення, яким закони і сьогодні гарантують, зокрема стаття 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» (регулює загальне та спеціальне використання природних ресурсів), безперешкодно здійснювати традиційне господарювання, не отримують ці паливні дрова. Крім того, своєчасно не видаються дозволи на випасання худоби та сінокосіння. Як виживати цим людям? І яке може бути ставлення до біосферних заповідників та національних природних парків зі сторони місцевого населення, які згідно закону мають підтримувати традиційне господарювання, а насправді все забороняють? І чому так сталося, що у зв'язку із добрими намірами біосферних резерватів, як і національних парків загалом, в результаті прогалин у законодавстві погіршилось не тільки життя людей високо у горах, але й імідж української держави, адже остання повинна гарантувати виконання міжнародних зобов'язань щодо реалізації в Україні (в тому числі) програмних документів біосферних резерватів ЮНЕСКО. Не виконуються, у нашому випадку, також і вимоги Указу Президента України від 14 січня 2010 року, № 25/2010 щодо розширення території Карпатського біосферного заповідника, в преамбулі якого чітко визначена необхідність підтримки традиційного господарювання у високогір'ї Українських Карпат (Гамор, 2014).

Упорядкування управління біосферними заповідниками (резерватами)

Виникає правова колізія щодо виконання статті 12 цього ж Закону, якою визначено, що управління територіями та об'єктами природно-заповідного фонду загальнодержавного значення здійснюється їх спеціальними адміністраціями, які, на жаль, зараз не спроможні оперативно вирішувати питання збереження природних екосистем, життєзабезпечення місцевого населення та своїх колективів. Виходячи з цих обставин, вважали б за необхідне

Мінприроди разом з іншими зацікавленими організаціями позбутись надмірної централізації в управлінні установами ПЗФ.

По-друге, розробити та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону «Про біосферні заповідники (резервати) в Україні» та внесення змін до інших законів України.

У зв'язку з цим треба окремо наголосити, що ЮНЕСКО (зокрема Мадридський план дій для біосферних резерватів) наполегливо рекомендує кожній країні імплементувати в національне законодавство нормативні акти ЮНЕСКО щодо діяльності біосферних резерватів. Для цього національний комітет МАБ ЮНЕСКО Франції розробив спеціальний проект модельного Закону, який Міжнародний координаційний комітет програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» рекомендує взяти за основу при розробці та прийнятті національних законів про біосферні резервати (Бонін М., Жардін М., 2014).

Крім того, в Україні у жовтні 2014 року за фінансової підтримки Євросоюзу, у рамках проекту технічної допомоги ЄС «Додаткова підтримка Міністерства екології та природних ресурсів України у впровадженні секторальної бюджетної підтримки», проведено міжнародний науково-практичний семінар «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» та випущено збірник матеріалів «Основи управління біосферними резерватами в Україні» (Основи..., 2014). Названі матеріали могли би послужити основою для розробки цього закону.

По-третє, внести пропозиції щодо скасування статті 9-1 Закону України про ПЗФ, або викласти її зміст з урахуванням статті 18 Закону України про ПЗФ, статей 9,10 Закону «Про рослинний світ» та статті 38 Закону «Про охорону навколишнього природного середовища».

По-четверте, ще до внесення змін до законодавства, з метою врегулювання окремих питань господарської діяльності в межах біосферних заповідників та господарських зон національних природних парків, видати окремий наказ Мінприроди України.

У цьому відомчому документі з метою підтримки традиційного господарювання, зокрема у високогір'ї Українських Карпат, зняття соціальної напруги в гірських депресивних населених пунктах, що розташовані в зоні діяльності Карпатського біосферного заповідника та національних природних парків, відповідно до статей 12, 18, 19, 21 Закону України «Про природно-заповідний фонд», статті 38 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та Указу Президента України «Про розширення території Карпатського біосферного заповідника» від 14 січня 2010 року, № 25/2010 необхідно:

– надати адміністраціям Карпатського біосферного заповідника, який відповідно до його Положення (пункт 7.2) служить модельним об'єктом для сталого розвитку, та національних природних парків право

забезпечувати громадян, що проживають у зоні їх діяльності та здійснюють тут, відповідно до статті 18 Закону України «Про природно-заповідний фонд», традиційне господарювання природними ресурсами, використання яких передбачено статтею 9 цього Закону, за спрощеною процедурою, без дозволів, що видаються органом виконавчої влади з питань охорони навколишнього природного середовища Автономної Республіки Крим та територіальними органами центрального органу виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища;

– встановити, що виділення громадянам природних ресурсів для їх життєво необхідних потреб, за обґрунтованими нормами, до внесення відповідних змін до природоохоронного законодавства, проводиться адміністраціями біосферних заповідників та національних природних парків за клопотанням органів місцевого самоврядування, на підставі рішень їх науково-технічних рад, Положення й Проекту організації території та охорони їх природних комплексів з оформленням ними спеціальних дозволів (лісорубних та лісових квитків, ордерів на дрібний відпуск лісопродукції, дикоростучих плодів, ягід та грибів, випасу худоби тощо);

– визначити, що використання природних ресурсів для цих цілей допускається винятково за межами заповідної зони біосферного заповідника та в господарських зонах національних природних парків.

З метою уникнення можливих порушень на цих територіях варто доручити Державній екологічній інспекції України посилити контроль за станом дотримання природоохоронного законодавства в межах біосферних заповідників та національних природних парків.

Хочемо наголосити, що подібна практика давно існує у біосферних резерватах та національних парках сусідніх європейських країн. Наприклад, у румунських природоохоронних установах Міністерство охорони довкілля затверджує лише їх менеджмент-плани та здійснює вибірковий контроль за їх дотриманням. Видача дозволів у межах затвердженого менеджмент-плану належить до виняткової компетенції адміністрацій біосферних резерватів та національних парків.

Врегулювання проблем матеріально-технічного забезпечення та використання спеціальних коштів у біосферних заповідниках

Біосферні заповідники, як і інші установи природно-заповідного фонду України, незважаючи на значні кошти, які спрямовуються державою на розв'язання екологічних проблем, фінансуються за залишковим принципом. Тут надзвичайно низьким залишається рівень оплати праці їхніх працівників.

Більше того, останнім часом практично не виділяються кошти на утримання установ, забезпечення служби охорони, проведення науково-дослідної та еколого-освітньої роботи, придбання транспорту, паливно-мастильних матеріалів тощо.

Через блокування фінансування природоохоронних заходів, відсутність матеріально-технічного забезпечення служби державної охорони природно-заповідного фонду виникають реальні загрози для знищення особливо цінних природних об'єктів. А об'єктом охорони та наукових досліджень, до прикладу – в Карпатському біосферному заповіднику, є єдиний в Україні природний транснаціональний об'єкт Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

Не працює стаття 47 Закону про ПЗФ, згідно з якою власні кошти (спец-кошти) об'єктів природно-заповідного фонду не підлягають вилученню і повинні використовуватись для здійснення заходів щодо охорони відповідних територій та об'єктів.

Для розв'язання цих проблем необхідно невідкладно внести до 7, 8 та 9 частин статті 43 Бюджетного кодексу України уточнення: після слів «наукових установ» додати «й установ природно-заповідного фонду».

По-друге, з урахуванням досвіду Держлісагентства (Постанова Кабінету Міністрів України № 660 від 26 листопада 2014 року), потребує внесення доповнень до Постанови Кабінету Міністрів України від 1 березня 2014 року № 65 «Про економію державних коштів та недопущення втрат бюджету» в частині надання дозволу установам ПЗФ за власні кошти закуповувати формений одяг, автототранспорт, здійснювати оплату за користування службовим мобільним зв'язком та проводити поточний ремонт приміщень, що не тільки призупинило б колапс природоохоронних установ, який швидкими темпами насувається, але й сприяло б підвищенню стабільності роботи працівників служби державної охорони природно-заповідного фонду. Для цього пункти 1, 2 та 4 Заходів, затверджених цією Постановою, треба викласти у такій редакції (доповнення виділено курсивом):

1. Припинення придбання автотранспортних засобів (крім спеціалізованих санітарних автомобілів екстреної медичної допомоги, пожежних та спеціальних аварійно-рятувальних машин, а також вантажних автомобілів, причепів, напівпричепів, які використовуються для перевезення деревини або виконання інших виробничих функцій у лісовій галузі та для проведення природоохоронних заходів на об'єктах природно-заповідного фонду, автомобілів для охорони та патрулювання в лісових масивах та установах природно-заповідного

Під час урочистого прийому учасників міжнародної конференції «ЄвроМабу» директор Карпатського біосферного заповідника, професор Ф.Д. ГАМОР (перший зліва) та директор біосферного заповідника «Асканія-Нова» В.С. Гавриленко (другий справа) у мерії Відня (Австрія, 2005 р.).

Директор Карпатського біосферного заповідника Ф.Д. Гамор на III Всесвітньому конгресі біосферних резерватів ЮНЕСКО (м. Мадрид, 2008 р.)

фонду), меблів, мобільних телефонів, ноутбуків, побутової техніки (крім бензопил, бензокущорізів, моторубів та мотопомп для виконання лісогосподарських робіт та проведення природоохоронних заходів на територіях природно-заповідного фонду) та проведення ремонту приміщень (крім приміщень, що перебувають в аварійному стані, приміщень навчальних, оздоровчих, санаторно-курортних закладів та реабілітаційних установ й установ природно-заповідного фонду, ремонт яких здійснюється за рахунок коштів спеціального фонду з метою дотримання вимог санітарних норм та норм пожежної безпеки для забезпечення навчально-виховного та еколого-освітнього процесу, оздоровлення дітей, санаторно-курортного лікування ветеранів війни, інвалідів та реабілітації дітей-інвалідів).

2. Припинення придбання форменого одягу (крім форменого одягу для військовослужбовців, військовозобов'язаних, резервістів, осіб рядового і начальницького складу, що згідно із законом зобов'язані виконувати обов'язки військової служби і служби у сфері цивільного захисту, щодо організації спеціального зв'язку та захисту інформації, провадження правоохоронної та охоронної діяльності у форменому одязі, державних виконавців, кадетів, ліцеїстів ліцею цивільного захисту та курсантів навчальних закладів, й працівників служби державної охорони природно-заповідного фонду).

{Пункт 2 в редакції Постанов КМ № 99 від 23.03.2014, № 128 від 23.04.2014; із змінами, внесеними згідно з Постановою КМ № 581 від 30.10.2014}

3. Припинення здійснення витрат на оплату послуг мобільного зв'язку (крім організації ліній зв'язку під час позастудійних трансляцій подій державними телерадіокомпаніями та оперативної передачі інформаційних повідомлень з місць подій журналістами Українського національного інформаційного агентства «Укрінформ»; здійснення Міноборони, Збройними Силами, іншими військовими формуваннями та правоохоронними органами, Державною службою спеціального зв'язку та захисту інформації, Державною спеціальною службою транспорту, органами і підрозділами служби цивільного захисту мобільного зв'язку для провадження службової діяльності та здійснення заходів з обороноздатності держави, а також мобільного зв'язку, який використовується працівниками державної лісової охорони та посадовими особами служби державної охорони природно-заповідного фонду); оплати послуг мобільного зв'язку за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету для забезпечення підприємствами, установами та організаціями, що належать до сфери

управління Держводагентства, управління віддаленими від основних баз водогосподарськими об'єктами; випадків, коли витрати на оплату послуг мобільного зв'язку здійснюються за рахунок коштів спеціального фонду державного бюджету, отриманих на зазначену мету як гранти, міжнародна технічна допомога, благодійні внески).

{Пункт 4 із змінами, внесеними згідно з Постановами КМ № 128 від 23.04.2014, № 339 від 13.08.2014, № 382 від 20.08.2014, № 400 від 27.08.2014, № 497 від 01.10.2014, № 660 від 26.11.2014}

Неузгодженість законодавчих актів у частині функціонування біосферних заповідників та інших установ ПЗФ

До найважливіших проблем діяльності біосферних заповідників та інших установ природно-заповідного фонду належить узгодженість норм законодавства, яке регулюється Земельним і Лісовим кодексами та законами України «Про природно-заповідний фонд», «Про місцеве самоврядування» та «Про дозвільну діяльність у сфері господарської діяльності», відповідними постановами Кабінету Міністрів України й відомчими нормативно-правовими актами.

Особливо багато проблем виникає у вирішенні питань землеустрою та виділення установам природно-заповідного фонду земельних ділянок, функціонування територій, які передані біосферним заповідникам без вилучення у землекористувачів, проведення природоохоронних заходів, зокрема санітарно-оздоровчих та лісовідновних рубок у лісах ПЗФ тощо (Гамор, 2013).

Крім того, як наголошується у матеріалах Комітетських слухань у Верховній Раді України «Природно-заповідний фонд: проблеми та шляхи вирішення», які відбулись 18 листопада 2013 року, створюються значні труднощі ще й тому, що в багатьох випадках декларативні положення законів та указів Президента України в галузі заповідної справи не виконуються, а їх виконання ніхто не контролює.

Великої шкоди заповідній справі, на думку народного депутата України О.М. Бригинця (2014), завдає те, що законодавство про природно-заповідний фонд не враховує традиційні промисли та заняття місцевого населення. Так, наприклад, при створенні національних природних парків всіх запевняли, що на їх територіях можна буде полювати. Але відразу після цього на законодавчому рівні заборонили мисливство на територіях антропогенних зон біосферних заповідників та всіх національних парків. Все це призвело до загострення конфліктів між громадами та установами ПЗФ. Використовуючи цю ситуацію, а також неврегульованість питання традиційного господарювання

місцевого населення, браконьєри лобіюють відновлення полювання на заповідних територіях та створюють негативний імідж біосферним заповідникам та національним природним паркам, тому зараз внаслідок спротиву громад практично неможливо реалізувати, жоден проект створення та розширення територій природно-заповідного фонду. Характерним прикладом у цьому контексті може служити Національний природний парк «Гуцульщина» та Карпатський біосферний заповідник.

Значної шкоди розвитку заповідної справи в Україні надає абсурдна процедура створення об'єктів природно-заповідного фонду, яка передбачає отримання великої кількості дозволів на рівні із будівництвом промислових підприємств. У той же час земельним законодавством значно спрощено питання надання земель у приватну власність, які фактично одноосібно вирішуються місцевими органами Держземагентства (Мірошниченко, Артамонов, 2013). В практиці роботи неправомірно вимагаються погодження від органів місцевого самоврядування на передачу земель державної власності установам ПЗФ за межами населених пунктів.

Всю цю практику треба рішуче припиняти. Необхідно внести зміни до земельного законодавства щодо скасування надзвичайно складного порядку відведення земельних ділянок для об'єктів природно-заповідного фонду та врегулювати питання правового статусу земель, які включені до складу біосферних заповідників та національних природних парків без вилучення у землекористувачів.

Слід застосувати до земель, які передаються до складу ПЗФ, прийняті у 2012 році норми земельного законодавства щодо спрощеної процедури надання земельних ділянок у власність, користування або в оренду.

Вдосконалення економічних механізмів організації та функціонування ПЗФ

У новій редакції Податкового кодексу, який схвалено Верховною Радою України у грудні 2014 року, із статті 282 вилучено положення про те, що від сплати земельного податку звільняються заповідники, у тому числі історико-культурні, національні природні парки, заказники (крім мисливських), парки державної та комунальної власності, регіональні ландшафтні парки, ботанічні сади, дендрологічні і зоологічні парки, пам'ятки природи, заповідні урочища та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва.

Відповідно до цієї норми Закону, до прикладу, Карпатський біосферний заповідник лише за землі, які знаходяться у його постійному користуванні, повинен внести до місцевих бюджетів щорічно близько

600 тисяч гривень. Таких коштів в установах зараз не має. Тому, відповідно до статті 46 Закону України про ПЗФ, терміново необхідно врегулювати ці питання, шляхом виділення із Державного бюджету України установам та організаціям, які забезпечують охорону особливо цінних земель природно-заповідного фонду, необхідних коштів.

Безумовно, запровадження плати до місцевих бюджетів земельного податку за землі природно-заповідного фонду можна розглядати як важливий крок у реформуванні економічних механізмів організації та функціонування природно-заповідного фонду. Це дасть можливість піднести в очах територіальних громад вагомість збереження земель, які мають особливу природну та культурну цінність, зменшити соціальну напругу, яка інколи виникає у зв'язку із вилученням таких земель із господарського використання.

Крім того, важливо також доповнити статтю 44 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» нормами про надання підприємствам, установам та організаціям компенсацій за втрати у зв'язку із запровадженням заповідного режиму на територіях, що входять до біосферних заповідників та національних природних парків без вилучення у землекористувачів та встановлення дотацій за ведення на землях природно-заповідного фонду екологічно безпечних методів господарювання.

Проблеми посилення охорони та збереження особливо цінних природних екосистем

Загострення соціально-економічної ситуації, активізація спроб незаконного використання природних ресурсів на об'єктах природно-заповідного фонду потребує посилення їхньої охорони.

У цьому контексті важливо опрацювати питання внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» у частині збільшення повноважень посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду. Це обумовлюється, у першу чергу, ще й тим, що відповідно до ст. 91 Лісового кодексу України повноваження посадових осіб державної лісової охорони є набагато більшими, ніж це передбачено для працівників служби державної охорони ПЗФ, які охороняють особливо цінні не тільки лісові, але й інші унікальні природні екосистеми (Рибак, Проць, 2014).

Крім того, стаття 100 Лісового кодексу України визначає, що «Порядок охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», названого Кодексу та інших актів законодавства». І тому на практиці працівники служби

державної охорони ПЗФ, охороняючи особливо цінні природні об'єкти, де-юре і де-факто піддаються підвищеним ризикам, а користуються значно меншими правами, ніж працівники державної лісової охорони.

Тому ст. 61 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» слід доповнити положеннями про те, що посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право «складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення територій та об'єктів ПЗФ», «приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності», «звертатись до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування збитків, нанесених територіям та об'єктам ПЗФ, а також повернення самовільно захоплених ділянок ПЗФ», «подавати обов'язкові для виконання приписи з питання охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ», «посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право на зберігання, носіння і застосування спеціальних засобів та зброї в порядку, встановленому законодавством, та використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічними забарвленнями та написом з емблемою».

Також добре послужило б зміцненню кадрового потенціалу та поліпшило б ефективність роботи посадових осіб служби державної охорони підвищення рівня їхньої оплати праці шляхом внесення змін до наказу Мінприроди України в частині оплати праці працівників природоохоронних установ, за розрядами єдиної тарифної сітки, що відносяться до галузевих науково-дослідних установ, підпорядкованих органам державної влади, та підняття розряду єдиної тарифної сітки з оплати праці для начальників природоохоронних науково-дослідних відділень, адже, наприклад, що стосується Положення про Карпатський біосферний заповідник, природоохоронні науково-дослідні відділення тут є основними підрозділами, а начальники відділень та їх заступники відносяться до категорії наукових працівників. У цьому контексті також є дуже важливим встановлення посадовим особам державної охорони ПЗФ надбавки за вислугу років та за роботу вахтовим методом.

У зв'язку із розробкою у Міністерстві культури проекту Закону України щодо збереження культурних об'єктів, які включені до складу Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, необхідно передбачити у цьому проекті закону та в законах про природно-заповідний фонд й місцеве самоврядування, а також в Лісовому та Земельному кодексах норм щодо особливостей охорони та управління українськими природними об'єктами Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Чи перетворять українські заповідники на казенні підприємства?

Згідно Плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Коаліційної угоди (2015) передбачається змінити організаційно-правовий статус установ природно-заповідного фонду, перевівши їх з бюджетних установ на казенні підприємства, тобто передбачається діяльність з охорони природи визнати послугою, яка надається підприємством з метою отримання доходу.

Беручи до уваги те, що реформи у сфері управління та охорони довкілля передбачені розділом 4 «Нова економічна політика», можна дійти до висновку, що суть реформ зводиться до економічної доцільності діяльності галузі, а саме переведенні її до госпрозрахунку. Це може спричинити повний колапс та руйнацію системи природно-заповідного фонду та призвести до неможливості виконання нею завдань з підтримання екологічної рівноваги, визначених Конституцією та законодавством України.

Впровадження таких підходів до об'єктів природно-заповідного фонду призведе до надмірного використання природних ресурсів та до їх фактичного знищення. Здійснення охорони унікальних природних екосистем, науково-дослідної та еколого-освітньої роботи буде залежати від зароблених коштів, частки яких зараз в обсягах фінансування установ ПЗФ є незначними.

Крім того, слід зазначити, що згідно зі статтею 17 Закону України «Про природно-заповідний фонд України», біосферні заповідники є природоохоронними, науково-дослідними установами міжнародного значення та мають діяти відповідно до міжнародних угод.

В усьому світі збереження національного природного надбання фінансується, як правило, за рахунок державних бюджетів, а зароблені, наприклад, національними парками США, кошти спрямовуються безпосередньо до бюджетів. Нам не відомо, де у світовій практиці казенні підприємства використовуються для менеджменту природоохоронних територій.

Зважаючи на це, виступаючи на Комітетських слуханнях у Верховній раді України з питань розвитку заповідної справи 4 лютого 2015 року, ми звернулись із проханням не допустити прийняття Урядом України цього фатального для установ природно-заповідного фонду рішення.

Нами запропоновано також утриматись від створення Державного агентства України із питань заповідної справи, яке, на думку природоохоронців, може призвести до подальшої комерціалізації роботи заповідників та національних природних парків в Україні.

Біосферні резервати чи біосферні регіони?

І насамкінець, підсумовуючи написане, можна ще раз наголосити, що багаторічний міжнародний досвід впровадження Концепції біосферних резерватів виявився корисним не тільки для працівників природоохоронних установ. Її прихильниками стає все більше вчених, вона є важливою для органів державної влади та місцевого самоврядування. Біосферні резервати дозволяють отримувати різноманітні знання, проводити наукові дослідження та набувати практичного досвіду, необхідного для збереження біорізноманіття та забезпечення соціально-економічного розвитку в інтересах добробуту людей. Але всезростаючі екологічні та соціально-економічні виклики спонукають до розробки та впровадження нових підходів щодо розв'язання глобальних, національних та місцевих проблем сталого розвитку, а також до активнішого використання біосферних резерватів в якості навчальних полігонів для сталого розвитку на місцевому рівні.

У цьому контексті цікавою є запропонована робочою групою із розробки нової 10-річної стратегії та плану дій Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» (МАБ) (Париж, 13-14 листопада 2014) пропозиція щодо заміни терміну «біосферний резерват» на «біосферний регіон» (обидва можуть позначатися скорочено як БР).

Така постановка питання викликана тим, що ряд країн вже зараз не називають біосферними резерватами об'єкти, які включені до Всесвітньої мережі біосферних резерватів. Натомість в офіційних національних документах вони фігурують як «біосферні регіони», «біосферні зони», «біосферні парки» та інші еквіваленти цієї назви на інших мовах. А проведені недавно ЄвроМАБом дослідження показали, що термін «біосферний заповідник/резерват» може бути контрпродуктивним щодо розуміння, просування і застосування цієї концепції менеджерами БР, іншими зацікавленими сторонами МАБ, громадськістю та політиками.

В Україні на Комітетських слуханнях у Верховній Раді України 4 лютого 2015 року із питань розвитку заповідної справи Міністерство екології та природних ресурсів України висловилося також з цього приводу. Зокрема, замість термінів «біосферний резерват» та «біосферний регіон», з метою уникнення аналогій із адміністративними регіонами, пропонується запровадити поняття «біосферна територія».

Після широкої міжнародної дискусії кінцеве рішення з цього приводу має прийняти Міжнародна координаційна рада (ІСС) Програми «Людина і біосфера» ЮНЕСКО.

2015 р.

РЕГІОНАЛЬНИЙ ЛАНДШАФТНИЙ ПАРК «НІЖИНСЬКИЙ» – МОДЕЛЬ СТАЛОГО РОЗВИТКУ МІСЦЕВИХ ГРОМАД (М.П. Стеценко)

На Чернігівщині в межах Ніжинського району реалізовано проект Європейського Союзу «Clima East: Збереження та стале використання торфовищ». У рамках проекту виконувались три компоненти: зміцнення системи обліку викидів та поглинання парникових газів з органічних ґрунтів, відновлення деяких деградованих торфовищ та створення об'єкту природно-заповідного фонду.

У науковому обґрунтуванні науковців Чернігівщини, схваленому природоохоронною громадськістю області та підтриманого всіма гілками влади, у 2014 році розпочалась робота по підготовці проекту створення регіонального ландшафтного парку «Ніжинський» в межах Ніжинського адміністративно-територіального району.

Головна мета створення РЛП «Ніжинський» – збереження і відновлення цінних водно-болотних комплексів, гармонізація природокористування місцевих громад на його території, створення осередку еколого-просвітницької роботи в цьому регіоні, відродження місцевих традиційних видів природокористування з метою покращення добробуту місцевого населення тощо.

У відповідності до матеріалів проекту створення РЛП «Ніжинський» Чернігівська обласна рада 28 травня 2015 року прийняла рішення «Про створення регіонального ландшафтного парку «Ніжинський», а 10 вересня 2015 року своїм рішенням встановила, остаточні на сьогодні, його межі.

РЛП «Ніжинський» розташований в межах п'яти сільських рад Ніжинського району і має площу 6122,699 га.

Крім земель лісового фонду до складу РЛП «Ніжинський» були включені майже 1900 га, що надані у власність або у постійне користування. Таким чином понад 31 відсоток земель під час створення парку вже були розпайовані. Отже були отримані письмові згоди тисячі власників паїв на включення цих земель в межі парку при певних обмеженнях їх використання. В цьому полягала складність роботи над створенням цього парку.

Головний акцент проєктантів був спрямований на кропітку, планомірну і професійну роз'яснювальну роботу серед населення про плюси і мінуси створення цього заповідного об'єкту.

Були проведені круглі столи і семінари з головами сільських рад, природоохоронним активом, землевласниками і землекористувачами. Всі заходи проводились під егідою і допомогою районних і обласних

органів влади. Крім спеціальних тренінгів представникам місцевих громад була надана можливість ознайомитись з роботою заповідних установ у Білорусії, в Шацькому національному природному парку. На територіях деяких сільських рад були проведені природоохоронні акції «Я за створення регіонального ландшафтного парку «Ніжинський», «Чиста Україна». У школах створені екологічні кабінети, які були обладнані матеріалами про тваринний і рослинний світ Чернігівщини. Більшість шкіл були обладнані котлами, які опалюються дровами, що зберегло дирекціям кошти.

За допомогою проекту та підтримки місцевих органів влади на території парку створені два кооперативи по переробці молока та виробництву пілетів для опалення житла.

Ця робота і забезпечила погодження і прийняття рішень про створення парку районними і обласними органами влади.

Більше того, РЛП «Ніжинський» створений як комунальне підприємство Ніжинської районної ради. На етапі його створення і розбудови вирішені оптимальні умови фінансової підтримки парку з місцевого бюджету в т.ч. на виплату заробітної плати директору парку, утримання приміщення дирекції. Вже відкрито дві екологічні стежки на території парку тощо.

Важливо, що обласна рада своїм рішенням затвердила розроблений Проект організації території регіонального ландшафтного парку «Ніжинський», охорони, відтворення та рекреаційного використання його природних комплексів та об'єктів».

Цим документом розроблений п'ятирічний план заходів з охорони і відновленню рідкісних видів рослинного і тваринного світу, збереження природних лісів, розвитку рекреації, еколого-освітньої роботи тощо.

Досвід створення РЛП «Ніжинський» підтвердив необхідність особливої уваги роботі по формуванню громадської підтримки при створенні нових об'єктів заповідного фонду, визнання їх цінностей для місцевих громад і населення.

Ключове значення при вирішенні проблем територіальної охорони природи має взаємодія різних суб'єктів-партнерів для досягнення кінцевої мети. Крім того, важливо переконати не тільки громадськість, але й сформувані у керівників місцевих органів влади, підприємців уявлення про роль і місце заповідних об'єктів у збереженні біорізноманіття і його принциповому значенні у переході регіону до сталого розвитку.

В Ніжинському районі, що на Чернігівщині нам це вдалося зробити.

2017 р.

ЗАПРОВАДЖУВАТИ ЕКОНОМІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ

НАЦІОНАЛЬНІ ПРИРОДНІ ПАРКИ: ВИЖИВАТИ НАВЧИЛИ – СТВОРИТЬ УМОВИ ДЛЯ ПОВНОЦІННОГО ЖИТТЯ *(М.П. Стеценко)*

Серед найважливіших завдань національних природних парків є створення сприятливих умов для задоволення потреб людей у безпосередньому спілкуванні з природою при збереженні унікальних природних та історико-культурних комплексів і об'єктів парку.

Регульований туризм у національних природних парках може мати найрізноманітніші напрямки: еколого-пізнавальний, пішохідний, велосипедний, кінний, водний, гірський, науковий, екскурсійний, оздоровчий тощо.

При плануванні розвитку регульованого туризму і відпочинку значну увагу необхідно звернути на розробку програм залучення до розвитку інфраструктури та створення туристичного продукту потенційних партнерів парку. В першу чергу в цей процес необхідно залучити комерційні організації та територіальні громади.

У сучасних фінансово-економічних умовах розраховувати на підтримку держави у створенні відповідної інфраструктури для розвитку регульованого туризму в національних парках майже безнадійно.

Реальний шлях до збільшення коштів на розвиток національних природних парків, біосферних заповідників та інших установ природно-заповідного фонду – заробляння власних коштів. Виживати заповідні установи держава навчила, тепер потрібно створити умови для їх нормального життя.

У розділі VI Закону України «Про природно-заповідний фонд» задекларовано хороші принципи економічного забезпечення діяльності установ природно-заповідного фонду. Проте, багато з них не були трансформовані в нормативно-правові акти, деякі призупинені або безнадійно застаріли і вимагають корегування.

Наприклад, стаття 47 Закону визначає важливі напрямки отримання власних коштів за рахунок статутної діяльності на розвиток заповідних установ.

Передбачене створення екологічного фонду для акумулювання коштів давало можливість зменшити тиск на державний бюджет і мотивувало установи ПЗФ на отримання додаткових коштів на свій розвиток.

Положення про екологічні фонди (ст. 48) має затверджувати центральний орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища. На жаль, це реальне джерело виживання заповідних установ заморожено.

Хороші можливості отримання додаткових доходів у національних парків, біосферних заповідників та інших заповідних об'єктів з'являються при використанні логотипу заповідної установи. Адже товарний знак установи на етикетці, що засвідчує виробництво товару на території національного заповідного об'єкту, є найкращою гарантією його природної якості.

Наприклад, маркетингові дослідження свідчать, що на одну вкладену гривню пасічник може отримати до 30% прибутку, продаючи туристам і міському населенню мед із товарним знаком національного парку «Подільські Товтри», Азово-Сиваського чи Карпатського, заповідників «Медобори» та Українського степового. Ці бренди допомогли б місцевим пасічникам вийти навіть на міжнародний ринок меду.

Це стосується і реалізації генетичних ресурсів для медицини та косметичної промисловості, розвитку сталих форм лісового, сільськогосподарського виробництва. Продукція місцевих традиційних ремесел та сувеніри просто повинні мати логотип заповідної території, даючи користь і виробнику продукції і заповідній установі. Це важлива справа, для впровадження якої необхідно:

1. Розробити та затвердити окрему постанову «Про символіку національних природних парків та інших установ ПЗФ». У цій постанові має бути визначено, що символіка (прапор, вимпел, емблема та ін.) заповідних установ має затверджуватись центральним органом виконавчої влади в галузі заповідної справи та реєструватись у порядку, передбаченому чинним законодавством.

Використання символіки без дозволу дирекції заповідної установи забороняється. Дозвіл на використання юридичним і фізичним особам надається керівництвом установи на платній основі, а кошти залишаються в цій установі.

У відповідності до цієї Постанови необхідно затвердити «Порядок видачі дозволів на використання символіки національних природних парків та інших установ природно-заповідного фонду». В цьому документі, крім загального Положення, необхідно підкреслити не тільки виключне право на символіку заповідної установи, але й порядок контролю за дотриманням умов дії дозволу.

2. Обов'язковими наступними документами мають стати:

- Порядок визначення розмірів плати за видачу дозволів на використання символіки та Положення про порядок надання та анулювання ліцензій на здійснення організації рекреаційної діяльності та регульованого туризму на територіях національних природних парків та інших заповідних установ.

- Ліцензія має стати єдиним офіційним документом, який дозволяє здійснювати вказаний в ньому конкретний вид діяльності протягом встановленого терміну, а також визначати умови здійснення цієї діяльності.

Крім того, має бути визначений перелік документів для отримання ліцензії, порядок їх реєстрації в установі природно-заповідного фонду та розгляду.

Форма ліцензії повинна бути затверджена відповідно до діючого порядку, а бланки – мати ступінь захисту і бути документом суворої звітності. На кожний вид діяльності повинна видаватись окрема ліцензія.

У сучасних умовах бажано виконання всіх процедур з отримання ліцензії покласти на дирекції природоохоронних установ. Посадові особи мають нести повну відповідальність за здійснення тієї чи іншої діяльності на територіях установ.

Звісно, може бути вироблений й інший порядок, який відповідає діючому законодавству.

У національних парках є мальовничі природні ландшафти, водні, геологічні, спелеологічні та інші об'єкти, цінні з точки зору розвитку туризму. Але, як правило, відсутня відповідна інфраструктура, ініціатива та кошти, щоб вийти на необхідний рівень обслуговування відвідувачів парку.

Однією з форм залучення інвесторів до цього напрямку розвитку мають стати тендери (проведення відкритих конкурсних і аукціонних торгів) на надання інвесторам в оренду рекреаційних ресурсів для створення відповідних послуг для відвідувачів парку. На жаль, до цього часу відсутні необхідні нормативно-правові акти щодо проведення подібних тендерів, та й практичний досвід цієї діяльності.

Досвід Шацького національного парку, на території якого впроваджувався ряд пілотних проектів мікрокредитування приватного сектору на створення і реалізації туристичних проектів свідчить про перспективність подібних форм співпраці з приватним бізнесом. У ході реалізації цих проектів були створені робочі місця, покращились умови відпочинку туристів, змінилося в позитивний бік ставлення місцевого населення та органів влади до національного парку. Цей досвід має

стати корисним для опрацювання ефективної організації подібних конкурсів у всіх парках.

Нагальною потребою є затвердження Положення про порядок надання в оренду земельних ділянок, природних об'єктів, будівель і споруд на територіях національних природних парків та інших установ ПЗФ для розвитку регульованого туризму і відпочинку відвідувачів.

Цей документ має містити такі принципи позиції:

- Земельні ділянки, природні об'єкти, будівлі, визначені як такі, що використовуються для цілей регульованого туризму і відпочинку, повинні надаватись на основі договору оренди з фізичними та юридичними суб'єктами, які мають видану дирекцією національного парку ліцензію на здійснення зазначеної діяльності.

- В оренду можуть надаватись тільки земельні ділянки та природні об'єкти, які дозволяються законодавством України та Проектом організації території. При необхідності, на основі еколого-економічного обґрунтування, до існуючого законодавства потрібно внести відповідні зміни і доповнення.

- Порядок і умови конкурсу або аукціону встановлюються дирекціями національних парків у відповідності до вимог законодавства.

- Переможець конкурсу укладає з національним парком договір, який є основним юридичним документом.

- Суборенда земельних ділянок, природних об'єктів, будівель тощо – не допускається.

- Кошти, отримувані від оренди, залишаються в розпорядженні національних парків і використовуються на природоохоронні заходи.

У договорі обумовлюються всі питання фінансового, організаційного, правового характеру, а також взаємовідносини з місцевими органами влади тощо.

Нааявність такого документу дозволить здійснювати поступові кроки у розвитку туризму в національних парках, зміцнювати матеріально-технічну базу заповідних установ, створювати додаткові робочі місця для місцевого населення, розвивати партнерські відносини з приватним бізнесом, позитивно впливати на визнання ролі національного парку та інших установ ПЗФ у сталому розвитку регіону і країни в цілому.

Природні та рекреаційні ресурси наших заповідних установ величезні і, при раціональному їх використанні, відновлювальні.

Лікарські рослини, гриби і ягоди, екологічно чиста продукція від місцевих мешканців, реалізація ресурсів спортивно-риболовного, оздоровчого, пізнавального туризму має значно підвищити рівень ефективності роботи і розвитку національного парку та добробут місцевого населення.

Нажаль, сьогодні, в результаті відсутності необхідних механізмів контролю і організації цієї діяльності з боку дирекцій заповідних установ, «процвітають» різні форми стихійних промислів заїжджих комерсантів, які просто обкрадають місцеве населення, за безцінь використовують природні і рекреаційні ресурси заповідних установ, кладучи прибутки до власних кишень. Національні парки та місцеве населення залишаються пасивними землекористувачами.

2016 р.

**РЕЗУЛЬТАТИ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОЕКТУ
ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ООН ТА ГЛОБАЛЬНОГО
ЕКОЛОГІЧНОГО ФОНДУ ІЗ ЗМІЦНЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ТА ФІНАНСОВОЇ СТІЙКОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ
ПРИРОДООХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ В УКРАЇНІ
(М.П. Стеценко, В.А. Толкачов, О.М. Колосок)**

Природоохоронні території (ПОТ) відіграють ключову роль на Землі у збереженні її природного каркаса, відтворенні життя та біологічного різноманіття. На даному етапі розвитку цивілізації жодній світовій проблемі не було присвячено стільки рішень ООН, Конвенцій, самітів керівників країн, вищих органів влади держав, світової громадськості тощо, як збереженню біологічного різноманіття та його сталому використанню. Стан біосфери безпосередньо або опосередковано визначає усі головні сфери життя суспільства, як духовні і матеріальні, так і політичні.

Нині знищено або дуже змінено близько 65% угруповань та екосистем планети. Знищення біорізноманіття, його забруднення і розрив функціональних зв'язків призвели до глобальної екологічної кризи (зміни клімату, руйнування озонового шару, забруднення материків та океанів важкими металами, хімічними сполуками, нафтопродуктами, спустелювання, кислотних дощів, знищення, трансформації та погіршення біорізноманіття), яка в останні 30 років істотно погіршила світову економіку, політику, клімат тощо.

Україна – найбільш розорана держава Європи (рілля охоплює 55% території). Вона є «лідером» за площею еродованих земель (близько 30% сільгоспугідь). Це стосується і площі природної рослинності на одну людину, яка є найменшою і становить лише 0,35 га. Площа заповідних земель у 2,5 раза менша від середньоевропейської. І навпаки, забрудненість атмосфери у два-чотири рази більша, а кількість чистої

води на одного мешканця – у 10 разів менша. В комплексі з іншими чинниками це негативно позначається на здоров'ї та соціальних умовах людей і відповідно на середній тривалості життя, що на 10-12 років коротша, ніж у розвинених країнах.

Досвід країн Західної та Центральної Європи (Англії, Франції, Швейцарії, Німеччини, Чехії, Польщі та ін.) свідчить про необхідність обов'язкового дотримання щонайменше трьох вимог, а саме: ступеня розораності земель, який не повинен перевищувати 20-30% території держави (що так і є в цих країнах), високого відсотку заповідності та відповідного законодавства. Приміром, у Швейцарії заповідна площа становить 18,5%, Австрії – 25%, Німеччині – 24%.

За останнє десятиріччя кількість природоохоронних територій та їхня площа у світі збільшились більше ніж удвічі: нині під охороною перебуває понад 12% поверхні суходолу (окрім Антарктиди, де режим суворої охорони поширюється на 10% її території).

Тенденції розвитку національної мережі природоохоронних територій, в першу чергу об'єктів природно-заповідного фонду, за цей період були близькими до світових. Так, за роки незалежності площа природно-заповідного фонду України зросла більш ніж удвічі, проте вона є недостатньою і залишається значно меншою, ніж у більшості країн Європи, де середній відсоток заповідності становить 15,3. Площа заповідних земель у Європі на одну людину становить близько 2220 м² при 570 м² в Україні.

Окрім того, в останні три роки намітились негативні тенденції у розвитку заповідної справи. Площі природно-заповідного фонду збільшуються у середньому на 20 тис. га. Відсоток заповідності, який до 2006 р. планувалось довести до 7 від площі держави, не досягнутий і дотепер.

Зростає загроза втрати уже заповіданих і зарезервованих під заповідання унікальних та еталонних природних комплексів через їхнє нецільове використання та вилучення зі складу земель природно-заповідного фонду. Не відповідає сучасним вимогам стан моніторингу природних комплексів на територіях природно-заповідного фонду загальнодержавного та міжнародного значення тощо. Основною причиною є низький рівень фінансового та матеріально-технічного забезпечення, недотримання чинного законодавства.

Тому в сучасних умовах крім традиційних джерел збільшення об'ємів фінансування (бюджетні надходження, платні послуги) потрібна комплексна система фінансово-економічних інструментів з метою збільшення доходів для заповідної справи, використання партнерських

відносин між державою і приватним сектором для диверсифікації джерел і обсягів фінансування природно-заповідного фонду.

Важливим є інтегроване використання економічних, фінансових та екологічних механізмів зростання благополуччя місцевого населення, створення нових робочих місць (робота в екотуристичному бізнесі, візит-центрах, обслуговування відвідувачів природно-заповідного фонду тощо).

Саме тому, для систематичного впровадження цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему природоохоронних територій, а також вдосконалення врядування системи ПОТ, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів ПОТ для оптимізації впливу з розрахунку на одиницю інвестицій, ПРООН за фінансової підтримки ГЕФ реалізує з 2008 року проект «Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні». Національна виконавча агенція – Державна служба заповідної справи України (нині – Міністерство екології та природних ресурсів України).

Ціль проекту – допомогти забезпечити довгострокове збереження біологічного розмаїття природно-заповідного фонду України з особливою увагою до ПОТ глобального, національного чи регіонального значення. Завданням проекту є зміцнення фінансової стійкості та інституційного потенціалу системи ПОТ України. Нормативним рішенням цього завдання є систематичне введення в дію цільових механізмів отримання доходів з метою доповнення бюджетних дотацій на систему ПОТ, а також вдосконалення врядування системи ПОТ, яке гарантуватиме ефективне використання потоків доходів ПОТ для оптимізації впливу з розрахунку на одиницю інвестицій.

Пілотними територіями виконання проекту були Шацький національний природний парк, Національний природний парк «Прип'ять-Стохід» та Регіональний ландшафтний парк «Прип'ять-Стохід».

Безперечно, одним з головних результатів проекту державного рівня стало розробка «Національної стратегії зміцнення фінансової стійкості природоохоронних територій». Документ, підготовлений за участі провідних національних та міжнародних експертів у галузі природно-заповідної справи, пропонує стратегію покращення фінансового стану ПОТ для зменшення бюджетних витрат та одночасно підвищення фінансування потреб ПОТ.

Метою національної стратегії є:

– розробка механізмів фінансово-економічного стимулювання створення, збереження й відновлення територій та об'єктів природно-заповідного фонду, а також залучення інвестицій для їх розвитку;

- забезпечення стабільного фінансування заходів щодо збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду;
- створення фінансово-економічної бази для завершення формування та функціонування репрезентативної мережі територій та об'єктів природно-заповідного фонду як складових національного природного капіталу та європейської екологічної мережі;
- забезпечення ефективного збереження ландшафтного та біологічного різноманіття у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду України.

Документ було схвалено на круглому столі за участю представників міністерств, відомств, громадських організацій, наукових інституцій та бізнесу.

Для допомоги об'єктам ПЗФ у господарюванні в сучасних умовах проектом було розроблено типовий шаблон бізнес-плану для ПОТ. Документ має практичну цінність для керівників ПОТ, дозволяє будувати відносини з громадою та бізнесом та знайти можливість отримувати додаткові джерела фінансування.

Для підтримки підприємців, що бажають допомагати ПОТ в облаштуванні інфраструктури, проектом було впроваджено Програму міні-проектів. Програма передбачала надання грантів під бізнес-проекти у Волинській та Рівненській областях, які допомогли пілотним територіям покращити послуги для туристів й розвинути зелений туризм, як одне з джерел додаткового фінансування ПОТ.

Важливий компонент діяльності проекту – навчання у сфері заповідної справи. У 2008 році було підготовлено тренінговий модуль, який складається із таких розділів як економічна діяльність, місцева влада, громадськість, служба охорони, екологічна просвіта й екотуризм, законодавче забезпечення. Програма навчальних модулів включає в себе теоретичний курс (читання лекцій), практичні заняття і підготовку атестаційної роботи. Після виконання програмних завдань передбачена атестація. У підсумку видається свідоцтво про підвищення кваліфікації.

Упродовж чотирьох років було проведено 17 тренінгів та один міжнародний семінар за участі представників тренінгових центрів Росії, Білорусії, Казахстану та України. Всього пройшло навчання біля 300 чоловік з різних природоохоронних територій. Тренінги проводилися на базі Канівського природного заповідника Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

У взаємодії з Державною службою заповідної справи співробітники заповіднику підготували аналітичний звіт, в якому розглянуто питання кількісного і якісного складу працівників природоохоронної діяльності,

їх рівень кваліфікації та запропоновано шляхи підвищення професійної майстерності.

Для оцінки ефективності управління ПОТ проектом було розроблено та схвалено Колегією Державної служби заповідної справи України спеціальну методику, після чого проект регулярно проводив оцінку ефективності управління різних ПОТ та створив базу даних по результатам оцінки.

Одним з актуальних завдань проекту було об'єднання ПОТ в єдину організацію для відстоювання власних професійних інтересів. Так було створено Асоціацію природоохоронних територій України. Основна мета створення такої організації – забезпечити координацію зусиль в галузі заповідної справи, оскільки окремі установи перебувають в підпорядкуванні різних державних органів та мають відмінності у юридичному статусі. Крім цього, зусилля Асоціації спрямовані на підвищення ефективності діяльності системи природоохоронних територій України в цілому.

За підтримки проекту НПП «Прип'ять-Стокід» увійшов до складу водно-болотного угіддя міжнародного значення, Рамсарської трансграничної території «Стокід-Прип'ять-Простир». Ця спільна україно-білоруська територія виявилася першим транскордонним угіддям на території не тільки України, але й СНД. Спеціалістами проекту було також підготовлено проект менеджмент-плану для управління територією з новим природоохоронним статусом.

Проект багато зробив для підвищення популярності ПОТ серед населення як місця, де можна відпочити та доторкнутися до чарівної природи. Для популяризації ПОТ було проведено низку заходів на пілотних територіях: турніри з сінокосіння низинних боліт «Українська косовиця», фестиваль екстремального водного туризму «Поліська регата», фестиваль ПОТ «Парад парків». Проект долучив українців до фотографування та фільмування ПОТ, провівши фото- та відеоконкурси «Заповідна Україна». Виставка кращих фотографій ПОТ «Заповідна Україна» побувала у семи регіонах, її відвідали більш ніж 5 тисяч людей.

Кожен рік за ініціативи проекту місцева громада та волонтери українських ПОТ долучалися до акції «Чиста країна». В рамках заходу у Міжнародний день охорони навколишнього природного середовища (5 червня) проект давав можливість усім бажаючим об'єднатися для прибирання рекреаційних ділянок ПОТ. На жаль, не усі туристи охайно забирають з собою сміття, і не усі ПОТ мають можливість власними силами прибрати величезну територію. За чотири роки акція пройшла у 20 ПОТ за участі біля двох тисяч людей.

У 2010 році, Міжнародному році біорізноманіття, проект звернув увагу на проблеми збереження українського біорізноманіття на національному рівні за допомогою інформаційно-просвітницької кампанії «Ми вирізаємо їх з нашого життя». Бігборди та сітілайти із зображеннями зникаючих тварин та рослин були розміщені у 10 містах країни та по основних автошляхах. Кампанія тривала 1,5 роки. Вперше в Україні питання збереження біорізноманіття отримало настільки широкий розголос.

«Зміцнення управління та фінансової стійкості національної системи природоохоронних територій в Україні» є першим подібним проектом в Україні. Більшість з активностей проекту здійснювалися в країні вперше. Багато доробок стали у нагоді як окремим об'єктам ПЗФ, так й системі управління ПОТ в цілому.

Проект долучив до роботи багатьох партнерів, у тому числі й наукові, державні установи, громадські організації, комерційні підприємства, представництва іноземних компаній в Україні, а також дав можливість користуватися кращими доробками світового досвіду організації управління ПОТ. Завдяки роботі проекту широкі верстви населення, діяльність яких не стосується ПЗФ, змогли дізнатися про заповідну природу нашої держави та зробити свій внесок у збереження біорізноманіття України.

Звичайно, одним рухом неможливо привести у дію велику систему. Але діяльність проекту стала початком змін у практиці вітчизняної природоохоронної діяльності. Перші кроки зроблено, ПОТ України взяли на озброєння нові, альтернативні можливості розвитку, змогли об'єднатися в Асоціацію і сьогодні мають можливість разом відстоювати власні інтереси. Цей процес неодмінно буде продовжуватися у напрямку розширення заповідних територій та підвищення якості роботи по охороні цінних природних ландшафтів України.

2017 р.

НОВІ ПІДХОДИ ДО ЗОНУВАННЯ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНИХ ТЕРИТОРІЙ *(М.Г. Чорний)*

Відповідно до світових тенденцій в галузі збереження біорізноманіття розроблена загальнодержавна програма формування національної екомережі в Україні на 2000-2015 рр., покликана комплексно і ефективно охороняти біологічне різноманіття. Базовими елементами екомережі є природно-заповідні території найвищих категорій охорони – природні заповідники (ПЗ), біосферні заповідники (БЗ) та національні природні парки (НПП).

Разом з тим розвиток господарських інфраструктур практично не враховує вимог функціонування екомережі, посилюючи ефект фрагментарності природних територій, а заповідні території все більше нагадують ізольовані острівці на фоні антропогенізованих ландшафтів, тому не дарма до них дослідники все частіше застосовують теорію острівних територій.

Одним із останніх і найбільш показових прикладів «неврахування» вимог функціонування екомережі є будівництво автомагістралі Київ – Одеса, яка практично припинила міграційні процеси по Галицько-Слобожанському та Південноукраїнському екологічних коридорах для більшості видів наземних тварин.

Будівництво і експлуатація газогону через Дніпро нижче Канівського природного заповідника, за нашими даними, практично ліквідували нерестові міграції переважної більшості видів риб із Кременчуцького водосховища до мілководних заток заповідних островів Круглик і Шелестів.

Нечуваних розмірів набули приватизація та обгороджування прибережних смуг великих рік України. Зокрема, на Дніпрі цей процес, помножений на ізоляційний ефект каскаду раніше створених водосховищ, перетворив найбільшу ріку країни із Дніпровського екологічного коридору в потужний ізоляційний бар'єр для популяцій наземних видів тварин правобережжя і лівобережжя. Так, міграції косулі, оленя, лося, кабана через Дніпро в районі Канівського заповідника стали рідкістю.

Тобто, наявна екологічна мережа не забезпечує територіальної єдності ділянок із природними ландшафтами і підтримання просторових процесів біологічного обміну на ценотичному та генетичному рівнях.

Посилення фрагментації природних ділянок робить проблематичним виконання основної мети Програми – «збільшення площі земель країни

з природними ландшафтами до рівня, достатнього для збереження їх різноманіття, близького до притаманного їм природного стану, та формування їх територіально єдиної системи, побудованої відповідно до забезпечення можливості природних шляхів міграції та поширення видів рослин і тварин, яка б забезпечувала збереження природних екосистем, видів рослинного і тваринного світу та їх популяцій» (Закон України «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки»).

Більше того, відбувається фрагментація вже існуючих заповідних територій. Прикладами цього є будівництво судохідного каналу через гирло Бистре Дунайського біосферного заповідника, функціонування газогону, раніше прокладеного через територію Канівського природного заповідника та багато інших. Ці господарські об'єкти не тільки функціонують, а й потребують дотримання певних умов експлуатації і обслуговування (регулярне вирубування лісу вздовж газотраси), що аж ніяк не сприяє підтриманню заповідного режиму і цілісності території.

Таким чином, постають питання: а чи можуть (і наскільки ефективно) природно-заповідні території вищих категорій охорони (ПЗ, БЗ, НПП) виконувати покладені на них Законом України «Про природно-заповідний фонд України» функції базових елементів охорони біорізноманіття? Чи існують шляхи підвищення ефективності діяльності природно-заповідних територій України в умовах тотальної фрагментації природних екосистем, глибокої антропогенної трансформованості сусідніх ландшафтів, тотального екологічного нігілізму влади і переважної більшості населення та психологічного сприйняття заповідання як «обмеження прав людини»?

Як правило, найчастіше мірилом цінності природоохоронної території є кількість рідкісних видів або загальне видове багатство. До речі, це є основним критерієм створення нових заповідних об'єктів при написанні наукових обґрунтувань. Але постає питання – а чи здатні заповідні території України тривалий час (на перспективу 100 і більше років) оберігати бодай одну повноцінну популяцію кожного виду відповідно до інвентаризаційних списків?

При цьому взагалі навіть не обговорюються перспективи відновлення біорізноманіття шляхом репатріації зниклих видів: россомахи, ведмеда, зубра, сайги, тарпана (коня Пржевальського), лося, хохулі, вовка. Цей перелік дуже довгий і для кожної заповідної території він свій. Сумний досвід відновлення популяцій коня Пржевальського (у Чорнобильській зоні) і зубра за межами заповідних територій цьому є підтвердженням.

Дослідженню мінімально допустимих розмірів природних територій, на яких здатні тривалий час існувати популяції крупних видів тварин, за кордоном присвячено чимало наукових праць. Зокрема, М. Шаффер, узагальнивши перелік факторів, які визначають майбутнє популяції тварин, серед найважливіших виділяє демографічні, генетичні, природно-катастрофічні та фактор середовища (Shaffer, 1981).

Пошуки методології оптимального планування території заповідників потребують паралельного вирішення питання мінімальних життєздатних популяцій і мінімальних площ заповідників.

Збереження крупних савців, стан популяцій яких є «лакмусовим папірцем» «здоров'я» екосистеми, стає проблематичним навіть для досить великих національних парків площею декілька сот тисяч, а то і мільйонів гектарів. Наприклад, для тривалого існування популяції гіенових собак (*Lycaon pictus*) недостатньо навіть національного парку Серенгети (Танзанія) площею близько 1,5 млн. га (Соколов та ін., 1997).

Об'єднавши основні ідеї острівної біогеографії із математичними розрахунками Я. Даймонд дійшов трьох базових висновків:

1. Кількість видів, які надійно охороняються резерватом, залежить від розміру охоронюваної території і рівня її ізольованості від подібних ландшафтів. Резервати, що межують із ділянками подібної біоти, успішніше виконують свою роль.

2. Видове різноманіття, що охороняється в резерваті, розташованому серед порушеної природи, як правило, зменшуватиметься доти, доки не зрівняється з кількістю видів поза ним. Чим менша площа резервату, тим швидше зникатимуть з його території охоронювані види.

3. Різні види для збереження потребують нерівнозначної мінімальної території (Diamond, 1975).

Численні сучасні дослідження заповідних територій неодноразово підтвердили справедливості тези Б.А. Уїлкокса про те, що види крупних тварин успішно можуть охоронятися на заповідних територіях доти, доки суміжні із заповідниками ділянки будуть придатні для проживання цих видів (Уїлкоккс, 1983).

Виходячи із вищевикладеного, більшість дослідників цього питання, враховуючи реалії, сходяться на думці, що для зони широколистяних лісів і лісостепу мінімальна площа заповідників мусить становити 200-250 тис. га, а в степовій зоні – 50-60 тис. га (Реймерс, Штильмарк, 1978), але ці розрахунки носять швидше компромісний характер, ніж науково обґрунтований.

Протягом усього періоду існування заповідників в Україні їх площа встановлювалась на основі не біологічних чи екологічних принципів, а досвіду та інтуїції спеціалістів, а ще частіше – у відповідності до існуючої соціально-економічної кон'юнктури.

У результаті заповідна мережа країни складається із територій, що не перевищують 100 тис. га. Але навіть найбільші заповідники (Карпатський, Рівненський, Дунайський) складаються із окремих ізольованих один від одного кластерів, що не дозволяє існувати повноцінним популяціям крупних видів хижих і ратичних.

Разом із подальшою фрагментацією значних ділянок природи паралельно відбувається їх забруднення індустріальними відходами і «чужими» видами. Цей процес О. Френкель і М. Сулей влучно назвали «зношуванням» резерватів (Frankel, Soule, 1981).

Іншими словами, за нинішніх умов і підходів практично жодний із існуючих в Україні ПЗ, БЗ і НПП не в змозі забезпечити довготривале збереження повноцінних популяцій крупних видів ссавців, а, відповідно, і комплексної охорони біорізноманіття.

Аби уникнути «зношування» заповідних територій і втрати біорізноманіття доцільно перетворити нині існуючі ПЗ, БЗ, НПП у поліфункціональні природоохоронні комплекси із наступною схемою зонування:

1. Зона абсолютної заповідності. Її ще можна назвати зоною природних сукцесій (неважливо – первинних чи відновлювальних).

2. Буферна зона.

3. Зона відтворення або зона підтримання біорізноманіття (в умовах України вона обов'язково мусить бути огорожена за принципом облаштування вольєр для напіввільного утримання тварин в БЗ «Асканія Нова».

4. Зона екологічної реконструкції – полігон для наукових експериментів з вивчення вторинних сукцесій і шляхів відновлення як окремих елементів біорізноманіття, так і конструювання екосистем, наближених до природних.

5. Навчально-рекреаційна зона – неодмінна умова її розташування – поруч із зонами 3 і 4, що дозволяє зняти напругу між заповідною територією та місцевим населенням і реалізовувати еколого-просвітницькі проекти.

6. Зона традиційного господарювання із встановленими пріоритетами природозбереження, можливістю організації екопоселень та інше (рис. 1-2).

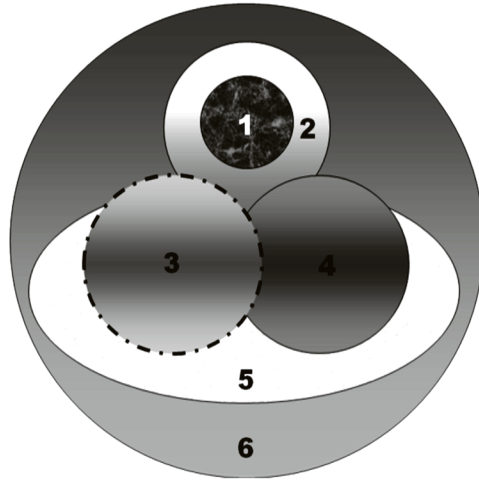

Рис. 1. Зонування поліфункціонального заповідного об'єкту:
 1 – заповідне ядро; 2 – буферна зона; 3 – зона відтворення і підтримання біорізноманіття; 4 – зона екологічної реконструкції; 5 – зона навчання і рекреації; 6 – зона традиційного господарювання.

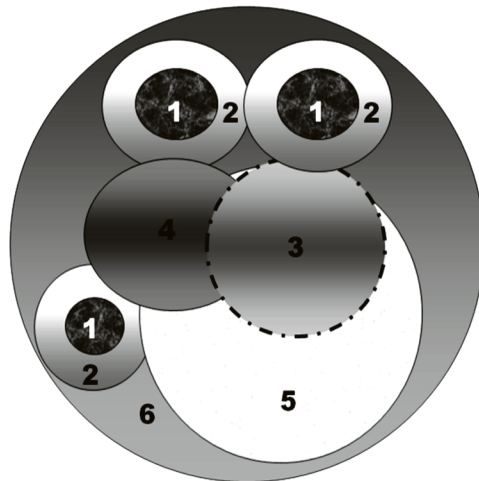

Рис. 2. Зонування поліфункціонального заповідного об'єкту:
 1 – заповідне ядро; 2 – буферна зона; 3 – зона відтворення і підтримання біорізноманіття; 4 – зона екологічної реконструкції; 5 – зона навчання і рекреації; 6 – зона традиційного господарювання.

Що дає таке зонування?

1. Всі нинішні абсолютно заповідні ділянки отримують статус недоторканності і їхня основна функція – забезпечення протікання природних процесів без прямого втручання людини.

2. Функція підтримання і збереження біорізноманіття у значній мірі переноситься в зону № 3. Тут, застосовуючи унікальний досвід БЗ «Асканія-Нова» із відтворення популяцій акліматизованих видів, можна здійснювати ціленаправлене підтримання біорізноманіття із штучним відтворенням популяцій навіть тих аборигенних видів, які вже зникли в цьому регіоні. Першою такою спробою є створення реабілітаційного центру для бурого ведмеда в НПП «Синевір». У цій же зоні логічно створити шкільки для відновлення та репатріації у природу рідкісних видів рослин (за досвідом Канівського ПЗ).

3. Зона екологічної реконструкції – дозволить ставити будь-які експерименти з відтворення природних ценозів, допоможе оптимізувати заповідні території кластерного типу, об'єднавши їх. Ця зона вкрай необхідна при створенні нових заповідних територій у регіонах, де розчленування природних ландшафтів сягнуло загрозливих розмірів, тобто для заповідання залишилися лише окремі розрізнені клаптики природи.

Співвідношення площ запропонованих зон в уже існуючих заповідниках і парках визначається, передусім, наявними розмірами абсолютно заповідних ділянок, а в створюваних – залежно від регіону і рівня збереженості природних кластерів.

Саме в зоні підтримання біорізноманіття з'явиться унікальна можливість не тільки охороняти наявне в регіоні біорізноманіття шляхом створення максимально сприятливих умов і ефективного управління територією, а й здійснювати відтворення і репатріацію колись зниклих видів. З економічної точки зору – це на кілька порядків ефективніше, ніж утримувати окремих особин в умовах зоопарку. Для прикладу: на збереження багатьох тисяч видів у Серенгеті витрачають близько півмільйона доларів на рік (Western, 1989), тоді як утримання тільки приматів у зоопарках світу щорічно коштує 50 мільйонів доларів (Соколов та ін., 1997).

Кожна природна зона України потребує не менше двох таких поліфункціональних об'єктів, що дозволить: знизити негативну дію інбридингу на популяції особливо рідкісних видів (можливий штучний обмін особинами між популяціями); застосувати принцип реплікації, тим самим зменшити загрозу знищення рідкісних видів внаслідок

впливу непередбачуваних зовнішніх факторів (природні катаклізми, антропогенний чинник та ін.).

Дані пропозиції є не альтернативою екологічній мережі, а модернізацією її базових елементів. Особливо враховуючи той факт, що функціонування екомережі нині носить швидше теоретичний характер, тоді як існуюча розгалужена мережа ПЗ, БЗ і НПП за вже наявних адміністрацій, наукових штатів і досвіду має можливість у повному обсязі втілювати в життя покладені на них функції комплексного збереження біорізноманіття.

На завершення слід відмітити, що напрацьовані матеріали подані як наукова розробка до Мінприроди у контексті пропозицій щодо внесення змін і доповнень до Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Також ці ідеї і матеріали лягли в основу зонування НПП «Чарівна гавань» в рамках виконання проекту по відтворенню степів та збереження степового біорізноманіття, де планується відновлення степу шляхом реінтродукції диких ратичних (кулан, сайга) і наземних білячих (байбак); Джангульське відділення, балка «Великий Кастель», вольєра – 100 га.

2015 р.

ОСОБЛИВОСТІ МЕНЕДЖМЕНТУ НА ТЕРИТОРІЯХ ТА ОБ'ЄКТАХ ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ *(М.Г. Чорний)*

Україна відноситься до так званих «давньоосвоєних» територій, де природні екосистеми зазнавали наростаючого антропогенного пресу вже починаючи з епохи пізнього палеоліту. Особливо цей процес посилювався в останні 3-5 тисяч років, адже навіть занепад трипільської культури деякі історики пов'язують із екстенсивним природоруйнуючим землеробством, яке і призвело до глибокої екологічної кризи.

Якщо детально провести аналіз стану заповідних територій в Україні, то практично жодна з них (можливо, за невеликим виключенням окремих ділянок окремих заповідників) не може бути природним еталоном.

Так, у недалекому історичному минулому Чапельський под був основним табором чумаків, оскільки там найдовше зберігались соковиті пасовища для волів і коней. Нині – це територія найстарішого українського заповідника «Асканія-Нова».

Відомо, що в основу створення Луганського заповідника покладені добре збережені пасовища кінного заводу.

Ще й нині в самому центрі Карадазького заповідника можна знайти залишки татарських поселень. При створенні Поліського заповідника до його території увійшли, в переважній більшості, монодомінантні соснові ліси штучного походження.

Навіть умовно не можна назвати природними (та й заповідними) окремі ділянки заповідника «Медобори».

Господарська діяльність усієї Європи накладає відбиток на стан екосистем Дунайського заповідника, не кажучи вже про те, що дельта Дунаю, як гігантський природний екотон «ріка-море», інтенсивно експлуатовалась в усі історичні часи.

Канівський природний заповідник фактично був створений в зоні екологічної катастрофи, зумовленої тотальним вирубуванням лісів і розорюванням крутосхилів навколо Канева на межі XIX-XX ст.

Вочевидь, лише умовно можна назвати заповідником за визначенням природний резерват «Мис-Мартьян».

Здійснивши більш детальний історичний екскурс, аналогічні факти можна навести практично для кожного із українських заповідників.

Таким чином, практично всі природні і значну частину біосферних заповідників України лише умовно можна назвати природними еталонами, бо їхні території в більшій чи в меншій мірі перед заповіданням трансформовані діяльністю людини. Після оголошення цих територій заповідними і зняття з них прямого антропогенного пресу були спровоковані кардинальні зміни в існуючих екосистемах, які підсилювались незахищеністю від оточуючих антрополандшафтів, недостатньою для саморегуляції площею, а часто недостатністю, а то і відсутністю едифікаторних елементів.

Прибравши у різні історичні часи спочатку крупних рослиноїдних тварин (мамонтів, бізонів, тарпанів, антилоп), потім крупних землерійів (зокрема, байбаків), які активно впливали на формування ландшафтів, людина не тільки спровокувала деградацію природних екосистем, зменшення біорізноманіття, а й започаткувала нові, невідомі раніше в природі типи сукцесій, і створила масу напіврегульованих або штучних систем. За невеликим виключенням саме такі екосистеми стали основою для створення заповідників і парків в Україні.

Перелічені фактори створили в багатьох ОПЗФ парадоксальну ситуацію, коли окремі види, а то і комплекси видів, зникали і зникають на охоронюваних територіях, але нормально почуваються на суміжних ділянках із помірним антропогенним навантаженням. При цьому сукцесійні процеси ведуть до подальшого спрощення і збіднення охоронюваних екосистем, що суперечить базовим принципам заповідання.

І тому вічні для українських (та і більшості європейських) ОПЗФ дилеми: рубати – не рубати, косити – не косити, палити – не палити, випасати – не випасати мають два шляхи вирішення.

Перший – це розробка для кожного ОПЗФ на основі результатів багаторічного моніторингу науково обґрунтованого менеджменту, спроектованого на перспективу 25-50 років, в якому необхідно чітко виписати компенсаторні механізми нівелювання знятого антропогенного пресу. Іншими словами – перебрати на себе імітацію факторів, що призвели до появи цих екосистем до заповідання.

Другий – розробка менеджмент-плану, за яким у заповідні екосистеми поступово, по мірі проходження сукцесійних процесів, «вмонтовувати» колись втрачені елементи (або їх аналоги) на рівні видів чи комплексів видів, здатних своєю діяльністю перебрати на себе окремі регуляторні функції в нинішніх штучно підтримуваних екосистемах.

Перший шлях передбачає штучну консервацію заповідних екосистем на благо підтримання нині існуючого біорізноманіття. Це реально, але досить небезпечно, оскільки суспільство не застраховане від радикальних змін у поглядах на принципи охорони природи і заповідання зокрема. При цьому ніхто не може передбачити рівень стійкості штучно підтримуваної екосистеми, що, в свою чергу, є прямою загрозою існуванню заповідників і парків.

Другий шлях теж є ризикованим, бо не завжди можна передбачити реакцію сформованої екосистеми на повернення колись втраченого виду (чи комплексу видів), але він є більш природним і дає можливість природі максимально задіювати механізми відтворення, а відповідно, унікальну можливість вивчення цих процесів без шкоди для підтримання біорізноманіття.

Заповідники, як особливий суспільний продукт, не можуть залишатися в стороні від соціально-економічних і політичних процесів, що відбуваються на пострадянському просторі.

Так, в деяких середньоазійських країнах ідея заповідання не знайшла підтримки нових політичних еліт, що призвело до ліквідації цілого ряду колись прекрасних заповідників. Більшість природних заповідників в країнах Балтії інтегрувалася в європейські природоохоронні структури і отримала статус національних природних парків.

Найбільш консервативні – класичні за радянських часів – традиції заповідання збереглися в Росії, Казахстані, Білорусії та Україні, але і в цих країнах останнім часом суспільна перевага надається євро-американській природоохоронній моделі, а саме – розвиткові мережі національних природних парків.

Таким чином, можна констатувати той факт, що нині класичне заповідання переживає серйозну соціально-наукову кризу. З одного боку все важче при існуючому рівні екологічної культури пояснити суспільству значимість науково-інформаційного та інформаційно-економічного ресурсу природних заповідників, адже заповідники «не будують» не тільки соціалізму, а й капіталізму, що є головною перешкодою при обґрунтуванні доцільності створення нових природних заповідників згідно чинного законодавства.

З іншого – у самих заповідниках все гостріше відчуються протиріччя при виконанні ними окремих функцій, про що вже говорилося раніше.

При цьому вкрай небезпечним для природних заповідників є необдумане копіювання євро-американського принципу охорони дикої природи, основною формою якого є національний природний парк (НПП), адже заповідники і парки відрізняються як за ідеєю створення, так і за сутністю функціонування. В основі створення будь-якого заповідника лежить ідея збереження природи в усіх її проявах, тоді як національний природний парк – це форма експлуатації дикої природи шляхом рекреації.

Починаючи з кінця 80-х років минулого століття провідні екологи світу постійно б'ють тривогу з приводу деградації НПП, спричиненої перевантаженням парків відвідувачами. Іншими словами, потреба в рекреації (спогляданні дикої природи) зростає з ростом населення і рівнем життя людей, а «кількість» дикої природи, придатної для такого «споглядання», неухильно зменшується.

Розвиток комунікаційної інфраструктури і туризму в Україні – це лише справа часу, а тому непродумане оголошення нових територій національними природними парками, особливо у віддалених регіонах із залишками дикої природи, фактично дає початок деградації тої природи шляхом посилення рекреації.

Надзвичайно небезпечними для природних заповідників є неодноразові спроби на державному і законодавчому рівнях проведення ревізії їх статусу з метою включення до списку НПП, як це відбулося у багатьох пострадянських країнах. Адже зонування невеликих за площею заповідників означає їх повний крах. На розміри заповідників наклали свій відбиток історична складова і освоєність території України. Переважна більшість ПЗ займає площу, що не перевищує 10 000 га. Таким чином, популяції крупних видів тварин, таких як зубр, ведмідь, лось, вовк, рись навіть теоретично не здатні тривалий час існувати в межах заповідної території. Наприклад, у межах Канівського природного заповідника може жити... 0,3 вовка.

Ще більші проблеми існують у невеликих заповідниках кластерного типу, де під загрозою зникнення перебувають цілі комплекси видів. Для таких природних резерватів повним крахом можуть стати звичайні пожежі чи інші катаклізми, що спричинять повну, а часто і безповоротну руйнацію екосистем.

Проведений аналіз стану природних заповідників України вимальовує далеко не оптимістичну перспективу їхнього функціонування в майбутньому.

Тому, на наш погляд, заповідникам необхідно інтегруватися в нові суспільно-економічні процеси без втрат своїх основних функцій. Це можна здійснити шляхом реалізації проекту: «Кожному регіону – свій заповідник, кожний заповідник – природне ядро регіону». Такий проект передбачає два етапи реалізації. На першому – розширення території ПЗ до науково обґрунтованих самодостатніх меж у формі заповідних ядер кластерного типу, оскільки великих цільних територій із дикою природою в Україні практично не збереглося. Другий етап – створення на основі кожного ПЗ, шляхом наступного розширення, біосферного заповідника, де заповідні ядра повинні бути об'єднані іншими зонами (буферною, традиційного господарювання тощо).

Цей шлях дозволяє комплексно вирішити відразу кілька проблем.

1. При збереженні найвищого статусу охорони заповідних ядер різко розширюються можливості тривалого існування популяцій за рахунок суміжних територій. Для багатьох видів з'являються нові можливості вижити на територіях регульованого антропогенного навантаження, бо фактично збільшується різноманітність і мозаїчність екосистем, в т.ч. і за рахунок штучних.

2. Стратегія поведінки людини на всій території біосферного резервату такого типу визначається потребами експлуатації наукового та інформаційно-природоохоронного ресурсу, а не економіко-рекреаційного.

3. Наявність і функціонування біосферного заповідника визначає стратегію сталого і невиснажливого розвитку всього регіону і, фактично, диктує і формує екологічну поведінку у цьому регіоні.

4. Природні заповідники будуть активно інтегровані в суспільні процеси без втрат своїх функцій.

Проаналізувавши процес виникнення та особливості функціонування біосферних заповідників, як продукту компромісу між зростаючими соціально-економічними потребами і проблемою збереження дикої природи, та зважаючи на невідповідність українських національних природних парків міжнародним критеріям, можна спрогнозувати наступні тенденції у розвитку мережі ОПЗФ України.

У перспективі неодмінно відбудеться перегляд статусів ОПЗФ. Невеликі за розмірами природні заповідники або деградуєть під наростаючим прямим і побічним антропогенним впливом, або еволюціонують у біосферні шляхом значного розширення своєї території і її зонування.

Регіональні ландшафтні парки, у переважній більшості своїй, еволюціонують в НПП аби уникнути повної деградації від перерекреації.

Наступний етап – зникнення відмінностей між біосферними заповідниками і національними природними парками.

Одночасно БЗ і НПП відіграватимуть все більшу роль в екологічній політиці свого регіону і все більше впливатимуть на соціально-економічний розвиток навколишніх територій. Вже нині такі великі природні резервати як БЗ «Асканія Нова» і Карпатський потужно впливають на туристичний бізнес і приплив інвестицій півдня України і Карпат. Однозначно, роль інших ОПЗФ з часом тільки зростатиме.

Загрозливо швидке нищення дикої природи на всій території України вже найближчим часом різко посилить роль науково-інформаційного ресурсу ОПЗФ, адже є велика ймовірність того, що вже у недалекому майбутньому досліджувати біорізноманіття можливо буде тільки на територіях ОПЗФ.

2016 р.

ПРО ДЕЯКІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БУКОВИХ ПРАЛІСІВ КАРПАТ ЯК ОБ'ЄКТА ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО ТА СТАЛОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ ЇХ РОЗТАШУВАННЯ (Ф.Д. Гамор)

На території Рахівського, Тячівського та Хустського районів Закарпатської області, розмішені найбільші у світі ділянки букових пралісів, як єдиний природний об'єкт України, що входить, у складі українсько-словацько-німецької номінації «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», до переліку Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Відповідно до Конвенції про охорону Всесвітньої культурної і природної спадщини, країни, які володіють такими об'єктами, повинні забезпечувати їхню охорону, збереження та популяризацію культурної та природної спадщини. А Комітет Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, крім законодавчого захисту того чи іншого об'єкта, вимагає ще й їхньої інтеграції до регіонального або місцевого територіального планування, забезпечення доступу до них туристів.

І тому в усіх країнах, які володіють такими унікальними природними та культурними цінностями, як правило, активно розвивається туристично-рекреаційна індустрія, ці чинники використовуються для створення привабливого іміджу територій та підвищення добробуту місцевого населення.

У регіонах, де розміщені природні об'єкти Всесвітньої спадщини, здебільшого починається розвиток екологічного туризму. Розбудовується туристична інфраструктура, активізується соціально-економічне життя прилеглих територій.

Наприклад, такі процеси спостерігаються біля Ніагарського водоспаду, Єллоустонського національного парку в США, Плітвицьких озер у Хорватії тощо.

Саме тому, за моєї ініціативи, Указом Президента України «Про додаткові заходи щодо розвитку природно-заповідної справи в Україні» № 611/2009 від 14 серпня 2009 року та Дорученням Президента України № 1-1/749 від 2 квітня 2013 року з питань збереження букових пралісів та забезпечення сталого розвитку та благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області в зоні їх розташування і розпорядженнями Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 № 1619-р «Про затвердження плану заходів щодо збереження та розвитку української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат» і від 10.09.2014 № 819-р «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», затверджено комплекс заходів спрямованих на збереження цих унікальних природних цінностей та забезпечення сталого розвитку й благоустрою гірських населених пунктів Закарпатської області, які знаходяться в зоні його розташування.

Проте, з часу прийняття цих Актів Президента та Уряду України зроблено дуже мало для їх виконання. І хоча в наступному році буде відзначатись десятиріччя включення українських карпатських букових пралісів до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини, як єдиного природного об'єкта на Україні, якихось позитивних зрушень в плані розвитку прилеглих населених пунктів не відбулось.

Дороги як були розбитими до угольських чи чорногірських пралісів, так вони і зараз у незадовільному стані. Як гірські населені пункти потерпали від безробіття та невіршених проблем із побутовим сміттям та опаленням своїх дворогощарств, так і далі в цьому напрямку робиться дуже мало.

Тому, в Міністерстві екології та природних ресурсів, на виконання доручення Віце-прем'єр-міністра України – Міністра регіонального

розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України Г. Зубка, на ініційоване мною звернення Національної комісії України у справах ЮНЕСКО (лист Міністерства закордонних справ України, від 12.03.2016 № 203/13-187/094-452) з питань збереження букових пралісів Карпат, 27 та 29 квітня 2016 року, проведено робочі наради за участі представників Мінрегіону, Мінінфраструктури, Міненерговугілля та Закарпатської облдержадміністрації.

На цих зібраннях детально розглянуто стан виконання розпоряджень Кабінету Міністрів України від 23.12.2009 № 1619-р «Про затвердження плану заходів щодо збереження та розвитку української частини природного об'єкта «Букові праліси Карпат» і від 10.09.2014 № 819-р «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини». З урахуванням напрацювань Закарпатської облдержадміністрації, Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку, підготовлено та направлено до Кабміну відповідні пропозиції.

У Кабінеті Міністрів України ці пропозиції схвалено. Їх реалізація має забезпечити виконання затверджених розпорядженнями Кабінету Міністрів України № 1619-р від 23.12.2009 та № 819-р від 10.09.2014, комплексу заходів спрямованих на збереження букових пралісів та на розбудову природоохоронної та туристично-рекреаційної інфраструктури в депресивних гірських населених пунктах Закарпаття.

Зокрема, для збереження та розвитку Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку, Мінприроди в 2016-2020 роках, має спрямувати кошти українсько-німецького проекту «Підтримка природно-заповідних територій в Україні». А Мінфін разом із Мінприроди повинен протягом 2017-2018 років, передбачити у державному бюджеті фінансування будівництва міжнародного навчально-дослідного центру з вивчення букових пралісів Карпат та для завершення будівництва еколого-освітнього центру в Ужанському національному природному парку.

Мають бути розроблені та затверджені додаткові заходи із поглиблення міжнародної співпраці з питань проведення наукових досліджень екосистем букових пралісів Карпат та виділено для цього необхідне фінансування.

Мінприроди, Мінкультури, Національна комісія України у справах ЮНЕСКО, Закарпатська ОДА на постійній основі мають продовжувати роботу із висвітлення у друкованих засобах масової інформації питань,

пов'язаних із збереженням об'єктів природної та культурної спадщини всесвітнього значення, зокрема букових пралісів Карпат, активізувати діяльність спрямовану на підвищення рівня громадської свідомості з питань охорони навколишнього природного середовища.

Значна робота має бути проведена, у зв'язку з невиконанням по більшості позицій, затвердженого Кабміном (розпорядження № 819-р від 10.09.2014 р.) «Плану заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

По-перше, Закарпатська облдержадміністрація до кінця 2016 року, має повторно звернутися до Мінінфраструктури та Укравтодору з пропозиціями щодо включення до переліку доріг загального користування загальнодержавного значення головних під'їзних шляхів до ділянок об'єкта Всесвітньої спадщини.

По-друге, Закарпатська облдержадміністрація та Укравтодор щорічно мають включати в плани ремонту під'їзні шляхи до Всесвітньої спадщини та ремонт й утримання дорожньої інфраструктури в межах території Карпатського біосферного заповідника та Ужанського національного природного парку.

По-третє, Закарпатській облдержадміністрації запропоновано заснувати агенцію регіонального розвитку як неприбуткову установу з метою ефективної реалізації державної регіональної політики, Типове положення щодо якої затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 11.02.2016 № 258; провести нараду з питань переходу населених пунктів на альтернативні паливним дровам джерела енергозабезпечення (паливні насоси, сонячні батареї, електроопалення). Мають бути надані відповідні пропозиції щодо здійснення пілотних проектів на умовах співфінансування за кошти місцевих бюджетів, підготовлені і подані до Мінрегіону (Міжвідомча координаційна комісія з питань регіонального розвитку) проекти для отримання фінансування із Державного фонду регіонального розвитку та для поглиблення державно-приватного партнерства з проектно-кошторисною документацією та експертними висновками. Щорічно слід передбачити в планах заходів пункти щодо розвитку депресивних територій, в якості пріоритетних при доопрацюванні Регіональної стратегії розвитку Закарпатської області; передбачити видатки на 2017 рік і на наступні роки, на переоснащення систем опалення адміністративних та житлових будинків державної і комунальної форми власності, які розміщені на прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини територіях.

По-четверте, Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сферах енергетики та комунальних послуг, має до кінця

2016 року, з метою збереження лісових масивів об'єкту Всесвітньої природної спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», запровадити пільгові тарифи на електроенергію для жителів населених пунктів, які розташовані в зоні цього об'єкту.

По-п'яте, Закарпатська облдержадміністрація та Рахівська райдержадміністрації, у проектах місцевих бюджетів на 2017 рік і на наступні роки, мають передбачити на умовах співфінансування, видатки на проектування та виконання робіт з берегоукріплення річок і здійснення протизсувних заходів, реконструкцію очисних споруд та водозабору, будівництво каналізаційних мереж, мереж централізованого і нецентралізованого питного водопостачання в м. Рахові, селищах міського типу Кобилецька Поляна та Ясіня Закарпатської області.

По-шосте, Закарпатська облдержадміністрація має постійно контролювати, щоб при розробленні схем планування територій Великоберезнянського, Перечинського, Рахівського, Тячівського та Хустського районів Закарпатської області, в обов'язковому порядку враховувались екологічні складові і ні в якому разі не передбачалась господарська діяльність, що може негативно вплинути на збереження об'єкта Всесвітньої спадщини.

По-сьоме, Закарпатська облдержадміністрація повинна щорічно організовувати спеціальні наради, розробляти і реалізовувати окремі плани заходів для суттєвого поліпшення вирішення питання щодо збирання та видалення побутових відходів на територіях, прилеглих до об'єкта Всесвітньої спадщини.

По-восьме, Закарпатська облдержадміністрація має:

а) постійно продовжувати роботу щодо залучення інвестицій для розміщення у Великоберезнянському, Рахівському, Тячівському і Хустському районах Закарпатської області підприємств, що здійснюють глибоку переробку деревини, дикорослих плодів, ягід, грибів та інших природних ресурсів.

б) до кінця 2017 року провести оцінку стану туристичних ресурсів гірської частини Закарпаття, розробити регіональну програму охорони і раціонального використання туристичних ресурсів, утворити нові туристично-інформаційні центри. Розвиток туризму повинен бути віднесений до пріоритетів стратегії регіонального розвитку Закарпатської області.

По-дев'яте, Закарпатська облдержадміністрація, Мінрегіон та Мінприроди мають забезпечити підготовку та реалізацію в 2016-2020 роках у рамках Державного фонду регіонального розвитку пілотного проекту з розбудови природоохоронної та туристично-рекреаційної інфраструктури в депресивних гірських населених пунктах Закарпатської

області, які розташовані у зоні української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини».

По-десяте, Мінекономрозвитку та Мінприроди повинні постійно забезпечувати популяризацію природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» на національних порталах, включати відповідні заходи до планів роботи Ради туристичних міст і регіонів, створеної наказом Мінекономрозвитку від 09.02.2016 № 204.

І насамкінець, Закарпатська облдержадміністрація, Мінінфраструктури та Мінекономрозвитку мають падати пропозиції щодо організації українсько-румунського пункту пропуску через кордон с. Ділове (Україна) – с. Валя Вишеулуй (Румунія) із створенням на протязі 2016-2020 рр. прикордонної інфраструктури, відновленням мосту через р. Тиса у селі Ділове, автомобільного та залізничного сполучення через Рахів до Румунії, Будапешта та Праги, а також продовжити роботу з організації транскордонного пункту пропуску с. Улич (Словацька Республіка) – с. Забродь (Україна).

У цьому контексті, дуже важливими є також, роз'яснення Міністерства фінансів та Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального розвитку України, щодо порядку та джерел фінансування Плану заходів для забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», які направлені до Кабінету Міністрів України та Мінприроди України 15 липня 2016 року (лист № 31-06130-04-3/20474) 2 серпня (лист № 7/31-9600).

Так, Мінфін роз'яснює що, «згідно із статтею 22 Бюджетного кодексу України для здійснення програм та заходів, які реалізуються за рахунок коштів бюджету, бюджетні асигнування надаються розпорядникам бюджетних коштів.

Головний розпорядник бюджетних коштів розробляє план своєї діяльності, здійснює управління бюджетними коштами у межах встановлених йому бюджетних повноважень, забезпечує ефективне, результативне і цільове використання бюджетних коштів.

Враховуючи зазначене, виконання заходів щодо збереження букових пралісів в Україні мають забезпечувати головні розпорядники бюджетних коштів, визначені відповідальними за їх виконання, у межах видатків затверджених Законом України «Про державний бюджет України на 2016 рік».

Інформуючи Міністерство екології та природних ресурсів України, про виконання Доручення Секретаріату Кабінету Міністрів щодо стану реалізації Плану заходів Кабінету Міністрів України із забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», Міністерство регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України (Мінрегіон) теж дає свої пояснення, з приводу фінансування цих заходів.

Відповідно до Закону України «Про засади державної регіональної політики», підкреслює Мінрегіон, «одним із джерел фінансування державної регіональної політики визначено кошти державного фонду регіонального розвитку». Тому, «пропозиції щодо реалізації за рахунок коштів цього Фонду Проектів з розбудови природоохоронної та туристично-рекреаційної інфраструктури в населених пунктах, які розташовані у зоні української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини» розглядатимуться в установленому законодавством порядку, в разі їх надходження від Закарпатської облдержадміністрації».

Крім того Мінфін, наголошує, що «Планом заходів щодо забезпечення сталого розвитку і благоустрою гірських населених пунктів української частини українсько-словацько-німецького природного об'єкта Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО «Букові праліси Карпат та давні букові ліси Німеччини», затвердженим розпорядженням Кабінету Міністрів України від 10.09.2014 року № 819, визначено розпорядників бюджетних коштів, відповідальних за виконання зазначених заходів».

Отже, зараз стає ще краще зрозумілим, що відповідальність за організацію та фінансування планів-заходів передбачених зазначеними Актами Президента та Уряду, з питань збереження букових пралісів та сталого розвитку зони їх розташування, несуть визначені міністерства та відомства, зокрема, Укравтодор, Мінрегіон, Мінприроди, Міненергougілля, Мінекономрозвитку, Міннарополітики, Держтуризмкурорт, Мінінфраструктури й Закарпатська облдержадміністрація. І тільки від них, зараз залежить, чи будуть виконуватись ці життєво важливі заходи для збереження, єдиного в Україні природного об'єкту Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та розвитку депресивних гірських населених пунктів Закарпаття, чи все залишиться по старому, тобто і далі вони просто будуть ігноруватись.

2016 р.

Засідає науково-технічна рада Яворівського національного природного парку. Перший зліва – патріарх заповідної справи в Україні, доктор біологічних наук, професор, лауреат державної премії України у галузі науки і техніки С.М. Стойко (сміт Івано-Франково, 2001 рік).

Українські екологи на зустрічі, під час навчання в США у рамках програми з міжнародного розвитку США (IUSD), з губернатором американського штату Мейн Августом Кінгом та конгресменом США Джоном Балдачі (відповідно третій і четвертий у першому ряду). У другому ряду перший справа – директор Карпатського біосферного заповідника Ф.Д. Гамор, другий – начальник Головного управління національних природних парків і заповідної справи Мінприроди України М.П. Стеценко. Другий зліва, в останньому ряду – директор Дунайського біосферного заповідника О.М. Волошкевич (Штат Мейн, США, травень 1995 року).

ЗАПОВІДНА СПРАВА І МИСЛИВСЬКЕ ГОСПОДАРСТВО – ПАРТНЕРИ ЧИ ВОРОГИ?

ЧИМ СУВОРІШІ ОБМЕЖЕННЯ, ТИМ СИЛЬНІША ПРОТИДІЯ МІСЦЕВИХ ГРОМАД І КОНФРОНТАЦІЯ (М.П. Стеценко)

Вороже ставлення людей до створення у них під боком заповідних природних територій, де забороняється полювати, ловити рибу, збирати гриби та ягоди, а то й взагалі заходити в ліс і купатись у водоймах, нерідко призводить до серйозних конфліктів. Чим суворіші обмеження, тим сильніша протидія місцевих громад і конфронтація. Така ситуація ніяким чином не сприяє розвитку національної мережі заповідних об'єктів, які покликані зберегти і відновити наше природне багатство.

Національні парки та біосферні заповідники мають більш сприятливі умови для того, щоб уникнути цієї конфронтації. В їх межах передбачені спеціальні території з менш суворим режимом охорони, де законодавством дозволяється розвивати різні форми сталого господарювання: рекреації і туризму, сільського і лісового господарства, традиційних промислів тощо. Такі території відносились до зон антропогенних ландшафтів біосферних заповідників та господарських зон національних природних парків.

Ведення мисливського господарства і полювання, яке також дозволялось в цих зонах, розглядалось спеціалістами як важливий і ефективний екологічний регулятор природних процесів і стимулів управління об'єктами живої природи, створення умов для реалізації місцевими громадами свого права на збалансоване природокористування. Але у 2010 році за ініціативою деяких депутатів від комуністів та націонал-демократів чомусь були внесені зміни до Закону про природно-заповідний фонд, якими в господарській зоні національних природних парків та в зоні антропогенних ландшафтів біосферних заповідників мисливодство було заборонено.

Це був період популізму і непрофесіоналізму на всіх щаблях владних структур. Більшість політиків слухали своїх радників, які були далекі від реалій буденного життя і від розуміння суті екологічних проблем. Навіть Президент України публічно погрожував усім заборонити полювання на всій території держави «... щоб олігархи не полювали лисичок на шубки своїм коханкам!». Не здогадувався тоді він, що ті, хто

йому радив, через 5-6 років будуть настійливо пропонувати, вже іншим депутатам, заборонити на заповідних природних територіях пасіки.

Оцінку рішення про заборону полювання можна побачити у масових зверненнях спеціалістів, місцевих жителів, місцевих органів влади. Ось деякі з них.

Депутати Хмельницької обласної ради у зверненні до народних депутатів Верховної Ради стверджують, що «... повна заборона полювання на території господарської зони національного природного парку «Подільські Товтри» призвела до загострення соціальної напруги серед населення. Цим рішенням фактично була знята охорона мисливських угідь з боку мисливських товариств. Поля заїжджені автобраконьєрами. До господарської зони національного парку включені майже всі землі Кам'янець-Подільського, Чемеровецького та Городицького адміністративних районів області загальною площею біля 260 тис. га.

Керівництву області, вченим, мисливським товариствам, депутатам районних рад, населенню не зрозуміло, чому в господарській зоні на землях, які увійшли у національний парк без вилучення в землекористувачів, дозволяється ведення всіх видів природокористування, крім полювання...».

«Більшість місцевих громад негативно ставляться до створення нових заповідних об'єктів, – пише у своїй статті к.б.н. М. Клестов, заступник директора НПП «Нижньосульський», – Із-за того, що в господарській зоні заборонено полювання, мисливські колективи, які мають 25-річні договори на ведення мисливського господарства на землях в межах цих зон, понесли збитки, порушені їх конституційні права.

Національні парки мають самі визначати заходи із регулювання чисельності мисливських видів тварин, в т.ч. і шляхом проведення під своїм контролем спортивного полювання...».

«Люди, які вносили зміни в законодавство, мабуть, проживають в містах і зовсім не розуміють, що вони натворили для сільських жителів в регіонах, де створені національні парки, – читаємо в листі колективу Мезинського національного парку. – Чисельність диких свиней перевищує норму в 6 разів, поширилась африканська чума, через високу щільність лисиць та єнотовидних собак поширився сказ і вводиться карантин.

Дикі тварини у пошуках їжі йдуть в села і нищать врожаї на землях приватних селянських господарств. Городина, вирощена селянином, є єдиним прибутком для багатьох сімей. Люди з гнівом обговорюють не тільки авторів заборони полювання в господарській зоні національного парку, але й саму ідею доцільності створення національних парків...».

Можна приводити безліч думок з листів людей про цю штучно створену проблему, але результати цієї дії колишніх депутатів-популістів та їх безграмотних «радників» уже сьогодні очевидні:

- на території мисливських угідь браконьєрів на джипах з посвідченнями депутатів, прокурорів, інших «недоторканих» не зменшується;

- поголів'я мисливських видів тварин катастрофічно знижується;

- соціальна напруга в регіонах зростає, а кількість «лозинських» залишається такою ж, якою була.

Справжні мисливці, які в кращих традиціях своїх дідів та прадідів з покоління в покоління турбуються про збагачення нашої фауни, до цього не мають жодного відношення.

Навпаки, історія свідчить, що у перші роки радянської влади в Україні Товариство мисливців і рибалок було однією з найбільш активних громадських організацій у створенні заповідних об'єктів і територій. Члени товариства усвідомлювали, що природні лісові, лучні, водно-болотні біоценози є домітками не тільки для мисливських видів звірів і птахів, але й для усієї фауни. Тільки за один 1926 рік ними було створено більш як 40 природних заказників. Загальна їх чисельність досягала 300 об'єктів, або 5% вкритої лісом території.

На позачерговому III з'їзді Мисливців слухалось окреме питання про створення силами членів товариства нових заказників і заповідників.

У первинних осередках набувалася культура ведення мисливського господарства, реалізовувались програми не тільки по збереженню чисельності мисливської фауни, але й збереженню та відтворенню всього біорізноманіття. Мисливці були безапеляційними борцями з браконьєрством.

У державних природних заповідниках полювання завжди було суворо заборонено. Природні заповідники були як «острівцями порятунку», так і центрами активного розведення деяких видів тварин і птахів для подальшої акліматизації їх в мисливські угіддя. Щорічно розселялось до 1000 голів копитних, в т.ч. майже 500 оленів, випускалось в мисливські угіддя до 50 тисяч фазанів та 5000 зайців.

Ще сорок років тому в Україні популяція лося нараховувала в середньому 14-17 тисяч голів! Чисельність дикого кабана і козулі трималася на рівні 60 і 150 тисяч відповідно. Проводилось спортивне полювання на ведмеда, тетерука, рябчика...

Сьогодні вже іде мова про занесення до Червоної книги України лося, чисельність якого трохи більше 3 тисяч голів. На автострадах європейських країн під колесами автомобілів гине козуль більше, ніж наш річний ліміт для ліцензійного полювання. Куди все подівалось?

Звичайно ж, винні не мисливці. Повна заборона полювання проблему лише поглибить. Це розуміють спеціалісти.

Відродити мисливське господарство держава буде вимушена. Великим підґрунтям для відтворення цієї природоохоронної галузі мають стати території природно-заповідного фонду, чисельність яких більше 8 тисяч на площі 3 млн. гектарів. Вони повинні увійти окремою частиною в майбутню державну програму розвитку сучасного мисливського господарства.

Території природно-заповідного фонду Українського Полісся, в першу чергу, національні парки Шацький, Ічнянський, Деснянсько-Старогутський, «Прип'ять-Стохід», мережа заказників – за природними умовами мають всі можливості в короткі терміни допомогти відновити поголів'я місцевих видів фауни, забезпечити їх розселення в мисливські угіддя регіону. Особливо це стосується копитних видів мисливських тварин. Оптимальні можливості є і для відновлення водно-болотних видів птахів.

Карпатські заповідні ліси є надійним резерватом мисливських та інших видів тваринного світу. Існуюча система національних природних парків і Карпатського біосферного заповідника має значний потенціал для відновлення чисельності ведмедя, рисі, лісової і кам'яної куниці, карпатського оленя і білки, дикого kota та інших видів тварин і птахів, характерних лише для Карпат.

Окремої уваги заслуговує питання створення центрів вольєрного розведення видів дикої фауни. Заповідні території могли б успішно виконувати функцію відновлення цінних видів хутрових звірів, а також таких птахів як стрепет, дрохва, степовий журавель (красавка).

Система заповідних територій в процесі відновлення мисливського господарства дає унікальну можливість враховувати історично оптимальне для кожного виду середовище проживання у відповідній фізико-географічній зоні. Це потребує значно менших фінансових затрат і ресурсів. Досвід такої роботи є в біосферному заповіднику Асканія-Нова та Азово-Сиваському національному парку.

Неприпустимо і помилково було б розглядати території природно-заповідного фонду як заповідні острівки, відірвані від соціального і економічного середовища, всередині якого вони існують.

У господарських зонах національних парків, зонах антропогенних ландшафтів біосферних заповідників є всі умови для розвитку сталих форм мисливського господарства і полювання.

Які правові й організаційні умови для забезпечення розвитку мисливського господарства і полювання на територіях установ природно-заповідного фонду?

Управління біосферними заповідниками та національними природними парками здійснюється їх спеціальними адміністраціями. До їх складу входять наукові підрозділи, служби охорони, господарського та іншого обслуговування (ст. 12 Закону «Про природно-заповідний фонд»). Крім того, за кожною з цих установ закріплений науковий куратор. Як правило, це науково-дослідний інститут НАН України, який працює в регіоні розташування заповідної установи з проблем охорони довкілля.

Науковий потенціал та наявна служба державної охорони разом дозволяють забезпечити відновлення чисельності мисливських видів тварин на рівні, неможливого для жодної іншої організації області, не говорячи вже про громадські мисливські товариства.

Біосферні заповідники і національні природні парки мають у штаті від 70 до 270 співробітників, у деяких з цих установ служби державної охорони нараховують 100-120 інспекторів. Для реалізації цього потенціалу необхідно:

1. Покласти на дирекції біосферних заповідників та національних природних парків функції регулювання і контролю ведення мисливського господарства і полювання, відтворення, розселення, використання мисливських тварин, збереження та поліпшення стану мисливських угідь на територіях цих установ.

2. Дозволити (не зобов'язати) дирекціям біосферних заповідників та національних парків ведення рекреаційної діяльності, мисливського господарства і полювання, непромислового рибного господарства спеціальними підрозділами своїх адміністрацій. Іншим землевласникам, землекористувачам, установам, організаціям і громадським об'єднанням дозволити здійснення цих видів діяльності на підставі укладених угод з дирекцією. Місцеві громади, організації, підприємці та інші суб'єкти господарської діяльності, які зареєстровані і вже діють на території біосферного заповідника або національного парку мають першочергове право на укладання таких угод.

3. Порядок і особливості здійснення цих видів діяльності затверджуються спеціальним уповноваженим органом державного управління в галузі організації охорони та використання природно-заповідного фонду.

При зацікавленості держави в реанімації мисливського господарства не складно буде внести зміни та доповнення до ст. ст. 18, 21, 22 Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

2016 р.

ПОЛЮВАННЯ В ПОЛІССІ Роздуми еколога-«поліщука» (С.М. Жила)

Мисливський інстинкт повинен бути в крові багатьох чоловіків, оскільки це одне з найбільш природних і стародавніх їх занять. Невідомо, скільки тисяч років людство існувало тільки за рахунок мисливців, які годували, поїли і охороняли своїх одноплемінників від диких звірів та інших небезпек. Так що соромитися мисливських інстинктів не варто.

В. Склярів

У Поліссі до спортивного полювання для елітарного кола мисливців можна віднести майже всі види полювань: на лосів, тетеревих, вовків... З недавніх пір у деяких регіонах Полісся, а особливо білоруського, є дуже хороша тенденція до зростання поголів'я копитних. Якщо в найближчі роки вдасться стримати зростання смертності лося від вовків і бракон'єрів, то є всі підстави розраховувати на хороші полювання на лося.

Полісся – край безкінечних боліт і лісів з безліччю власних мисливських традицій. Необхідно визнати, що мисливські традиції Українського і Білоруського Полісся, як і можливості полювання в цьому регіоні мало кому відомі. Висока лісистість територій та нечисленне населення завжди сприяли збереженню тут бракон'єрства і високій ефективності полювань. Тут полювання завжди було підмогою до небагатого сімейного бюджету. Але й сюди поступово приходять зміни.

У минулому році мені вдалося побувати в найбільш елітарних мисливських господарствах Білорусії – у Прип'ятському національному парку і Березинському біосферному заповіднику. У Білорусії нині діють один біосферний заповідник і чотири національні парки. Всі вони підпорядковані Управлінню справами Президента. Національні парки Білорусії досить добре фінансуються з бюджету і, крім того, вони мають величезні можливості заробляти гроші від реалізації деревини, сільськогосподарської продукції, мисливського господарства. Всі ліси Білорусії є власністю держави. Проблем з самовільними рубками деревини там немає. У Білорусії багато робиться для розвитку екологічного та мисливського туризму. На сьогодні площа лісів рекреаційного значення перевищує 1,5 млн. га, що становить понад 17% від загальної площі білоруських лісів. Тут багато робиться для створення необхідної інфраструктури туризму та благоустрою лісів.

Загальна площа мисливських угідь Білорусії становить близько 17,7 млн. га, які розподілені між понад 200 суб'єктами господарювання. У республіці представлений дуже великий спектр різних видів полювань: від таких традиційних, як весняне та літньо-осіннє полювання на птицю, до полювання на хутрових і копитних. До складу мисливської фауни входять 53 види диких тварин, у т. ч. 22 види ссавців і 31 вид птахів. Білоруське товариство мисливців і рибалок, у зв'язку з низьким рівнем ведення мисливського господарства та незадовільним фінансовим станом, змушене було передати свої угіддя в оренду лісгосподарським підприємствам. У Білорусії існує мережа елітних господарств, на прикладі яких відпрацьовуються передові системи ведення мисливського господарства і мисливського туризму. Охорону від браконьєрства здійснюють переважно мобільні бригади інспекції з охорони тваринного і рослинного світу, яка була створена в 2003 році Президентом Білорусії. Інспекція має трирівневу систему і підрозділяється на республіканську, обласну і міжрайонну. Безпосереднє підпорядкування Управлінню справами при Президентові робить роботу цієї інспекції надзвичайно ефективною, усуваючи тим самим будь-які спроби впливу на цю структуру з боку судової системи, прокуратури або іншої гілки влади.

У даний час закінчуються проектні роботи по створенню міждержавного біосферного резервату «Прадолина Прип'яті» на базі Поліського природного заповідника (Україна) і Прип'ятського національного парку (Білорусія). Заповідник і національні парки Білорусії теж займаються мисливським туризмом і мають у своєму складі (поряд із заповідними територіями) державні лісомисливські господарства, покликані розробляти майбутню модель розвитку мисливського господарства і туризму. До складу Прип'ятського національного парку входять потужне лісозаготівельне підприємство. У заповіднику виключно велику увагу приділяють вивченню та забезпеченню високої чисельності копитних. Проводиться підгодовля. Копитні вважаються найважливішим державним ресурсом, на якому намагаються розвивати мисливський туризм і заробляти гроші. Досить численна і добре оснащена служба охорони парків та заповідника спільно з екологічною інспекцією Управправами Президента досить ефективно справляються з різними видами браконьєрства та проблеми браконьєрства в Білорусії немає. Тут всі впевнені – браконьєрство там доживає останні дні. Багато запевняють, що такого явища у них вже немає. Але це не зовсім так. Факти браконьєрства продовжують реєструвати, але штрафи навіть за дрібні види браконьєрства настільки

високі, що місцеві жителі, які попалися, змушені часто брати у банку кредити, щоб з ними розплатитися. Разові штрафи сягають \$500-800 і вище! Але разом з тим браконьєри-профі з часом відпрацьовують свої методики полювань, які не фіксуються інспекцією. Так, в один час у браконьєрів стали дуже популярними нічні полювання. Але потім, як тільки інспекція почала інтенсивно застосовувати прилади нічного бачення, популярність таких полювань різко скоротилася.

Вартість ліцензійного полювання та обслуговування досить висока і мисливські господарства прагнуть розвивати саме елітарні високооплачувані полювання для іноземців. Ціни тут середньоевропейські.

Зовсім недавно відвідав Прип'ятський національний парк і їх експериментальне мисливське господарство «Лясковичі». Я живу на кордоні з Білорусією і багато чув від білорусів про «особливості білоруського національного полювання». (Слід підкреслити, що державна політика у галузі мисливського господарства в Білорусії та Україні абсолютно непорівнянні. У нас багато звеличують білоруські успіхи. Але в них потрібно детально розбиратися. Білоруська модель мисливського господарства в умовах України ніколи не буде працювати. Вона просто неможлива в нашій країні з величезною кількістю «місцевих авторитетів», для яких закони не писані. Вона просто неможлива при нашій корумпованості судової системи та, мабуть, і всієї влади в цілому).

Степан Миколайович садить мене на новенький джип і ми вирушаємо на екскурсію. Для мене все цікаво і я безупинно тисну на спуск фотоапарата.

Заїжджаємо до недавно побудованого вольєра. Його площа становить 3,5 тис. га. Я не вірю почутій цифрі і кілька разів перепитую. Ні, не недочув. Вольєр дійсно в 3,5 тис. га. Сюди входять не тільки ліси, проточні канали, але і поля з посівами конюшини, озимими. По периметру вольєра прокладена дорога. В'їзні ворота надійно закриті на замки. Сітка з тонкого дроту натягнута на стовпи і жердини в три ряди. Дерев'яні частини огорожі оброблені нафтопродуктами. Така сітка себе добре зарекомендувала в Європі для огорож лісових молодняків від пошкоджень оленями. У вольєрі планується утримувати лосів, кабанів, козуль, оленів і вирощувати тварин з високими трофейними якостями. У вольєрі, крім полювання, практикуватимуть ще й поїздки в автомобілі з метою постерігати мисливських тварин. І я впевнений – це буде цілком захоплююче видовище. Навіть під час нашої поїздки і мого триденного перебування вдалося два рази побачити кабанів і кілька разів червонокнижного орлана-білохвоста.

Загальна площа мисливських угідь, разом з орендованими землями і нацпарком, становить близько 350 тис. га! Випадків крадіжок лісу і браконьєрства немає. «Як це красти ліс!? У нас – це тюрма! Браконьєрство просто стало економічно не вигідним заняттям. Якщо попався, то вже не викрутишся. Народ боїться займатися такими справами», – просвіщає мене мій гід. Відвідуємо підкормові площадки вишки для відстрілу копитних. Самі вежі виготовляють в цехах, а потім на місце встановлюють автомобільним краном. Це робить їх виготовлення більш дешевим і продуктивним. Підкормові майданчики для кабана мають невеликі обгороджені площадки, через отвори в яких туди можуть вільно проходити цьогорічки. Це дає можливість уникати бійок між дорослими самцями і цьогорічками під час поїдання корму. Солонці виготовляють з деревних стовбурів, які розрізають бензопилою. Далі на стовпчик з одного боку короткі дошки прибивають і скріплюють пакувальним поліетиленом. Це дає можливість швидко виготовляти довговічні і якісні солонці.

Ми з білорусами дуже різні. Наприклад, відразу кидається в очі бідність українського Поліського заповідника і надмірне показне багатство білоруського Прип'ятського національного парку. Все це одночасно буде дуже добре контрастувати і доповнювати одне одного на тлі міждержавного біосферного заповідника. Так, у Поліському заповіднику для гостей дуже і дуже помірні ціни, є непогана спортивна риболовля в околицях, хороші можливості для ознайомлення з бортництвом (архаїчним бджільництвом), а в Прип'ятському національному парку ви зможете відвести душу на полюванні і пожити під єврокришею. В околицях Поліського заповідника почав діяти екологоетнографічний тур «Слідами княгині Ольги», де вам випаде можливість відвідати язичницькі святилища, Святі Камені і Криниці, побувати на Лисих горах і, взагалі, дізнатися багато чого цікавого з історії, етнографії, тваринного і рослинного світу Древлян. У нас дійсно джерело різноманітної інформації, з якою ви можете ознайомитися відвідавши музей-заповідник «Древлянське Село». Ми разом з білорусами хороша команда і між нами прекрасна дорога вздовж Уборти з переходом через кордон в с. Майдан Копищанський. Приїжджайте, не пошкодуєте!

2016 р.

НАСЛІДКИ ЗАБОРОНИ ПОЛЮВАННЯ НА ТЕРИТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «НИЖНЬОСУЛЬСЬКИЙ» (М.Л. Клестов)

Створення більшості національних природних парків (НПП) України, в тому числі і НПП «Нижняосульський», відбувалось на базі цінних у природному відношенні територій, ресурси яких, у тому числі і запаси мисливської дичини, довгий час планово використовувались. Враховуючи те, що НПП є об'єктами природно-заповідного фонду багатofункціонального призначення, до складу яких входять території інших землекористувачів, де разом із втіленням природоохоронних заходів, продовжується господарська діяльність (лісгосподарські та сільськогосподарські підприємства тощо). На цьому фоні слабо обґрунтованою вдається заборона ведення мисливського господарства на територіях НПП.

Вивчення наслідків заборони полювання на території НПП «Нижняосульський» переконує, що вони мають як позитивні, так, на жаль, і негативні сторони. До позитивних сторін заборони полювання слід віднести значне зменшення фактору непокою в угіддях НПП у сезон полювання, а також більш ефективну боротьбу з браконьерством силами служби державної охорони парку. До негативних сторін заборони полювання відносяться ускладнення відносин НПП з місцевими громадами та мисливськими організаціями. Більшість місцевих громад негативно ставляться до створення НПП саме із-за того, що з його організацією було заборонено полювання на водно-болотну дичину, яким традиційно займалась значна частина чоловічого населення регіону. Виникли непорозуміння і конфлікти із мисливськими організаціями, угіддя яких увійшли до складу НПП.

Актуальною і важливою проблемою, спільною для всіх національних природних парків України, є законодавчо не вирішені питання, що пов'язані з орендованими на багато років мисливськими угіддями, які включені до складу територій НПП. З одного боку, згідно Закону України «Про природно-заповідний фонд України», мисливство на території НПП заборонено і це закріплене в Положенні про національний природний парк та відображено у режимі охорони його території. З іншого боку, мисливські організації мають не скасовані багаторічні договори оренди мисливських угідь, які знаходяться на території НПП і прагнуть проводити там свою діяльність. Все це

призводить до виникнення серйозних конфліктів із службою державної охорони НПП, а в окремих випадках, враховуючи наявність зброї у порушників режиму, може призвести до трагічних наслідків. В цілому, невизначеність питання з ділянками, які до створення НПП використовувались мисливськими організаціями, дуже заважають, якщо не унеможливають, встановленню нормальних взаємовідношень між природоохоронними установами і мисливськими організаціями. Загалом, доцільність прийняття рішення про заборону полювання як на територіях ПЗФ в цілому, так і в межах НПП «Нижньосульський», на нашу думку, є дискусійним. Згідно наших багаторічних спостережень (1979-2015 рр.) на території регіону пониззя річки Сули полювання, як регульоване використання ресурсів мисливської дичини, особливо гусей, качок, лисок та куликів, є дуже важливим для місцевого населення.

На території НПП «Нижньосульський» зосереджені значні запаси окремих видів мисливських тварин, які в останні роки практично не використовуються. Наслідком цього є надмірна, не контрольована концентрація кабанів, снотоподібних собак та лисиць, що шкодить екосистемам НПП, а також може призвести до виникнення небезпечних епізоотій, в тому числі сказу та африканської чуми.

Реальним виходом із ситуації, що склалася не тільки в пониззі річки Сули, а й в інших регіонах України, на нашу думку, є відміна огульної заборони на полювання в межах територій НПП, які є самодостатніми державними багатофункціональними установами, із своїми адміністраціями, службою державної охорони, науковцями та Науково-технічними радами.

НПП має бути надано право самостійно визначатись з доцільністю проведення полювання на власних територіях, або регулюванням чисельності окремих видів тварин іншими засобами. Відновлення полювання в межах НПП може бути реалізовано, після відміни заборони полювання Верховною Радою та внесення відповідних змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд», шляхом укладання договорів із місцевими мисливськими організаціями, або створенням власного мисливського господарства в структурі НПП.

2015 р.

ОБЕРЕЖНО – НЕПРОФЕСІОНАЛІЗМ! (М.П. Стеценко)

Не зміг пройти повз чергового скандального опусу на сайті www.ecoethics.ru/old від 27.11.2014 року під назвою «Звіряче нутро екофеодалізму».

Приведені ганебні явища браконьєрства дійсно були невід'ємним маркером колишньої партійно-адміністративної системи. Полювали всі вожді, від Леніна до Андропова. Для них створювались всі умови, в т.ч. і закриті території, із спеціальним статусом «заповідно-мисливське господарство». І всі розуміли, що для людей воно «заповідне», а для керівників – «мисливське».

До речі, в Україні діяли тоді чотири мисливських товариства, сотні тисяч мисливців полювали на тварин та пернату дичину.

Необізнаний з минулим читач цієї публікації може уявити собі «Молоду гвардію» на чолі з В. Борейко, члени якої в багажниках автомобілів, через дірки в парканах, «повзком» і «перебіжками» через лісові хащі та водні перепони проникали у заповідні мисливські угіддя, знищували мисливські вишки, били електроліхтарі, фотографували мисливців-вождів та «тварин із зв'язаними ногами»... Повірте, було далеко не так.

У той же час необхідно віддати належне В. Борейку і членам студентських дружин у формуванні екологічної свідомості населення, проведенню різних екологічних акцій, семінарів, видавничій діяльності. Біля 30 років я знайомий з ним і, незважаючи на відмінність у поглядах на деякі питання розвитку заповідної справи в сучасних умовах, ціню і шаную.

Саме за поданням Державної служби заповідної справи В. Борейко став Заслуженим природоохоронцем України. Але перебільшувати роль В. Борейка в створенні заповідної галузі в незалежній Україні було б перебільшенням. На таку оцінку я маю повне право. Я займався конкретною справою – створював національну мережу заповідних об'єктів. Під моїм керівництвом було створено близько 40 національних природних парків і заповідників, 6 – міждержавних, понад 3 тис. об'єктів і територій ПЗФ площею близько 1,7 млн. га. До речі, заповідно-мисливські господарства, як категорія була ліквідована, коли я очолював управління заповідними територіями, а не за ініціативи В. Борейка, як це говориться в публікації.

Але мова не про минуле. Мене хвилює той факт, що останнім часом в Україні активізувалась діяльність деструктивних сил, як

правило далеких від сучасних світових тенденцій розвитку заповідної справи. Не маючи практичного досвіду, відповідних наукових знань і авторитету серед спеціалістів у галузі заповідної справи, вони намагаються нав'язати суспільству своє бачення відносно вирішення проблеми збереження біологічного різноманіття на територіях національної системи заповідних об'єктів.

При цьому ігнорується багаторічний досвід європейських країн, результати наукових досліджень, вітчизняних вчених, рекомендації НАНУ і УААН, наш досвід набутий в цій галузі за роки незалежності. Ці спеціалісти, як правило, не несуть ніякої відповідальності, спираючись на старі догми Російської школи «абсолютної заповідності», намагаються нав'язати свою точку зору. Цим відволікають керівників установ природно-заповідного фонду від виконання своїх обов'язків, чіпляючи при цьому «ярлики» на чесних, відданих заповідній справі людей, погрожуючи їм звільненням і т.п.

Особливо це стосується національних природних парків і біосферних заповідників.

Візьмемо один приклад – Азово-Сиваський національний природний парк. Що ми читаємо у наведеному «опусі»?

«...щойно повернувся з Азово-Сиваського нацпарку помічник народного депутата Голуба Володимир Сесін (колишній депутат-комуніст, саме компартійна верхушка створювала для себе мисливські заповідники – М.С.). Йому вдалось з'ясувати, що на головному півострові парку – Бірючому – живуть 1100 оленів, 1100 ланей. Для проведення полювань там споруджені живоловки й два фешенебельні мисливські палаци. Під'їзди до Бірючого охороняються потрійними кордонами. Власне полювання Сесіну зафіксувати не вдалося, але він знайшов там освіжовану тушу косулі та гори браконьєрських сіток на березі...».

І читач уявляє собі, як В. Сесін пробирається через три (!) кордони, з'ясовує (мабуть порахувавши), що на площі 4 тис. га, в очереті пасуться 1100 оленів і 1100 ланей? Хлопчина мабуть не знав, що живоловки, які він там помітив, не для полювання, а для відлову. І нарешті, він знаходить освіжовану тушку косулі. Я бачив фотографію голови тієї косулі. Не знаю звідки вона, бо косуль на Бірючому не має в помині – тільки лані.

Далі. Браконьєрські сітки на березі. Їх там тонни, зірваних і заплутаних викидає на узбережжя Азовського моря. Уявіть собі браконьєра, який сушить сітки на березі. Служба охорони парку збирає їх і спалює. В них плутаються звірі.

Панове теоретики і фантазери можу запевнити вас, що з приходом директора нацпарку Є.С. Поповчука (після втечі Бакая), полювання

на території нацпарку не проводиться. До речі, Бакай не полював, він просто вів жорстке браконьєрство із своїми друзками.

Сьогодні, у відповідності до діючого законодавства, розроблено та затверджено Проект організації території, охорони і відтворення природних ресурсів Азово-Сиваського національного природного парку. Цей Проект і Положення про національний природний парк є головними документами, які регламентують охорону і використання природних ресурсів у його межах. До речі, площа нацпарку понад 50 тисяч гектарів, а о. Бірючий, що входить до його складу, всього 4 тис. га. Це потрібно знати.

На території нацпарку проведене зонування і встановлено диференційований режим охорони.

У господарській зоні, до якої входить о. Бірючий, проводяться дозволені законодавством активні природоохоронні заходи, в тому числі і регулювання чисельності тварин.

Тільки на 2014 рік Мінприроди затвердило науково-обґрунтований ліміт на вилучення з екосистем парку 130 благородних оленів та 230 лані європейської.

На жаль, ці ліміти виконуються не в повному обсязі. За рік вдалось переселити лише 20 оленів і 50 ланей.

За даними д.б.н., професора Таврійського університету А.М. Волоха, вилучення оленів, наприклад, на рівні 0,9 – 5,7% практично не впливає на зменшення чисельності популяції. Перенаселення степових угідь нацпарку копитними досягла 412 особин на 1 гектар. Це веде до знищення біорізноманіття флори, до захворювань і загибелі тварин.

Хочу пояснити читачу для чого «три кордони охорони нацпарку», які, героїчно, напевно повзком, подолав наш юний герой – помічник комуністичного боса-депутата.

Якщо подивитись на карту, то о. Бірючий в Азовському морі, насправді півострів. Через косу Федотова на нього можна проїхати транспортом. Завдяки цьому щорічно на екскурсії працівники парку приймають біля 4000(!) рекреантів і відпочиваючих на косі дітлахів. Вони вільно долають кордони.

Але на косі у самому вузькому місці є три кордони з металеві сітки. Вони не тільки для охорони від браконьєрів, а ще й потрійна перешкода від втечі тварин за межі нацпарку. За його межами вони стають легким трофеєм для браконьєрів. Служба охорони нацпарку ретельно пильнує за цією зоною. Ось суть проблеми навколо нацпарку, керівництво якого діє публічно, прозоро, в інтересах захисту і відтворення природних комплексів. І це в умовах недосконалого,

суперечливого, а іноді і антиекологічного законодавства. В чому річ, для чого мусолити минуле?

Припускаю, що в умовах майже знищеної системи державного управління заповідною справою в державі деякі браконьєрські групи, використовуючи КЕКЦ, ведуть боротьбу з керівниками національних природних парків, які активно присікають браконьєрський промисел в зоні діяльності нацпарків. У першу чергу, це приватні підприємства по видобутку піску, незаконному добуванню личинки хірономіди, збір лікарських рослин тощо.

Згадаймо, як уміло використали точку зору борців проти «екофеодалізму» деструктивні елементи для звільнення з посади директорів, справжніх діячів заповідної справи, заслужених природоохоронців України д.б.н., професора Ф.Д. Гамора – директора Карпатського біосферного заповідника, М.Г. Чорного – директора Канівського природного заповідника, а зміна директора НПП «Синевир» перетворила його по рубкам, практично в простий лісгосп.

Зовсім свіжа в пам'яті кампанія, направлена на ревізію діяльності біосферного заповідника «Асканія-Нова», на компрометацію роботи директора В.С. Гавриленка. Його ім'я відоме далеко за межами України. За 17 років на чолі колективу, дозволило принести установі світову славу. Тільки вихованість В.С. Гавриленка, впевненість у своїй професійності і відчуття підтримки національної заповідної еліти, дала можливість стримано вислухати чергову маячню «паркетних теоретиків» на засіданні Громадської ради при Мінприроди, в основному спеціалістів з проблем бездомних собак, утримання великих ссавців у зоопарках.

Подібні публікації, результати розгляду проблем, ініційованих такими «спеціалістами», нічого нового в теорію і практику заповідної справи не дають. Але біда у тому, що вони, даючи суб'єктивні оцінки ситуації, направляють листи керівникам держави, особливо вони полюбляють лякати директорів нацпарків прокуратурою, і пишуть подання «на гору» про їх звільнення.

Керівники установ природно-заповідного фонду живуть в умовах безкінечних перевірок і зайняті підготовкою довідок, пояснень, звітів, спілкуванням з пресою.

Сьогодні є факти несвоечасного внесення змін до Положень про установу у відповідності із змінами а законодавстві. Застарілість деяких норм законів, їх неузгодженість і дає можливість на свій розсуд неспеціалістам трактувати той чи інший факт, що призводить до огульних звинувачень керівників. Наприклад, Чапельський під в

«Асканії-Новій» має дві тисячі гектарів, на яких десятки років живуть стада диких тварин (сайгаки, бізони, зебри, зубри, лані і т.п.) і згідно з Положенням відносяться до заповідної зони.

Можете уявити, що є спеціалісти, які вимагають переселити цих тварин за межі заповідної зони. Маячня, адже Законом «Про природно-заповідний фонд України» у заповіднику дозволяється проводити науково-обґрунтовані заходи по відновленню екосистем, підтримці гідрологічного режиму та забезпеченню життя тварин тощо. Саме це і робиться у Чапельському поді.

Мене часто керівники заповідних установ запитують, як захиститись від цього «непрофесійного екологічного тероризму» по відношенню до вітчизняних заповідних установ і їх керівників?

У першу чергу необхідно вивчати новітні тенденції в розвитку заповідної справи, впроваджувати їх в життя через нормативно-правову базу, дохідливо роз'яснювати їх сутність, в першу чергу, населенню, яке проживає на заповідних територіях. Вагоме слово мають сказати наші вчені.

На думку відомого вченого в галузі заповідної справи Н.Ф. Реймерса природоохоронні території «... тільки по своїй формі виглядають як «пасивна» охорона природи. Насправді вони виступають, як регулятори екологічної рівноваги – найефективнішою формою природокористування. Природоохоронні території необхідно розглядати як єдину систему, а вірніше, як регуляторну підсистему в загальній тканині еко-, агро- і урбосистем».

Це повністю відповідає сучасній новій парадигмі природоохоронних територій. В її основі лежить поняття про ПОТ, як провайдерів різних благ і послуг за межами їх територій.

ПОТ не повинні розглядатися суспільством як ізольовані від зовнішнього світу острівки благополуччя, як «речі для себе». Вони мають трансформуватися у свідомості людей, як «речі для всіх».

Учені-екологи всього світу підкреслили, що роль ПОТ у збереженні світового біорізноманіття має стати ключовою, а при переході до сталого розвитку – фундаментальною. Саме на вирішенні цих стратегічних завдань необхідно зосередитись в складних соціально-економічних умовах, а не відволікатись на безперспективні дискусії з борцями проти ганебних фактів періоду феодалізму. Думаю, що в правовій державі цю функцію візьмуть на себе правоохоронні органи.

2014 р.

НАЩАДКАМ МАЄМО ЗАЛИШИТИ УНІКАЛЬНІ ПРИРОДНІ ЕКОСИСТЕМИ ТА РІДКІСНІ ВИДИ ФЛОРИ І ФАУНИ

МІСЯ ТРАДИЦІЙНИХ МЕДІА В ЕКОЛОГІЧНІЙ ТЕМАТИЦІ (М.П. Стеценко)

Прикро, що традиційні медіа приділяють мало уваги сучасним екологічним проблемам. Тематика охорони довкілля журналістами висвітлюється у формі сьогоденних або надзвичайних новин. Пересічний українець більшу частину екологічної інформації отримує із засобів масової інформації у вигляді «смажених» фактів (затопило, згоріло, вирубали, відстріляли...). Суть проблеми, професійна оцінка, прогноз динаміки процесів, як правило, відсутні.

Особливо це характерно для репортажів про події з регіонів. Журналісту при подачі матеріалу турбуватись не конче потрібно. Хто поїде і перевірить те, що завтра з'явиться на екрані або шпальтах газет?

Тільки один приклад. Нещодавно у телерепортажі одного журналіста мова йшла про жакливі рубки лісу в національному парку «Гуцульщина», що в Івано-Франківській області. Картина знищення лісу просто жахлива. Особливо вражала вмонтована коротка і впевнена відповідь директора національного парку «... не рубав, не рубаю і не буду рубати...».

У пересічної людини, яка побачила суцільні вирубки, велику кількість трелювальної техніки в лісі та завантажених буком лісовозів, відповідь директора національного парку, звичайно, викликає справедливий гнів. Проте, спеціальна комісія, яка терміново перевірила наведені в цьому репортажі факти, встановила, що національний парк «Гуцульщина» не має відношення до цих подій. І взагалі, матеріал знімався далеко за його межами, в іншому районі. Дякуючи саме директору національного парку, який біля 15 років служить йому вірою і правдою, на Гуцульщині ще можна знайти залишки дикої природи.

У результаті була завдана моральна травма заслуженій людині. Десятки людей були задіяні в перевірці фактів, а про системні сучасні причини варварського знищення лісів Карпат, заходи припинення цього свавілля глядач так і не дізнався. Та й редакція, мабуть, про цей матеріал вже забула в пошуку інших рейтингових подій і «смажених» фактів.

Сьогодні одним з найістотніших виявів мудрості, єдиною надією на збереження людини у zdeформованому нею ж природному середовищі, є екологічна компетентність. У формуванні такої свідомості в нашого сучасника величезну роль має відігравати екологічна просвіта і засоби масової інформації. Екологічна некомпетентність людей в наш час є більш небезпечною, ніж, скажімо, технологічна.

Обвальне погіршення нашого життя в основі своїй має чітко окреслений екологічний аспект. Без усвідомлення цієї істини та ігнорування її в реальних процесах державотворення всі повсякденні проблеми не будуть мати ефективного вирішення. На жаль, для політичної еліти України парадигма гармонійного розвитку, збереження біологічного різноманіття сьогодні не стала пріоритетною, вірніше, зрозумілою. А це результат її екологічної безграмотності.

Якщо врахувати, що більша частина засобів масової інформації, як на регіональному, так і на загальнонаціональному рівні, підконтрольні в сенсі редакційної політики власникам, засновникам або інвесторам, які, в свою чергу, в певній мірі залежні від тих чи інших олігархічних груп, представлених у владі, то ефективного впливу просвітницької діяльності на цю «еліту» чекати даремно. Тим паче – реагування влади на факти знищення національного природного надбання представниками цієї ж влади.

Згадую роботу заслуженого журналіста, високого професіонала, закоханого у природу рідного краю Миколи Хрієнка, який працював в тодішній газеті «Радянська Україна». На сторінках газети в одному із своїх матеріалів «Як знищували заповідний ліс» мова йшла про вирубку дубів на одному з островів Канівського водосховища, що був переданий з лісового фонду Канівському природному заповіднику, що на Черкащині.

Глибока аргументація фактів, конкретика і адресність причин стали предметом розгляду цього матеріалу у керівництві держави. В результаті Міністр лісового господарства України був звільнений із займаної посади. Також було звільнено начальника Управління лісового господарства області. Ряд заступників міністра та місцеві керівники одержали відповідні догани. В результаті – ще багато років сокира лісорубів у природному лісі була під контролем екологів.

За матеріалами М. Хрієнка Львівський обком і облвиконком відмовились від свого фешенебельного оздоровчого комплексу на території заповідника «Розточчя» і публічно передали його під дитячу лікарню-санаторій.

Звичайно були й інші журналісти, які глибоко розуміли екологічні проблеми того часу, і це розуміння доносили до масового читача. Матеріали в окремих випадках були основою для вирішення висвітлених проблем шляхом прийняття відповідних рішень органами влади.

Майже зникли з традиційних медіа спеціальні рубрики, де можна не лише почути про екологічну проблему, але й ознайомитись з думкою відомого вченого або спеціаліста-практика в цій галузі. На жаль, після озвучення «смаженого» факту у більшості випадків на екрані з'являється так званий «експерт-еколог» із своїм коментарем, який не є спеціалістом в даній проблемі, не має базової освіти, наукового та практичного досвіду в галузі.

Я знаю одного «універсала», якого запрошують майже на всі телевізійні канали як «експерта-еколога» прокоментувати події, висвітлені в репортажі. І коментує він усе: як виникають землетруси у Карпатах, як і чому загоряються торфовища, про ерозію ґрунтів, всесвітнє потепління, епідемію курячого грипу, африканської чуми, про технології утилізації відходів... Нещодавно він розповідав про негативний вплив на лапки домашніх тварин в містах і чомусь ентомофауну від боротьби із ожеледицею на автомобільних шляхах!

Зверніть увагу, і ви помітите на телеекранах ще кілька подібних «екологів-багатостаночників», в яких аматорське захоплення охороною природи в студентських «зелених» дружинах і патрулях переростає у головну професію – «коментатора-еколога» з будь-яких екологічних проблем та явищ. Як кажуть рибалки, «на безриб'ї і рак риба».

2016 р.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ В УКРАЇНІ *(Ф.Д. Гамор)*

За роки незалежності України і особливо після прийняття Конвенції про охорону біологічного різноманіття (1992) чимало зроблено для створення системи екологічного законодавства, в т. ч. в галузі збереження біологічного та ландшафтного різноманіття. Детальний аналіз його стану проведено в оглядових наукових публікаціях В.І. Олещенка та Н.Р. Малишевої (1997), Ю.Р. Шеляг-Сосонка та І.Г. Ємельянова (1997), Я.І. Мовчана та В.І. Олещенка із співавторами (1997) і в інших публікаціях. Ці проблеми ґрунтовно опрацьовані в рамках проекту Глобального екологічного фонду «Збереження

біорізноманіття Карпат» та опубліковані в монографії «Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника» (1997).

Значний внесок у подальшу розробку цієї проблеми зробила і Міжнародна конференція «Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні», яка проведена під патронатом Ради Європи 19-20 червня 2000 року.

Треба зауважити, що в процесі виконання рішень Ріо-де-Жанейро (1992) та Картахенського протоколу (2000), а також Бернської (1979) і Боннської конвенцій (1979) та інших міжнародних угод, проблема збереження видів флори і фауни, місць їх зростання та перебування дійсно почала розглядатись на рівні, як загальнодержавних так і міжнародних програм. Як показало недавнє парламентське слухання про виконання екологічного законодавства в Україні (13 січня 2003 р.), збереження біорізноманіття продовжує залишатись одним із найважливіших пріоритетів українського уряду в галузі охорони навколишнього природного середовища.

Але на практиці конвенції та міжнародні угоди, норми українського законодавства не завжди виконуються в повному обсязі. Якщо говорити образно, то існує значний розрив між бажаним і дійсним, між деклараціями і практичними діями. Для підтвердження цього є багато аргументів. Наведемо лише деякі із них.

Ні в кого не викликають сумнівів факти про те, яка велика роль у збереженні біорізноманіття належить об'єктам природно-заповідного фонду. Одним із найбільших досягнень в цій сфері, безумовно, є подвоєння за останнє десятиріччя площі природно-заповідного фонду України. Це є одним із результатів реалізації Програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні, яка була затверджена постановою Верховної Ради України 22 вересня 1994 року. Але з іншої сторони, ця робота, на думку деяких авторів (Мовчан, Олещенко та ін., 1997), стала парадом «паперових парків», який мало позначився на стані збереження біорізноманіття.

Частково розділяючи цю думку, мусимо констатувати, що зазначена програма за більшістю позицій залишилась просто не виконаною, перш за все в частині фінансового та матеріально-технічного забезпечення існуючих і особливо новоутворених установ природно-заповідного фонду. І тому складається така ситуація, коли природоохоронні установи де-факто не спроможні забезпечити виконання поставлених перед ними завдань. В умовах загострення соціально-економічної ситуації, біорізноманіття, як і загалом природні ресурси, стають чи не єдиним джерелом виживання місцевого населення. Тому, крім їх

посиленої охорони (яка потребує необхідних матеріально-технічних ресурсів) потрібна компенсація місцевому населенню із боку держави за вилучені із користування види ресурси. Ні одного, ні іншого наша держава не забезпечує. Тому ми зустрічаємось просто з кричущими фактами, які перетворюються у трагічну тенденцію. На наших очах, попри велику кількість нормативно-правових актів, знищуються цілі об'єкти природно-заповідного фонду, катастрофічно зменшується чисельність багатьох видів рослин і тварин.

Яскравим прикладом цього може служити суцільна вирубка лісів згідно з вимогами «Санітарних правил в лісах України» на значній площі в заказнику загальнодержавного значення «Брадульський», що в Закарпатській області. Ще яскравіше засвідчують практичну беззахисність біорізноманіття в Україні нинішні події навколо Дунайського біосферного заповідника. Або ще таке. Із 1990 року до сьогоднішнього дня Карпатському біосферному заповіднику не передано 621 га букових лісів на території села Широкий Луг Закарпатської області, як це передбачалось постановою Ради Міністрів України № 119 від 30 травня 1990 року «Про розширення території Карпатського державного заповідника». Ці приклади, крім всього іншого, засвідчують наскільки суперечливими по відношенню до законів, зокрема Закону «Про охорону навколишнього природного середовища», є окремі підзаконні акти, які аж ніяк не сприяють збереженню біорізноманіття.

Дуже показовим є приклад із «Санітарними правилами в лісах України», які у значній мірі сприяють суцільним вирубкам лісів у Карпатах загалом. Прикро, але згідно із цим нормативно-правовим актом під вирубки за санітарним станом лісів можна фактично підвести майже всі перестійні лісові насадження, в тому числі і пралси. І, як не дивно, цей документ є обов'язковим для виконання і на територіях природо-заповідного фонду. Ця правова колізія аж ніяк не сприяє нормальній організації роботи з охорони та використання територій заповідників та національних парків.

Незважаючи на прийняття законів «Про тваринний світ», «Про рослинний світ», «Про Червону книгу України», спостерігається загальна тенденція до зниження чисельності багатьох видів тварин та рослин. Різко знижується чисельність популяцій мисливських видів, в тому числі і на заповідних територіях. Скажімо, чисельність бурого карпатського ведмеда зменшилась за останні десятиріччя в 3 рази. Рідкісними стають цінні деревні породи, зокрема, черешні дикої, горіха грецького, ранньовесняних ефемероїдів тощо.

У вересні 2002 року Верховна Рада України провела парламентські слухання про здійснення державної політики щодо виконання Закону України «Про природно-заповідний фонд України». За результатами слухання прийнята постанова, яка мала сприяти реалізації вимог цього Закону. Але, на жаль, ці рішення знову залишаються лише добрими побажаннями. Адже в супереч цій постанові, іде тенденція до суттєвого зменшення фінансування установ природо-заповідного фонду. Наприклад, розмір фінансування Карпатського біосферного заповідника, як і заповідної справи взагалі, в 2005 р. є гіршим, ніж до парламентських слухань. В цілому, як показує аналіз, найскладніша ситуація з фінансуванням установ природно-заповідного фонду спостерігається, як не дивно, у системі Міністерства охорони навколишнього природного середовища України. Так, на збереження природно-заповідного фонду Держкомліс виділяє в 2005 році 75,7 грн. на 1 гектар, Академія аграрних наук на утримання та розвиток біосферного заповідника «Асканія-Нова» спрямовує 177,5 грн. на 1 гектар, а у Мінприроди – лише 31 грн. Із 6825,9 тис. грн., що йдуть на видатки розвитку у Мінприроди в 2005 році на розвиток заповідної справи виділено лише 246,5 тис. грн., а із 85 млн. грн. спецфонду на ці цілі спрямовуються тільки 226,1 тис. грн. Тому заповідники і національні парки ледь животіють. Тут не вистачає транспорту, форменого одягу, службової зброї, у занедбаному стані знаходиться вся інфраструктура. Нас переконують, що держава немає коштів. Але ми бачимо, що фінансування інших бюджетних установ, є значно кращим. Скажімо, у державному бюджеті на 2005 рік передбачається, що сумарні видатки на охорону навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів становитимуть майже 100 млн. грн., що значно більше ніж у 2002 році. Це відрадно. Але чому на збереження біологічної та ландшафтної різноманітності та розвиток заповідної справи, як одного з найважливіших пріоритетів, іде зменшення видатків? Чому декларуємо одне, а робимо інше? Хочеться вірити, що нещодавно прийнятий Указ Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» створить реальні передумови для вирішення цих та інших проблем у роботі заповідників та національних парків України.

Думається, що необхідно у законах, що регулюють бюджетні відносини в державі, чітко виписати механізми фінансового забезпечення програм охорони біологічного та ландшафтного різноманіття. В першу чергу можливо необхідно внести спеціальні статті до бюджетного Кодексу України, які би врегулювали ці проблеми,

як і проблеми охорони природи взагалі. Фінансування заходів із збереження біорізноманіття мало би також значитись окремим рядом, як у державному так і в місцевому бюджетах. Без цього, на наше глибоке переконання, всі законодавчі акти у цій сфері ще довго будуть залишатися лише на папері.

Чимало проблем в охороні біорізноманіття викликає відсутність дійового механізму створення нових заповідних територій та стягнення збитків заподіяних цим об'єктам. Так, Законом України «Про мораторій на проведення суцільних рубок на гірських схилах в ялицево-букових лісах Карпатського регіону» передбачалось до 2005 року збільшити площу об'єктів природно-заповідного фонду у Карпатах до 20%. Розширення заповідних територій із зазначенням конкретних термінів визначає і Закон «Про формування загальнодержавної національної екологічної мережі на 2000-2015 роки». Цей Закон зобов'язує, наприклад, розширити територію Карпатського біосферного заповідника на 10 тис. га. Відповідний проект ще у 2000 році погоджено Міністерством екології та природних ресурсів України. Здавалось би все зрозуміло. Але через різко негативну позицію Держкомлісу України, та його органів на місцях, цей Закон, як і інші нормативні акти, що спрямовані на охорону гірського біорізноманіття, не виконується: виникає питання – хто в Україні головніший – закон або чиновник? Судячи з ситуації – більш важливу роль у нашому суспільстві відіграє все таки не Закон а чиновник, не інтереси охорони біорізноманіття, а миттєва вигода конкретних природокористувачів. Те, що гинуть ліси, а з ними і біорізноманіття, та виникають катастрофічні стихійні явища до уваги не береться.

Розмірковуючи про всі ці проблеми, нам здається, що в нашому суспільстві існує по-перше, велике нерозуміння завдань природоохоронної справи загалом і біологічного різноманіття зокрема. По-друге, проглядається значний розрив і неузгодженість між законами, що регламентують використання природних ресурсів та нормативно-правовими актами, що декларують охорону довкілля.

Можна сказати навіть більше. У великій кількості екологічних законів проглядається неузгодженість природоохоронних дій. В Україні також відсутні науково-дослідні інститути охорони природи, на зразок тих, що діють, наприклад, в системі Польської академії наук чи в деяких інших європейських країнах. У нас зросла чисельність природоохоронних служб. Це радує. Але згадаймо часи, коли в областях була інспекція з охорони природи у складі трьох осіб. Але який це був авторитет, і який був величезний вплив цієї установи. Зараз, на жаль, у нас дещо інша ситуація.

Отже, на нашу думку, виникає необхідність, з огляду на ефективність роботи екологічних служб вести мову не те, що про реформу природоохоронного законодавства, прийняття Екологічного кодексу, а хоча би про більш реальне узгодження окремих законів між собою та доповнення їх необхідними природоохоронними статтями. Це велика і достатньо складна робота. Але на перших порах варто було б внести принаймі доповнення до Земельного Кодексу та Закону «Про місцеве самоврядування в Україні». При цьому треба врахувати вимоги Конвенції про охорону біологічного різноманіття про те, що країни несуть відповідальність за збереження свого біологічного різноманіття і сталого використання своїх біологічних ресурсів, і що збереження біологічного різноманіття потребує істотних капіталовкладень.

Стаття 8 Конвенції про охорону біорізноманіття підкреслює також, що кожна договірна сторона «заохочує екологічно обґрунтований і сталий розвиток у зонах, що межують з охоронними територіями, з метою сприяння збереженню цих територій», а стаття 10 прямо говорить, що кожна Договірна сторона вживає, настільки це можливо і доцільно, виправданих з економічної і соціальної точок зору заходів, які сприяють збереженню і сталому використанню компонентів біологічного різноманіття.

З огляду на це, на нашу думку, в найбільш цінних та екологічно вразливих регіонах України, доцільно запровадити систему спеціальних еколого-економічних зон. Одним з найунікальніших таких місць є високогір'я Карпат та верхів'я басейну р. Тиси. Тут розміщені основні масиви Карпатського біосферного заповідника та зосереджено величезне біорізноманіття. Тут же найбільш складна соціально-економічна ситуація, тут формуються катастрофічні паводки на р. Тисі. Тому, відповідно до спеціальних рекомендацій Комітету Міністрів Ради Європи, нами обґрунтовано і підготовлено проект закону «Про експериментальну еколого-економічну зону «Рахів». Думається, що прийняття такого закону дало би можливість відпрацювати модель охорони біорізноманіття та сталого розвитку не лише гірських територій. Ці проблеми мали би знайти відображення також у змінах та доповненнях до Закону «Про статус гірських населених пунктів в Україні».

2005 р.

**ДВІЧІ МІНІСТР ЕКОЛОГІЇ УКРАЇНИ, ПРОФЕСОР
ВАСИЛЬ ШЕВЧУК: «ЕКОЛОГІЄЮ ТРЕБА ЗАЙМАТИСЯ,
ВОНА МАЄ СТАТИ СТИЛЕМ ЖИТТЯ»**

(М. Губаши)

Мене завжди дивувало, що останніми роками під час розподілу міністерських «квот» між різними політичними силами ведеться така запекла боротьба за посаду міністра екології. Коли йдеться про Мінфін або, наприклад, силові відомства, це можна зрозуміти. А екологія? Відповідь на це запитання (й на багато інших) я отримав під час розмови з «двічі міністром» – професором, доктором економічних наук Василем Шевчуком. Останні 12 років він очолює громадську організацію «Українське товариство охорони природи» («Укрприроди»).

– Василю Яковичу, чим пояснюється така ваша «прихильність» до природи, точніше, до її охорони? Бо одна річ, коли це є роботою, за яку платять, й зовсім інша, коли людина працює, як кажуть, за велінням серця. Це, мабуть, можна сказати й про вас?

– Так, і про мене, й про всіх нас, українців. Бо повага до природи, дбайливе ставлення до неї – це наша тисячолітня традиція. Наприклад, ще в часи Київської Русі видавалися декрети про охорону... бобрів. Заборонялося встромляти лопату в землю, а тільки – класти, не можна було ножем різати хліб, а лише ламати руками... Шанування природи у нас закладене на генетичному рівні, ще з часів Трипільської культури.

– Іншими словами, очолювана вами громадська організація просто продовжує багатовікові традиції українського народу?

– Як громадський рух наша організація зародилася майже 110 років тому – 1 листопада 1906 року в Харківському університеті на базі гуртка любителів природи. А вже як юридична установа – через рік після війни, у 1946-му. З відповідною ініціативою виступили відомий поет Максим Тадейович Рильський та вчені Академії наук.

– Люди працюють на громадських засадах?

– Так, ніхто їм за це гроші не платить. Водночас «Укрприроди» є наймасовішою громадською організацією в Україні – об'єднує понад мільйон громадян. У системі діють Кримська республіканська, 25 обласних, Київська та Севастопольська міські організації. Так-так, нікуди ми кримчан і донбасівців не відпускали, й навіть у сьогоднішніх умовах знаходимо можливість підтримувати з ними зв'язок. Також контактуємо з багатьма закордонними екологічними та природоохоронними організаціями. Нам пишуть, а наш сайт ukrprroda.org читають у 104 країнах.

Зараз готуємося до Світового кліматичного саміту, який наприкінці року відбудеться в Парижі. На ньому країнами – членами ООН буде прийнята нова глобальна кліматична угода. Від України її підписуватиме Президент, і саме ми, вчені й фахівці нашого Товариства, підготували відповідні матеріали та документи.

– *Чому зруйнувалася система охорони природи в Україні?*

– Нашій незалежній Україні вже 24 роки. У перший період ми будували державу і державну систему охорони природи. В 2003 році Україна лідирувала в європейському екологічному процесі. Тоді нам було довірено організувати П'яту пан'європейську конференцію міністрів охорони навколишнього середовища. Ми провели її в столиці, мером тоді був Омельченко Олександр Олександрович, а я – міністром. Київ на той час став екологічною столицею Європи, до нас приїхали 4000 делегатів із 55 країн. На той час в Україні існувало сильне професійне міністерство, в кожній області – державне управління екологічної безпеки, працювали державна екологічна інспекція, морські інспекції... Всі ці структури стежили за дотриманням природоохоронного законодавства. Дуже стрімко розвивався природозаповідний фонд. Із 2,3% площі заповідного фонду, успадкованого від Радянського Союзу, ми довели її до 6%. Це, для порівняння, територія Донецької і Закарпатської областей, разом узятих. Отже, перший 12-річний період був державотворчим: прийшли у владу професори й дисиденти, які мріяли про свою державу, і ми її побудували.

А потім стали правити бал бізнесмени. Вони почали оті всі закони використовувати для власного збагачення. У цей «бізнесовий» другий 12-річний період була зруйнована та система, яку ми створювали. У Мінприроди щороку – реорганізація і новий міністр, обласні управління ліквідували, державним інспекціям взагалі заборонили у будь-що втручатися. Найсвіжіший приклад, коли у Василькові виникла пожежа на нафтобазі, а інспекція не мала права туди зайти.

– *Чи погодилися б ви, якби саме вам, вченому, патріоту і «професійному» міністру екології, нині запропонували очолити міністерство?*

– Коли існує така модель – олігархічна, вона зв'яже по руках і ногах. Така деталь: свого часу не було проблем у спілкуванні з Прем'єром, Президентом – підняв слухавку й говори. А тепер, знаю, міністр займає чергу до Прем'єра. Але ж ми йдемо в Європу, а там існують технології, етика державного управління... Їх і слід би дотримуватися. До речі, громадянське суспільство, громадське реагування є також одним із важливих елементів технології держуправління. Тому дечим мені

подобаються тенденції останнього часу – люди стають вільнішими і перестали боятися. Саме з цим пов'язую надію на те, що таки настане новий цивілізований 12-річний період. Люди вже не дозволять владі діяти по-іншому.

– *Василю Яковичу, що зі зробленого за час вашого керівництва Мінприроди найчастіше згадується?*

– Досягнення приписувати собі особисто не хочу. Тому що ми працювали в команді. Коли здобули незалежність, порахували, що національне господарство від забруднення довкілля недораховується 15% ВВП. Це втрата основних фондів, втрата здоров'я, природних ресурсів. Тож ми запровадили фінансово-економічний механізм природокористування. Ввели плату за забруднення, за воду, надра, за ліс, за всі види ресурсів. З'явилися кошти, а в державному бюджеті був сформований окремий спецрозділ «Охорона навколишнього середовища». А нині екоподаток знеособлений, він десь там у держбюджеті ховається й зникає. Жорстка експлуатація природи триває, а природоохоронні програми – і щодо Карпат, і щодо морів – були забуті в «бізнесовий» період. І навіть Національну програму екологічного оздоровлення басейну Дніпра для поліпшення якості питної води внесли в програму розвитку водного господарства. Це ж не просто питання екології – йдеться про 33 мільйони людей, які живуть з дніпровської води. Отак вчинили з одним із символів України – Славутичем, з яким пов'язана наша історія, культура, духовність. Догосподарювалися...

З перших років разом із Академією наук ми створили державну систему екологічного моніторингу, безперервно стежили за безпекою на атомних станціях у режимі реального часу. Також працювала інформаційно-аналітична система надзвичайних ситуацій. Зараз усе це знищено. Нема нічого.

– *А що з наслідками Чорнобильської аварії? Бо інколи чуєш, що, мовляв, вона вже не становить небезпеки.*

– Це не так. Заспокоюватися рано. Наступного року виповниться 30 років від дня катастрофи, тільки 30. Свого часу я був і міністром ядерної безпеки, так що тему добре знаю. Період напіврозпаду радіоактивного стронцію, цезію 30 років. А для того, щоб зона забруднення стала безпечною, має минути 10 періодів напіврозпаду, тобто 300 років. На сьогодні ці радіоактивні елементи зайшли під землю на 10-15 сантиметрів. Тобто на поверхні значної, як раніше, небезпеки нема, але глибше вона «сховалася» надовго. На мою думку, в Чорнобильській зоні треба створити міжнародний біосферний заповідник. Унікальний,

такого більше на планеті, дай Бог, не буде. І не тільки своєю природою. Треба туристам показувати ті території і обов'язково возити туди правителів ядерних держав: ось подивіться, що таке «радіоактивний попіл». Господарську діяльність там не можна буде вести ще довго. Крім того, у Київському водосховищі – радіоактивний мул. І там його стільки, що ще довго не можна чіпати. Не слід про Чорнобиль забувати, треба повсякчас порушувати цю тему.

– *Але ж, дехто вважає, що нині не до екології, у країні криза, війна.*

– Що, не час для того, щоб прибрати у себе в квартирі, не час садити квіти, яблуню, подумати про свій захист тощо? Є перший закон екології: все пов'язане з усім. Якщо ти чогось не зробив, відклав на потім, то воно до тебе повернеться, але вже в квадраті. Якраз війна – то є період для зміни, для реформ. Війна просто так, на порожньому місці, не виникає. Значить, створювалися якісь не помічені передумови. Отже, останні події – революція, війна – пришвидшують усі процеси. За всіх своїх негативів вони мають і свої плюси, пробуджують націю до дії.

А екологія, якщо підійти з розумом, не потребує великих грошей. Коли ж експлуатувати природу бездумно, потім доведеться відроджувати, витрачаючи немалі кошти. Село є генетичною колицкою нашого народу. І хранителем Природи – ми ж усі пам'ятаємо, що зовсім недавно сільські дядьки підживляли землю органікою, а не хімією. Де все це тепер?

– *Сьогодні багато говориться про переваги використання біопалива, воно, як мовиться, в тренді. Але чи не становить ця технологія загрозу руйнування та деградації земель?*

– Біоенергетика, або, як її ще називають, нетрадиційна енергетика (хоча я називаю її якраз традиційною – енергія сонця, наприклад, традиційна на відміну від атомної або спалювання), – це вже технологія шостого технологічного укладу, і в принципі боятися розвитку біоенергетики не треба. Але це якщо підходити розумно і регулювати використання земель. На жаль, таке враження, що у нас тепер ніхто цим не займається. Їджу по Київщині, Хмельниччині, Житомирщині – всюди посіяли соняшник, якого ніколи там не було. А сім років підряд посіяв його – і все, земля мертвіє. Між іншим, сьогодні 57% земель в Україні вже еродовані, рівень гумусу катастрофічно зменшується.

Але наведу й позитивний приклад. Свого часу ми з канадцями експериментально відпрацювали в Україні одну біоенергетичну технологію. Є спеціальні види рослин, наприклад верба, яка росте дуже швидко і може бути використана як паливо. В Канаді така технологія давно існує. Ми її до нас завезли, але не встигли поширити. Суть у

тому, що спецмашиною подрібнюються гілочки, оці, як їх називають, лісорубні рештки, і вносяться в ґрунт. І відбувається якась фантастика – на 50% збільшується врожайність. Ми під Києвом на дослідній станції перевіряли це на пшениці на двох сусідніх полях – справді! Тобто якщо розумно підійти, регулювати процеси, то можна не виснажувати землю, а повертати їй родючість.

На мене дуже велике враження справила розповідь нашого першого українського космонавта Леоніда Каденюка. Чи не найбільшим його здивуванням від польоту стало те, що наша Земля таки маленька. Я після цих слів замислився: довжина нашої планети по екватору становить усього 40 тисяч кілометрів. Ну що таке 40 тисяч кілометрів? Це 20 разів з'їздити з Києва до Ялти й назад. Оце й уся наша куля, наш спільний дім. У 2002 році я був на Всесвітньому саміті зі сталого розвитку в Йоганнесбурзі, і запали в душу слова Жака Ширака: щоб задовольнити апетити сьгоднішніх людей, потрібно майже чотири планети Земля. А вона тільки одна. Одна на всіх, і її треба берегти, раціонально використовуючи природні ресурси. Тому екологією треба займатися, вона має стати стилем життя.

– *А які шляхи подолання кризи ви бачите?*

– За роки незалежності наша країна зробила вагомий внесок у скорочення світових викидів парникових газів – 10,2 мільярда тонн. За нинішніми цінами цей внесок коштує 80-100 мільярдів доларів США. Це значно перевищує зовнішній борг держави. А ми радіємо, що нам начебто списали 4 мільярди доларів. Треба ставити ці питання і списувати. Є такий механізм, називається «борги в обмін на природу».

– *Так звані «квоти»?*

– Так. У нас дуже енергоємна економіка. Чому ми бідні? Однією з причин є те, що ми в три рази більше споживаємо енергоресурсів на одиницю валового внутрішнього продукту, ніж європейські країни. Коли, скажімо, президент США Обама зустрічається з головою КНР, перше питання, яке вони обговорюють, – це зміни клімату. А ви знаєте, що Україна в 1990 році займала шосте місце у світі за викидами парникових газів – після Америки, Канади, Росії, Китаю та Німеччини? Відтоді ми недалеко посунулися – до 15-го-20-го місць. А це проблема надважлива, яку недооцінюють на державному рівні: це елемент геополітики, великі гроші там крутяться. Зараз створюється Зелений кліматичний фонд на 100 мільярдів доларів. За рахунок цих коштів можна модернізувати нашу промисловість, розраховуючись тим, що менше викидатимемо парникових газів. Це дуже важлива тема.

Нам необхідно повністю змінити структуру економічного розвитку. Нам не потрібно стільки металу, відповідно стільки важкої індустрії. Маємо колосальний потенціал і провідні позиції у світі в літако- та ракетобудуванні, фармацевтичній промисловості, АПК, тепер уже й військово-промисловий комплекс почав розвиватися. За рахунок цих нових галузей п'ятого-шостого технологічного укладу могли б зробити стрімкий ривок, скажімо, вдвічі збільшити валовий внутрішній продукт до 2030 року. І вдвічі скоротити викиди шкідливих речовин в атмосферу. Для цього потрібно лише розумне управління.

10 років тому ми разом з Академією наук провели дослідницьку роботу, щоб з'ясувати, скільки ж коштує наш природно-ресурсний потенціал? Сім трильйонів доларів! Й оскільки вартість ресурсів зростає, гадаю, що сьогодні цю цифру можна помножити на три. І якщо цим ресурсам дати раду, розумно ними скористатися, Україна могла б на порядок збільшити своє багатство. Повторюся: маючи таких людей, таку природу й такі природні багатства, ми не маємо права бути бідною країною. Тому це не просто охорона природи, це велика політика, шлях до забезпеченого майбутнього України.

– А що може надихнути на такий шлях не тільки вас із одностудцями, а й увесь наш народ і передусім його керівників?

– Як сказав на закритті Ялтинської Європейської Стратегії, яка нещодавно проходила в Києві, 92-річний президент Ізраїлю Шимон Перес: «Мрійте!». Вони, ізраїльтяни, мріяли про свою землю. Те, що їм дісталося, це був маленький клаптик землі з болотами, москітами, пустелею на півдні, камінням... Ніяких природних ресурсів теж не було – ані золота, ані нафти. Але вони мріяли, працювали і побудували країну своєї мрії. Подивімося на тих же японців або ж на Сінгапур, які не мають природних багатств, але за рахунок розумного управління та працелюбності мають потужні економіки й відповідний рівень життя. Нам, українцям, треба вичавлювати із себе зневіру і песимізм. Мовляв, і те в нас погано, і те погано. Не треба плакати, треба бути оптимістами й будувати своє майбутнє вже зараз. Нам треба ставати нацією мрійників. Але потрібно, щоб ми не тільки мріяли про краще майбутнє, а й творили його. І тоді воно настане.

2015 р.

**З ВРАХУВАННЯМ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ США,
ВАРТО Б ПОДУМАТИ ПРО СТВОРЕННЯ В УКРАЇНІ
ГРОМАДЯНСЬКОГО КОРПУСУ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА
(Ф.Д. Гамор)**

У травні 1995 року, ми мали нагоду, у складі української групи екологів, до якої входили керівні працівники міністерств економіки, фінансів, охорони навколишнього природного середовища і ядерної безпеки України та директори заповідників й національних природних парків, у рамках програми Агенства США з міжнародного розвитку, вивчати менеджмент природокористування та збереження біорізноманіття в США (Гамор, 1995).

А зараз, у зв'язку із дискусією, яка розгортається в Україні із питань збереження та використання природоохоронних територій, не буде зайвим, ще раз привернути увагу урядовців та громадськості, до американського досвіду роботи у цій сфері.

Для українських екологів, уже тоді надзвичайно цікавим виявився підхід до тлумачення поняття заповідного режиму.

Виявляється, що ці проблеми безпосередньо регулюються Конституцією США. Згідно з нею, основна роль національних парків, пам'яток і резервацій природи полягає у збереженні краєвидів і дикої природи, яка до них належить, з тим, щоб забезпечити людям можливість насолоджуватись ними в такий спосіб, щоб вони залишились непошкодженими.

А це означає, що всі громадяни США можуть відвідувати, за відповідну плату, природоохоронні території, але разом з тим зобов'язані «залишити їх неушкодженими для наступних поколінь».

Достатньо розумним є і підхід щодо допустимого господарського втручання в природу національних парків і резервацій.

Читаючи постанову Конгресу США «Про заснування Національної Служби Парків» від 25 серпня 1916 року, ми бачимо, що керівництво національними парками і резерваціями «...має право згідно до умов і строків, визначених ним, продати або позбутися дерев у тих випадках, коли за його рішенням вирубка цих дерев необхідна для контролю за шкідниками або хворобами, або для збереження краєвидів природних та історичних об'єктів у будь-якому з цих парків, пам'яток чи резервацій».

На природоохоронних територіях допускається винищення тих тварин і рослин, які можуть бути шкідливими для користування цими територіями. Крім того, може надаватись право «відстрілювати

поголів'я тварин у межах будь-якого національного парку, пам'ятки чи резервації... Якщо таке використання не завдає шкоди головній меті, задля якої ці парки, пам'ятки та резервації було створено”.

А загалом, національні парки, пам'ятки і рефугіуми дикої природи для кожного американця – св'ята справа. Для них є справою честі відвідати національний парк, полюбуватись потаємними дикої природи, зробити фото на пам'ять, побути на одинці з тишею.

Надзвичайно важливим може бути також американський історичний досвід роботи, створеного в 1933 році, Президентом США Франкліном Рузвельтом, Громадянського корпусу навколишнього середовища.

Ця Програма, і прийнятий в її рамках «Закон про надзвичайні роботи із збереження навколишнього середовища» (Emergency Conservation Work Act), відіграла важливу роль не тільки для виходу США із Великої депресії, але й як зазначають історики, створила фізичні основи для американської цивілізації, мобілізувала масові національні зусилля для збереження природних ресурсів, зокрема для припинення ерозії та зміцнення ґрунтів, очищення річок і т.д.

За участі Корпусу, у період його діяльності із 1933 до 1941 року, в національних парках збудовано велику кількість інформаційних центрів, кемпінгів, сучасну мережу асфальтованих доріг тощо.

2017 р.

ПЕРЕЛІК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника* / Ред. кол.: Я.І. Мовчан, Ф.Д. Гамор, Ю.Р. Шеляг-Сосонко та ін. / – К.: «Інтерекоцентр», 1997. – 711 с.
- Бонін М., Жардін М.* Законодавче впровадження концепції біосферних резерватів в національне законодавство (модельний закон, підготовлений Національним комітетом Франції з Програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера» у 2010 році) // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука]. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 106–111.
- Бригинець О.М.* Проблеми установ природно-заповідного фонду // Виконання стратегії національної екологічної політики у сфері природно-заповідної справи: оцінка громадськості. Збірка матеріалів до Комітетських слухань у Верховній Раді України «Природно-заповідний фонд: проблеми та шляхи вирішення». – Київ, 2013. – С. 48–53.
- Веденьков Е.П.* К вопросу о влиянии заповедного режима на коренную растительность Аскании-Нова / Е.П. Веденьков // Актуальные вопросы современной ботаники. – К.: Наук. думка, 1979. – С. 31–35.
- Веденьков Е.П.* 100 лет на режиме заповедности / Е.П. Веденьков // Степи Евразии: сохранение природного разнообразия и мониторинг состояния экосистем: матер. междунар. симпоз. – Оренбург, 1997. – С. 11–12.
- Веденьков Е.П.* Современное состояние и динамика растительности старейшего заповедного участка асканийской степи / Е.П. Веденьков, А.Г. Веденькова // Актуальні питання збереження і відновлення степових екосистем: матер. міжнар. наук. конф., присв. 100-річчю заповідання асканійського степу (Асканія-Нова, 21–23 травня 1998 р.). – Асканія-Нова, 1998. – С. 20–25.
- Гавриленко В.С.* Території природно-заповідного фонду як основа екологічного каркасу системи природокористування південного степового регіону / В.С. Гавриленко // Вісник Дніпропетровського державного аграрного університету. – 1999. – № 1–2. – С. 29–32.
- Гавриленко В.С.* «Асканія-Нова» – історичний досвід заповідання, збереження і відтворення біологічного та ландшафтної різноманіття / В.С. Гавриленко // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтної різноманіття в Україні. – Київ, 2000. – С. 144–149.
- Гавриленко В.С.* Некоторые итоги заповедного степоведения: чего хотели, что получили, что может быть / В.С. Гавриленко // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження. – Асканія-Нова. – 2007. – С. 16–19.

- Гавриленко В.С.* Вплив степових пожеж на стан фіто- та зооценозів Біосферного заповідника «Асканія-Нова» / В.С. Гавриленко, Н.Ю. Дрогобич, І.К. Поліщук // Заповідні степи України. Стан та перспективи їх збереження. – Асканія-Нова. – 2007. – С. 20–23.
- Гавриленко В.С.* Сучасні проблеми взаємодії біоти ядра Біосферного заповідника «Асканія-Нова» з оточуючим агроландшафтом / В.С. Гавриленко, Н.Ю. Дрогобич, В.П. Думенко, І.К. Поліщук // Науковий вісник Національного аграрного університету. – 2006. – Вип. 93. – С. 117–132.
- Гавриленко В.С.* Матеріали до резервування та оптимізації режиму цілинних територій регіону Біосферного заповідника «Асканія-Нова» імені Ф.Е. Фальц-Фейна УААН у контексті розбудови регіональної екомережі / В.С. Гавриленко, В.В. Шаповал, І.К. Поліщук, В.П. Думенко, М.А. Листопадський // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». – Т. 11. – 2009. – С. 20–34.
- Гамор Ф.* Українські екологи в Америці // Зелені Карпати, 1995. № 1-2. – С. 26–31.
- Гамор Ф.Д., Волощук І.І.* Карпатський регіон: проблеми і перспективи сталого розвитку // Регіональна економіка, 1998. – № 4. – С. 193–198.
- Гамор Ф.* Розвивати й оберігати букові праліси Карпат, а також забезпечити сталий розвиток гірських сіл Закарпаття // Голос України, 31 травня 2013 р. – №100 (5600).
- Гамор Ф.Д.* Щодо українського внеску у справу збереження та вивчення букових пралісів Європи // Букові праліси та давні букові ліси Європи: проблеми збереження та сталого використання. Мат. міжн. наук. практ. конф. Україна, м. Рахів, 16-22 вересня 2013 року. – С. 58–65.
- Гамор Ф.Д.* Щодо врегулювання проблем традиційного господарювання в межах територій біосферних заповідників (резерватів) в Україні, в контексті використання їх, як модельних територій для сталого розвитку // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука]. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 140–144.
- Гамор Ф.* Букові праліси Карпат. Чому не виконуються Доручення Президента? // Голос України, 18 лютого 2014. – С. 15.
- Дідух Я.П.* Синергетичні підходи до оцінки структури, розвитку і стійкості біотопів та проблеми прогнозування їх змін / Я.П. Дідух // Вісник НАН України. – 2014. – № 2. – С. 29–38.
- Дідух Я.П., Парчук Г.В.* Стан та перспективи розвитку мережі біосферних резерватів в Україні // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей,

підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука]. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С.144–149.

Дідух Я.П. Основні наукові принципи та критерії формування та оцінки заповідних об'єктів // Наукові записки. Біологія та екологія, 2015. – Том 171. – С. 29–34.

Дрогобыч Н.Е. Влияние выкашивания и пожара на урожай семян кринитарии мохнатой в Биосферном заповеднике «Аскания–Нова» / Н.Е. Дрогобыч // Тематика научных исследований и их результативность в первые годы независимости государства (материалы выступлений на научно-практической конференции). – Херсон. – 1994. – Ч. 1. – С. 65–66.

Дрогобыч Н.Ю. Стан реліктової популяції *Scilla autumnalis* L. у заповідному степу Асканія-Нова / Н.Ю. Дрогобыч // Актуальні питання збереження та відновлення степових екосистем. – Асканія-Нова. – 1998. – С. 15–17.

Іваненко І.Б. Передмова // Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука] – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 8–9.

Киш Р.Я., Проць Б.Г., Кагало О.О. [та ін.] Принципи соціологічної категоризації раритетних типів оселищ // Біотопи (оселища) України: наукові засади їх дослідження та практичні результати інвентаризації: матеріали робочого семінару (Київ, 21-22 березня 2012 р.). – К. – Львів: [б. в.], 2012. – С. 151–157.

Концептуальні засади сталого розвитку гірського регіону (за редакцією академіка НАН України М.А. Голубця). – Львів: Вид-во «Поллі», 2007. – 286 с.

Короткова Е.И. Динамика растительного покрова южно-украинской степи по наблюдениям в Аскании-Нова: дис... канд. биол. наук: спец. 03.00.05. «Ботаника» / Е.И. Короткова. – Ботан. ин-т им. В.Л. Комарова АН СССР. – Л., 1964. – 243 с.

Мельник Л.Г. Екологічна економіка: підручник / Л.Г. Мельник. – 2-ге вид., випр. і доп. – Суми: Університетська книга, 2003. – 348 с.

Мироненко М.О., Баїшта А.-Т., Новіков Р.І., Станкевич-Волосянчук О.І., Проців О.Р., Делеган І.В., Бурмас В.Р., Гуль І.В., Шеремет І.М., Карабчук Д.Ю. Аналіз законодавчої бази і практики ведення мисливського господарства деяких країн Європейського Союзу. – 2015.

Мірошниченко О.В., Артамонов В.А. Інституційні проблеми створення та розвитку об'єктів природно-заповідного фонду України // Бібліотека Всеукраїнської екологічної ліги. Серія «Стан навколишнього середовища».

- «Розвиток національної екологічної мережі», червень 2013 р. – № 6 (114). – С. 5–8.
- Мовчан Я.І., Олещенко В.І., Голубець М.А., Давидок В.П., Малишева Н.Р.* Основні положення національної політики з питань збереження біологічного та ландшафтного різноманіття // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., «Інтерекоцентр», 1997. – С. 496–526.
- Мордкович В.Г.* Степные экосистемы. / В.Г. Мордкович – Новосибирск: Наука, 1982. – 207 с.
- Олещенко В.І., Малишева Н.Р.* Організаційно-правові засади збереження біорізноманіття // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., «Інтерекоцентр», 1997. – С. 11–42.
- Оселищна концепція збереження біорізноманіття; базові документи Європейського Союзу / ред. О.О. Кагало, Б.Г. Проць. – Львів: ЗУКЦ, 2012. – 278 с.
- Основи управління біосферними резерватами в Україні // Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука]. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – 320 с.
- Пачоский И.* Причерномоские степи. Ботанико-географический очерк / И. Пачоский // Из «Записок Императорского о-ва сел. хоз. южной России». – Одесса: Славянская типография Е. Хрисогелос. – 1908. – №7–9. – 42 с.
- Пачоский И.К.* Описание растительности Херсонской губернии / И.К. Пачоский. – Херсон: Паровая типо-литография С.И. Ольховикова и С.А. Ходушина, 1917. – Т. II: Степи. – 366 с.
- Пачоский И.К.* Целинная заповедная степь Аскания-Нова / И.К. Пачоский // Аскания-Нова – степной заповедник Украины. – М.: Госиздат, 1924. – С. 81–113.
- Пузаченко Ю.Г.* Заповедники России – гарант сохранения самовосстановительного потенциала страны. Концептуальные положения / Ю.Г. Пузаченко // Заповедное дело: научно-методические записки. – 1996. – Вып. 1. – С. 8–22.
- Реймерс И.Ф., Штильмарк Ф.Р.* Особо охраняемые природные территории. – М., 1978. – 295 с.
- Рішення Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи від 21 травня 2008 року № 14/2 «Про схвалення рекомендацій за результатами розгляду під час проведених комітетських слухань щодо стану та перспектив розвитку природно-заповідного фонду України».
- Рибак М.П., Проць М.Д.* Сучасний стан, проблеми та шляхи покращення охорони території Карпатського біосферного заповідника // Основи управління

- біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення Міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область) [за ред. Ф.Д. Гамора, Г.В. Парчука]. – Ужгород: КП «Ужгородська міська друкарня», 2014. – С. 258–261.
- Соколов В.Е., Филонов К.П., Нухимовская Ю.Б., Шадрин Г.Д. Экология заповедных территорий России / Под ред. акад. РАН В.Е. Соколова, чл.-корр. РАН В.Н. Тихомирова. – М.: Янус-К, 1997. – 576 с.
- Ткаченко В.С. Автогенез степів України: автореф. дис. докт. біол. наук: спец. 03.00.05 «Ботаніка» / В.С. Ткаченко. – К., 1992. – 42 с.
- Ткаченко В.С. Резерватные смены и охранный режим в степных заповедниках Украины / В.С. Ткаченко // Степи Евразии: проблемы сохранения и восстановления. – СПб.-М.: Ин-т географии РАН, 1993. – С. 77–88.
- Ткаченко В.С. Криза регулювання та ефективність регуляторних заходів у степових заповідниках України / В.С. Ткаченко, В.С. Гавриленко // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». – 2007. – Т. 9 – С. 5–21.
- Уилкокс Б.А. Островная экология и охрана природы // Биология охраны природы. – М.: Мир. 1983. с.117–142.
- Чибилев А.А. Лик степи (эколого-географические очерки о степной зоне СССР). – Л.: Гидрометеиздат, 1990. – 192 с.
- Шалыт М.С. Растительность степей Аскании-Нова / М.С. Шалыт // Изв. Крымск. пед. ин-та им. М.В. Фрунзе. – 1938. – Т. 7 – С. 4–133.
- Шаповал В.В. Сучасний стан та структура рослинності найстарішої ділянки асканійського степу – «Старої» (охороняється з 1898 року) / В.В. Шаповал // Вісті Біосферного заповідника «Асканія-Нова». – Т. 15. – 2013. – С. 22–39.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р., Смельянов І.Г. Концепція біорізноманіття в аспекті функціонування та охорони біосистем і ландшафтів // Біорізноманіття Карпатського біосферного заповідника. – К., «Інтерекоцентр», 1997. – С. 478–495.
- CBD – Convention on Biological Diversity: Nagoya Protokoll [Electronic resource]. – 2010. – Mode of access: <http://www.cbd.int/abs/infokit/rcviscdAveb/factsheet-nagoya-ru.pdf>. – Title from the screen.
- Costanza R., Ivarge R., De Groot R. [et al.]. The value of the world's ecosystem services and natural capital. – Nature. – 1997. – Vol. 387 (6630). – P. 253–260.
- Diamond J.M. The Island dilemma: Lessons of modern biogeographic studies for the design of natural reserves // Biol. Conserv. 1975. Vol. 7, № 2. P.129–146.
- EEA – European Environment Agency: Common International Classification of Ecosystem Services (CICES) [Electronic resource]. – 2011. – Mode of access: http://unstats.un.org/unsd/cnvaccounting/seeaLES/cgm/1_sseue8a.pdf. – Title from the screen.

- Frankel O.H., Soule M.E.* Conservation and evolution. Cambridge, 1981. – 327 p.
- Ibisch P.L., Geyer J., Schmidt L., Pokynchereda V., Gubko V.* Carpathian Biosphere Reserve: challenges and solutions for protected area management in Ukrainian Transcarpathia, 2011. Shaker: Aachen. – 242 p.
- Kuhn Th.S.* Die Struktur wissenschaftlicher Revolutionen. – Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1976. – 239 s.
- MEA* – Millennium Ecosystem Assessment: Ecosystem and human well-being: Scenarios, Vol. 2. – Washington: Island Press, 2005.
- Shaffer M.L.* Minimum population size for species conservation // *Bioscience*. 1981. Vol. 31. № 2. – P. 131–134.
- TEEB* – The Economics of Ecosystems and Biodiversity: An interim report. Europ. Comm., Brussels [Electronic resource]. – 2009. – Mode of access: www.tccbweb.org. – Title from the screen.
- Western D.* Conservation biology // *Conservation for the twenty-first century*. N.Y. Oxford, 1989. – P. 31–36.

РЕКОМЕНДОВАНА ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

- Бабенко В.* Вміємо готувати – навчимося і подавати // Урядовий кур'єр, 28 грудня 2004 р.
- Борейко В.Е.* Этика и менеджмент заповедного дела. К.: «Логос», 2005. – 327 с.
- Борейко В.Е.* Заповедники, заповедность и живородящий хаос. К.: «Логос», 2010. – 48 с.
- Борейко В.Е.* Троянский конь экотуризма: смерть для заповедной природы. К.: «Логос», 2010. – 115 с.
- Борейко В.Е.* Последние островки свободы. История украинских заповедников и заповедности (пассивной охраны природы) (X век – 2015). К.: «Логос», 2015. – 239 с.
- Борейко В.Е., Паламарчук А.О.* Заповедники Украины без гламура. Мониторинг нарушения заповедного режима (2003-2013). К.: «Логос», 2014. – 127 с.
- Борейко В.Е., Парникоза И.Ю.* Критика регуляционных мероприятий на территориях строгого природоохранного режима (категория 1-А МСОП/ IUCN). Серия «Охрана дикой природы». Вып.76 / Киев. Эколого-культ. центр, – К.: Логос, 2017, ил. – 208 с.
- Виконання стратегії національної екологічної політики у сфері природно-заповідної справи: оцінка громадськості // Збірка матеріалів до комітетських слухань у Верховній раді України «Природно-заповідний фонд: проблеми та шляхи вирішення». К.: «Центр екологічної освіти та інформації», 2013. – 112 с.
- Гамор Ф.Д.* (Ред.). Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду // Тези доповідей міжнар. наук.-

- практ. конф. присвяченої 25-річчю Карпатського біосферного заповідника 11-15 жовтня 1993 року. – Рахів, 1993. – 290 с.
- Гамор Ф.Д.* (Ред.). Розвиток заповідної справи в Україні і фомування пан'європейської екологічної мережі // Мат. міжнар. наук.-практ. конф. 11-13 Листопада 2008 р. – Рахів, 2008 – 507 с.
- Гамор Ф.* Гармонія людини і природи: де її шукати? // Голос України, 23 квітня 2008 р.
- Гамор Ф.* Всесвітня спадщина ЮНЕСКО може допомогти сталому розвитку Закарпаття // Голос України, 2012 р.
- Гамор Ф.Д., Парчук Г.В.* Основи управління біосферними резерватами в Україні. Збірник нормативно-правових актів та науково-практичних статей, підготовлених у рамках проведення міжнародного науково-практичного семінару «Розвиток системи біосферних резерватів в Україні» (01-03 жовтня 2014 року, Ужанський національний природний парк, Закарпатська область). – Ужгород: КП Ужгородська міська друкарня, 2014 . – 319 с.
- Гамор Ф.* Природоохоронний менеджмент у Карпатах // Голос України, 2 листопада 2011 р.
- Гамор Ф.* Від перших резеватів у Карпатах до Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО // Голос України, 24 грудня 2008 р.
- Гамор Ф.* На розвиток нашого природно-заповідного фонду Німеччина виділяє 14 млн. Євро. Пріоритет – карпатському регіону // Голос України, 29 жовтня 2016 р.
- Гродзинский А.М.* (Ред.). Справочник по заповедному делу. К.: Урожай, 1988. – 168 с.
- Комендар В.И.* Заповедник или лесосека? // Правда Украины, 8 апреля 1987 г.
- Криницький Г.Т.* (Ред.). Стратегія і тактика природоохоронної діяльності лісового заповідника (на прикладі природного заповідника «Медобори». Львів: «сполом», 2006. – 408 с.
- Нитка В.* «Якби кожен регіон мав свого Гамора, ми б жили на зовсім іншій планеті!» // Голос України, 26 березня 2016 р.
- Соколов В.Е., Филонов К.П., Нухимовская Ю.Д., Шадрин Г.Д.* Экология заповедных территорий России. Москва: Янус-К, 1997. – 576 с.
- Стойко С., Гадач Е., Шимон Т., Михалик С.* Заповідні екосистеми Карпат. Львів: «світ», 1991. – 247 С.
- Стеценко М.П.* (Ред.). Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть (сучасний стан, проблеми і стратегія розвитку) // Мат. всеукраїнської загальнотеоретичної та науково-практичної конференції присвяченої виконанню державної програми перспективного розвитку заповідної справи в Україні «заповідники», м. Київ – 1999. – 224 с.
- Шеляг-Сосонко Ю.Р.* (Ред.). Менеджмент охоронних лісів України. К.: Український фітосоціологічний центр, 2003. – 299 с.

ПРО АВТОРІВ

Андрющенко Ю.А. – кандидат біологічних наук, доцент кафедри зоології і екології Мелітопольського державного педагогічного університету.

Борейко В.Є. – директор Київського еколого-культурного центру, заслужений природоохоронець України.

Бригинець О.М. – народний депутат України.

Вакуленко Г. – активістка Дружини охорони природи міста Київ «Зелене майбутнє»

Василюк О.В. – заступник голови Національного екологічного центру, кандидат біологічних наук.

Гавриленко В.С. – директор біосферного заповідника «Асканія Нова», кандидат біологічних наук, заслужений природоохоронець України.

Гамор Ф.Д. – організатор та багаторічний директор Карпатського біосферного заповідника (1987-2013 рр.), ініціатор включення букових пралісів Карпат до переліку об'єктів Всесвітньої спадщини ЮНЕСКО та створення Європейської мережі букових лісів, головний редактор Всеукраїнського екологічного, науково-популярного журналу «Зелені Карпати», доктор біологічних наук, професор, заслужений природоохоронець України.

Губаш М. – кореспондент газети «Сільські вісті».

Дідух Я.П. – завідувачий відділом інституту ботаніки НАН України, доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України.

Жила С.М. – директор Поліського природного заповідника.

Клестов М.Л. – кандидат біологічних наук, заступник директора національного природного парку «Нижньосулський».

Колосок О.М. – менеджер проектів Програми розвитку ООН в Україні.

Мовчан Я.І. – голова Національного екологічного центру України, доктор біологічних наук, завідувач лабораторії екологічної безпеки Національного авіаційного університету. У 1993-1999 рр. – заступник міністра охорони навколишнього середовища та ядерної безпеки України, лауреат Державної премії України у галузі науки і техніки.

Нитка В.І. – заслужений журналіст України, власний кореспондент газети «Голос України» в Закарпатській області.

Парчук Г.В. – Начальник відділу Департаменту із питань заповідної справи Мінприроди України, кандидат біологічних наук, заслужений природоохоронець України.

Стеценко М.П. – заслужений природоохоронець України, відмінник заповідної справи України, президент ВГО «Асоціація природоохоронних територій України». Понад 30 років очолював спеціально-уповноважені органи державного управління в галузі організації, охорони та використання природно-заповідного фонду України (Держінспекцію по заповідниках Держкомітету УРСР з охорони природи; Управління державних заповідників та інших територій, що особливо охороняються; Головне управління Національних природних парків і заповідної справи; Державну службу заповідної справи Мінприроди України). В 2000-2001 рр. – заступник Міністра екології та природних ресурсів України – головний державний інспектор України з охорони навколишнього природного середовища.

Тестов П.С. – еколог Міжнародної благодійної організації «Екологія-Право-Людина».

Тимочко Т.В. – голова Всеукраїнської екологічної ліги, кандидат педагогічних наук.

Толкачов В.А. – керівник проектів Програми розвитку ООН в Україні.

Чорний М.Г. – багаторічний директор Канівського природного заповідника (1995-2012 рр.), кандидат біологічних наук, заступник голови Українського товариства охорони природи.

Шабанов Д.А. – професор кафедри зоології та екології тварин Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, доктор біологічних наук (за спеціальністю «екологія»).

Водоспад Труфанець, Карпатський біосферний заповідник

Науково-популярне, публіцистичне видання

**ЗАПОВІДНА СПРАВА В УКРАЇНІ:
АБСОЛЮТНА ЗАПОВІДНІСТЬ
ЧИ ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ
ГАРМОНІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ?**

Збірник вибраних матеріалів

Під загальною редакцією заслуженого природоохоронця України
М.П. Стеценка та доктора біологічних наук, професора,
заслуженого природоохоронця України Ф.Д. Гамора

Відповідальна за випуск кандидат біологічних наук Б.І. Москалюк
Комп'ютерна верстка О.В. Борика
Дизайн обкладинки Ф.Д. Гамора та О.В. Борика
Фото В.І. Зелінського та з архіву Ф.Д. Гамора

Електронна версія збірника розміщена на Online version of the Annual is available on the
веб-сайті Карпатського біосферного заповідника: website of the Carpathian Biosphere Reserve:
<http://cbr.nature.org.ua>

Формат 60x84/16. Ум.друк.арк. 13,7
Тираж 300 пр.

Видавництво «Тиса»
79049, Україна, Львів, вул. Петлюри, 2а
Тел. (0322)-92-02-92, ел. адреса: tysa-lviv@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів видавничої справи
ДК 927 від 21 травня 2002 р.

Друк – СПД Кичма І.В.

ISBN 978-7-693-97271-5

АСОЦІАЦІЯ
ПРИРОДООХОРОНИХ
ТЕРИТОРІЙ
УКРАЇНИ

